

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АМІРОВ АРТУР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 321.7 : 327 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК ЧИННИК
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 052 «Політологія»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.О. Аміров

Науковий керівник:

Яковлев Денис Вікторович, д. політ. н, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Аміров А.О. Демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025.

У дисертації представлено авторську оцінку демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України. У ХХІ столітті демократизація політичних інститутів стала однією із обов'язкових складових результативних політичних трансформацій на пострадянському просторі та соціально-економічного розвитку України. Процес демократизації політичних інститутів забезпечує широку участь громадян у прийнятті політичних рішень, виробленні та реалізації публічної політики, сприяє відкритості політичного процесу. Демократизація політичних інститутів є визначальним чинником зовнішньополітичного вибору. У свою чергу, демократизація політичних інститутів відбувається під впливом ендогенних (виборчі кампанії, діяльність масмедіа, інституціоналізація громадянського суспільства тощо) та екзогенних (інтерналізація та глобалізація) факторів.

Політичні інститути, передусім інститути публічної влади, громадянського суспільства, інститут масмедіа та інститут виборів, інститут політичних партій тощо є основними акторами переходу України від авторитаризму до демократії. Без їх подальшої демократизації неможливо забезпечити відповідність стандартам відкритості, підзвітності влади, спрямованість її діяльності не на реалізацію приватних або групових (олігархічних) інтересів, а на служіння суспільному благу. У свою чергу, демократизація політичних інститутів виступає чинником зовнішньополітичного вибору України. Так, після кожної нової хвилі демократизації у пострадянських країнах значно посилювався вектор на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Відбувалися відповідні дискусії

серед експертів та у масмедіа, які впливали на громадську думку. У програмах парламентських політичних партій акцентувалась увага на необхідності європейського вибору України. Наприклад, так відбувалося після парламентських виборів 2002, 2007, 2014 та 2019 років. Потужний поштовх європейському вибору дали президентські вибори 2004 та 2014 років, а також пов'язані із ними українські майдани 2004 та 2013-2014 років. Навпаки, після авторитарних реверсів зовнішньополітичний європейський вибір ставився під сумнів із боку влади. Так відбувалось після парламентських виборів у 2006 та 2012 роках, після президентської кампанії 2010 року.

Масмедіа постали в якості одного з основних інститутів, який значно посилив розвиток політичних технологій, покращив політичну інформованість громадян, сприяв забезпеченню відкритості політичного простору. Інститут масмедіа є визначальним з точки зору активізації процесу політичних комунікацій, адже він виконує функції інформування громадян, формування громадської думки, встановлення порядку денного суспільства, легітимації та делегітимації публічної влади. Інститут масмедіа – важлива складова медіаполітичної системи. У її межах утворюються та застосовуються технології політичного впливу на інститут масмедіа. Успішний демократичний транзит України не можливий без активної участі масмедіа, які стають каталізатором політичних змін.

В умовах демократичного транзиту зазнають суттєвих трансформацій технології політичного впливу на інститут масмедіа, їх значення у реалізації зовнішньополітичного вибору України. У межах медіаполітичної системи дискусії щодо зовнішньополітичного курсу видозмінюються: від державної цензури радянського та пострадянського зразка до фінансового та політичного тиску на журналістів з боку олігархів. Порівняно з тоталітарними устроєм, в умовах демократизації політичних інститутів збільшується кількість суб'єктів політичного простору, які взаємодіють у медіаполітичній системі, здійснюючи вплив на зовнішньополітичний вибір за допомогою публічних та латентних технологій. Сучасні технології впливу демократизації політичних інститутів

на зовнішньополітичний вибір є гібридними. Вони поєднують маркетингові та немаркетингові технології.

Актуальність дослідження значно посилюється практичною значимістю дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору в умовах широкомасштабної збройної агресії та водночас недостатнім рівнем теоретичної обґрунтованості впливу процесу демократизації на зовнішньополітичний вибір в українській та зарубіжній політичній науці. Дослідницька увага зосереджувалась переважно на демократизації політичних інститутів та їх ролі у внутрішній політиці країни й на міжнародних чинниках зовнішньополітичного вибору. Натомість демократизації політичних інститутів як чиннику зовнішньополітичного вибору у вітчизняному дискурсі політичної науки приділяється недостатньо уваги.

Від демократизації політичних інститутів в Україні у сучасних умовах та формування коаліції демократичних країн на підтримку протидії країні-агресору, без перебільшення, залежить результат зовнішньополітичного вибору українського суспільства у напрямку подальшого розвитку процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Мета дисертаційної роботи – визначити на основі комплексного політологічного аналізу демократизацію політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України.

Об'єктом дослідження є зовнішньополітичний вибір України, який відбувається під впливом ендогенних та екзогенних чинників. **Предметом дослідження** є демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України.

Наукова новизна полягає у вирішенні однієї з актуальних проблем політичної науки, пов'язаної із демократизацією політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору, яка не отримала наразі достатньої розробки у теоретичних дослідженнях. Наукова новизна одержаних у дисертації результатів полягає у наступному:

Уперше:

- у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний теоретичний аналіз демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України. В умовах загострення протистояння між авторитарними та демократичними країнами зростає значущість демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Тільки демократичні політичні інститути здатні забезпечити європейський зовнішньополітичний вибір. Демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору передбачає свободу індивідуального вибору громадян у повсякденному житті та політиці (public policy й politics), усвідомлення громадянами власного інтересу, співвідношення індивідуального та суспільного інтересів, вільну політичну конкуренцію тощо. У процесі зовнішньополітичного вибору пріоритетною є діяльність інститутів, які є гарантами свободи вибору громадян та раціональної оцінки публічної влади. До них відносяться інститути масмедіа, виборів, політичних партій. Визначено, що інститути виборів, масмедіа та політичних партій найбільше сприяють демократизації як всеохопному суспільному процесу, європейському та євроатлантичному вибору. Водночас, ці інститути також потребують подальшої демократизації задля вирішення дилем зовнішньополітичного вибору, які постали на сучасному етапі розвитку.

- визначено раціональні політичні дебати у масмедіа, політичних партіях та між основними індивідуальними й колективними політичними акторами під час виборів як механізм демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Політичні дебати щодо основних тем суспільного порядку денного в Україні у реалізації зовнішньополітичного вибору структуруються навколо дилем демократизації влади та обороноздатності країни, горизонтальної (мережевої) та вертикальної (ієрархічної) організації взаємодії з міжнародними партнерами, між глобалізацією та національним інтересом, європейською і євроатлантичною інтеграцією та дезінтеграцією з пострадянським простором щодо

співвідношення зовнішньополітичної діяльності та міжнародної політики. Визначено, що дебати щодо визначення пріоритетних напрямків міжнародної політики потребують більш активного залучення інститутів громадянського суспільства (опозиційних політичних партій, незалежних масмедіа, NGO). На сучасному етапі основними темами дебатів щодо зовнішньополітичного вибору є взаємодія України з демократичними країнами та їх альянсами (ЄС, НАТО), підвищення рівня військового потенціалу та економічної стійкості, підтримка обраного європейського курсу України, необхідність дезінтеграції з пострадянським простором та подолання авторитарної спадщини;

- запропоноване авторське бачення демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Вона характеризується глобальними процесами, які спричиняють виклики у процесі демократизації політичних інститутів в Україні. До останніх відносяться елімінування раціональних дебатів з публічного простору, олігархізація політичних партій та традиційних медіа, негромадянський публічний дискурс тощо. Це стає на заваді визначенню суспільного інтересу та виробленню дієвих механізмів його реалізації у зовнішньополітичному виборі. Демократизація політичних інститутів пов'язана із розвитком інтернет-комунікацій, соціальних мереж, месенджерів тощо, впровадженням електронного голосування, трансформаціями політичних партій під впливом медіатизації політики. Демократизація політичних інститутів сприяє подоланню таких негативних явищ у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору як популізм, медіатизація політики та формування гібридної медіаполітичної системи, відтворення «партії влади», забезпечує підвищення ролі горизонтальної політичної взаємодії;

удосконалено:

- розуміння сутності феномену «демократичного зовнішньополітичного вибору». Демократичний політичний вибір потребує підтримки більшості громадян, він полягає у приєднанні до політичних, військових та економічних альянсів демократичних країн. Визначено, що

процес демократизації політичних інститутів утворює простір для демократичного зовнішньополітичного вибору завдяки усвідомленню громадянами власного інтересу та його співвідношення із суспільним інтересом, політичному плюралізму та вільній конкуренції, усвідомленню громадянами цінності політичної свободи та готовності її захищати від автократів та популістів. Демократичний зовнішньополітичний вибір неможливий без інститутів, які гарантують свободу вибору – вільних медіа, інститутів виборів та політичних партій;

- передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору. Формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору відбувалось у декілька етапів: утворення біполярного світу, поділеного між демократичними та авторитарними країнами, формування однополярного світу за лідерства США, створення альянсів як між демократичними країнами, так і авторитарними режимами, розподіл країн на демократичний альянс на підтримку України та авторитарні режими. Серед сучасних трендів відзначено загострення протистояння між демократіями та автократіями, інформатизацію, глобалізацію, необхідність підвищення обороноздатності тощо. Вони змінюються у глобальному контексті та спричиняють перехід від централізації, стандартизації й концентрації до інноваційності, самоврядування, гуманізації. Визначено демократизацію політичних інститутів як один із головних трендів сучасного зовнішньополітичного вибору України.

набуло подальшого розвитку:

- концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі. Зовнішньополітичний вибір є складним, багатофакторним процесом, який обумовлений історичними, соціальними, політичними, економічними та ідеологічними факторами. На нього значним чином впливають внутрішні (політика та економіка) та зовнішні (міжнародна система) фактори. Він обумовлений необхідністю подолання авторитарної спадщини (залежності від пройденого шляху). Зовнішньополітичний вибір є політичним, а не

повсякденним, екзистенціальним, а не маркетинговим. У сучасних умовах «великий» вибір України на користь інтеграції до ЄС, інших об'єднань країн демократичного світу може бути реалізований лише на основі демократизації політичних інститутів;

- конкретизація безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору.

На сучасному етапі очевидно, що безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України є пріоритетним. Визначено сутність процесу сек'юритизації, як поширення проблеми безпеки на усі соціальні та політичні відносини. В Україні йдеться про утворення протиріч навколо мовного питання, релігійного (церковного) вибору, які спочатку переросли у політичні конфлікти, а згодом стали впливовим фактором загрози національній безпеці. Сек'юритизація стосується громадянського суспільства, яке в умовах воєнного стану перетворилось на один із дієвих інститутів безпеки. Відзначено зв'язок між безпекою, демократією та свободою вибору. У процес гарантування суспільної безпеки (яка, на відміну від державної чи політичної безпеки, спирається на колективні ідентичності) залучається усе суспільство. Протидія широкомасштабній збройній агресії перетворилась із вузькополітичної справи державного апарату та політичних еліт на масовий суспільний рух;

- комплексне дослідження особливостей зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні. Відзначено критерії розподілу партій у електоральному полі України. Вектор зовнішньополітичного вибору України коливався між європейським та пострадянським простором та зазнавав кардинальних змін напрямку у 1994, 2004, 2010 та 2014 роках після президентських виборчих кампаній. У парламентській виборчій кампанії 2019 року відзначено наступні особливості зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій. У програмі партії «Слуга народу» (43,16% голосів) наголос робився на впровадженні стандартів НАТО, підвищенні видатків на оборону, децентралізації та демонополізації оборонних закупівель (розділ «Безпека і оборона»). Щодо зовнішньополітичного вибору, то йшлося про ухвалення законів для

виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО, запуск програми «комерційної дипломатії». Відзначено реваншистську спрямованість програми «Опозиційної платформи – За життя». Партія «Батьківщина» визначає росію як країну-агресора, наголошує на необхідності європейської та євроатлантичної інтеграції, посиленні безпеки та обороноздатності України, декларує скасування мінських домовленостей. У програмі «ЄС» наголошується на попередніх здобутках (Угода про асоціацію з ЄС та отримання томосу) і необхідності продовження курсу на вступ до ЄС та НАТО. У програмі партії «Голос» відзначається важливість впровадження європейських та євроатлантичних стандартів.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, політичними акторами, представниками масмедіа та громадянського суспільства задля розробки та подальшого впровадження програм демократизації політичних інститутів України (передусім інститутів виборів, масмедіа та політичних партій) у процесі реалізації зовнішньополітичного вибору у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Також результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для вироблення політики щодо подолання тоталітарної спадщини, здійснення дезінтеграційних процесів із автократіями пострадянського простору. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі відносин «демократизація політичних інститутів – зовнішньополітичний вибір» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності в процесі демократизації політичних інститутів, здійснення європейської та євроатлантичної інтеграції.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для вищих навчальних закладів, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного

вибору, ролі масмедіа, виборів, політичних партій та громадянського суспільства у європейській та євроатлантичній інтеграції.

Ключові слова: демократія, пряма демократія, електронна демократія, демократизація, політичні інститути, плюралізм, політичний вибір, етнонаціональна політика, зовнішньополітичний вибір, електоральний вибір, політичні партії, масмедіа, соціальні медіа, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція.

ABSTRACT

Amirov A.O. Democratization of political institutions as a factor in Ukraine's foreign policy choice. – Qualifying scholarly work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and Behavioral Sciences» in the specialty 052 «Political Science». – National University «Odesa Law Academy». - Odesa, 2025.

The thesis presents the author's evaluation of the democratization of political institutions as a factor in Ukraine's foreign policy choices. In the 21st century, the democratization of political institutions became one of the mandatory components of effective political transformations in the post-Soviet space and the socio-economic development of Ukraine. The process of democratization of political institutions ensures the broad participation of citizens in making political decisions, development, and implementation of public policy and promotes the openness of the political process. Democratization of political institutions is a determining factor in foreign policy choices. In turn, the democratization of political institutions takes place under the influence of endogenous (election campaigns, mass media activities, the institutionalization of civil society, etc.) and exogenous (internalization and globalization) factors.

Political institutions, first of all, the institutions of public power, civil society, the institution of mass media and the institution of elections, the institution of political parties, etc. are the main actors in Ukraine's transition from authoritarianism to democracy. Without their further democratization, it is impossible to ensure compliance with the standards of openness, accountability of the government, and the orientation of its activities not to the realization of private or group (oligarchic) interests, but to serving the public good. The democratization of political institutions, in turn, is a factor in Ukraine's foreign policy choices. Thus, after each new wave of democratization, the vector for European and Euro-Atlantic integration significantly strengthened.

Relevant discussions took place among experts and in the mass media, which influenced public opinion, in the programs of parliamentary political parties, special attention was focused on the need for a European choice for Ukraine. For instance, this happened after 2002, 2007, 2014, and 2019 parliamentary elections. The presidential elections of 2004 and 2014, as well as the related Ukrainian Maidans of 2004 and 2013 – 2014, gave a strong impetus to the European choice. On the contrary, after the authoritarian reverses, the European foreign policy choice was questioned by the authorities. This happened after the parliamentary elections in 2006 and 2012, after the 2010 presidential campaign. In particular, the mass media appeared as one of the main institutions that significantly strengthened the development of political technologies, improved the political awareness of citizens, and contributed to ensuring the openness of the political space. The institution of mass media is decisive from the point of view of activation of the process of political communications because it performs the functions of informing citizens, forming public opinion, setting the agenda of society, legitimizing and delegitimizing public power. The mass media institute is an important component of the media political system. Within its limits, technologies of political influence on the institution of mass media are formed and applied. A successful democratic transition of Ukraine is not possible without the active participation of the mass media, which are becoming a catalyst for political changes.

In the conditions of democratic transition, the technologies of political influence on the institution of mass media and their importance in the implementation of Ukraine's foreign policy choices undergo significant transformations. Within the media-political system, the discussions about the foreign policy course are changing from state censorship of the Soviet and post-Soviet model to financial and political pressure on journalists from the oligarchs. Compared to totalitarian systems, under the conditions of democratization of political institutions, the number of subjects of the political domain that interact in the media-political system, influencing foreign policy choices with the help of public and latent technologies, increases. Modern technologies for influencing the democratization of

political institutions on foreign policy choices are hybrid. They combine marketing and non-marketing technologies.

The **relevance of the research** is significantly enhanced by the practical significance of the study of the democratization of political institutions as a factor in foreign policy choice in conditions of large-scale armed aggression and, at the same time, by the insufficient level of theoretical validity of the influence of the democratization process on foreign policy choice in Ukrainian and foreign political science. Research attention has mainly been focused separately on the democratization of political institutions and their role in the internal politics of the country and on the international factors of foreign policy choice. Instead, insufficient attention is paid to the democratization of political institutions as a factor in foreign policy choice in the domestic discourse of political science.

Without exaggeration, the result of the foreign policy choice of Ukrainian society in the direction of the further development of the processes of European and Euro-Atlantic integration depends on increasing the level of democratization of political institutions in Ukraine in modern conditions and the formation of a coalition of democratic countries in support of countering the aggressor country.

The aim of the thesis is to determine the democratization of political institutions as a factor in Ukraine's foreign policy choice based on complex political analysis.

The object of the research is Ukraine's foreign policy choice, which is influenced by endogenous and exogenous factors. The subject of the study is the democratization of political institutions as a factor in Ukraine's foreign policy choices.

The scientific novelty lies in solving one of the urgent problems of political science, related to the democratization of political institutions as a factor in foreign policy choice, which has not yet received sufficient development in theoretical research. The scientific novelty of the results obtained in the thesis is as follows:

For the first time:

- a comprehensive theoretical analysis of the democratization of political institutions as a factor in Ukraine's foreign policy choice has been carried out in domestic political science. In the conditions of the aggravation of the confrontation between authoritarian and democratic countries, the importance of the democratization of political institutions in the process of foreign policy choice is increasing. Only democratic political institutions are capable of ensuring European and Euro-Atlantic foreign policy choices. The democratization of political institutions as a factor in foreign policy choice implies the freedom of individual choice of citizens in everyday life and politics (public policy and politics), citizens' awareness of their own interest, the balance of individual and public interests, free political competition, etc. In the process of foreign policy choice, priority is given to the activities of institutions that are the guarantors of citizens' freedom of choice and rational evaluation of public authority. These include institutions of mass media, elections, and political parties. It has been determined that the institutions of elections, mass media, and political parties most contribute to democratization as a comprehensive social process, a European and Euro-Atlantic choice. At the same time, these institutions also need further democratization in order to solve the dilemmas of foreign policy choice that have arisen at the current stage of development.

- rational political debates in the mass media, political parties, and between the main individual and collective political actors during elections are defined as a mechanism of democratization of political institutions in the process of foreign policy choice. Political debates regarding the main topics of the social agenda in Ukraine in the implementation of foreign policy choices are structured around the dilemmas of democratization of power and the country's defence capability, horizontal (network) and vertical (hierarchical) organization of interaction with international partners, between globalization and national interest, European and Euro-Atlantic integration and disintegration with the post-Soviet space, regarding the relationship between foreign policy and international one. It has been determined that debates on determining the priority areas of international policy require the more

active involvement of civil society institutions (opposition political parties, independent mass media, NGOs). At the current stage, the main topics of debate regarding foreign policy choice are Ukraine's interaction with democratic countries and their alliances (the EU, NATO), increasing the level of military development and economic stability, supporting Ukraine's chosen European and Euro-Atlantic course, the need to disintegrate with the post-Soviet space and overcome the authoritarian legacy;

- the author's vision of democratization of political institutions in the process of foreign policy choice has been proposed. It is characterized by global processes that cause challenges in the process of democratization of political institutions in Ukraine. The latter include the elimination of rational debate from the public domain, oligarchization of political parties and traditional media, and non-civil public political discourse. This becomes an obstacle to the determination of public interest and the development of effective mechanisms for its implementation in foreign policy choice. The democratization of political institutions is connected with the development of Internet communications, social networks, messengers, etc., the introduction of electronic voting, and the transformation of political parties under the influence of the mediatization of politics. The democratization of political institutions helps to overcome such negative phenomena in the process of making foreign policy choices as populism, the mediatization of politics and the formation of a hybrid media-political system, the reproduction of the «party of power», ensures an increase in the role of horizontal political interaction;

Improved:

- the essence of the phenomenon of «democratic foreign policy choice». In terms of form, a democratic political choice requires the support of the majority of citizens, and in terms of content, it consists in joining the political, military, and economic alliances of democratic countries. It has been determined that the process of democratization of political institutions creates a space for democratic foreign policy choices due to citizens' awareness of their own interests and its correlation with the public interest, political pluralism, and free competition, citizens' awareness

of the value of political freedom and readiness to protect it from autocrats and populists. Democratic foreign policy choices are impossible without institutions that guarantee freedom of choice – free media, election institutions, and political parties;

- prerequisites and stages of modern trends formation in foreign policy choice.

The formation of modern trends in foreign policy choice took place in several stages: the formation of a bipolar world divided between democratic and authoritarian countries, the formation of a unipolar world under the leadership of the United States, the creation of alliances both between democratic countries and authoritarian regimes, the division of countries into a democratic alliance in support of Ukraine and authoritarian regimes. Among the modern trends, the aggravation of the confrontation between democracies and autocracies, informatization, globalization, the need to increase defence capabilities, etc., have been noted. They change in the global context and cause a transition from centralization, standardization, and concentration to innovation, self-governance, humanization. The democratization of political institutions is identified as one of the main trends in Ukraine's modern foreign policy choice.

Received further development:

- conceptualization of foreign policy choice in scientific discourse. Foreign policy choice is a complex, multifactorial process that is determined by historical, social, political, economic, and ideological factors. It is decisively influenced by internal (politics and economy) and external (international system) factors. It is due to the need to overcome the authoritarian legacy (dependence on the path taken). Foreign policy choice is political, not everyday, existential, not marketing. In modern conditions, the «big» choice of Ukraine in favour of integration into the EU and other associations of countries of the democratic world can be implemented only on the basis of the democratization of political institutions;

- specification of the security aspect of foreign policy choice. At the current stage, it is obvious that the security aspect of Ukraine's foreign policy choice is a priority. The essence of the securitization process is defined as the spread of the security problem to all social and political relations. In Ukraine, we are talking about

the formation of contradictions around the language issue; religious (church) choice, which at first, turned into political conflicts, and later became an influential factor in the threat to national security. Securitization refers to civil society, which under martial law has turned into one of the effective security institutions. The connection between security, democracy, and freedom of choice has been noted. The entire society is included in the process of ensuring public security (which, unlike state or political security, relies on collective identities manifested in the institutions of mass media, civil society, various forms of social self-organization, etc.). Counteraction to large-scale armed aggression has turned from a narrowly political matter of the state apparatus and political elites into a mass social movement;

- a comprehensive study of the peculiarities of foreign policy choice in the programs of political parties in Ukraine. The criteria for the distribution of parties in the electoral field of Ukraine have been noted. The vector of Ukraine's foreign policy choice fluctuated between the European and post-Soviet space and underwent drastic changes in direction in 1994, 2004, 2010, and 2014 after the presidential election campaigns. In the parliamentary election campaign of 2019, the following features of foreign policy choice in the programs of political parties were noted. In the program of the «Servant of the People» party (43.16% of votes), emphasis has been placed on the implementation of NATO standards, increasing defence spending, decentralization, and demonopolization of defence procurement (section «Security and Defence»). As for the foreign policy choice, it was about the adoption of laws for the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU and the expansion of cooperation with the European Union and NATO, the launch of the «commercial diplomacy» program. The revanchist focus of the «Opposition Platform – For Life» program has been noted. The «Batkivshchyna» party identifies Russia as an aggressor country, emphasizes the need for European and Euro-Atlantic integration, strengthening Ukraine's security and defence capabilities, and declares the cancellation of the Minsk agreements.

The «European Solidarity» program emphasizes the previous achievements (Association Agreement with the EU and obtaining Tomos) and the need to continue

the course for joining the EU and NATO. The program of the «Voice» party emphasizes the importance of implementing European and Euro-Atlantic standards.

The **practical significance of the research** lies in the fact that the obtained research results can be used by public authorities, political actors, mass media, and civil society representatives for the development and further implementation of programs for the democratization of political institutions of Ukraine (primarily, election institutions, mass media, and political parties) in the process of implementing foreign policy choice in the direction of European and Euro-Atlantic integration. In addition, the results of the thesis research can be applied to the development of policies to overcome the totalitarian legacy, and the implementation of disintegration processes with the autocracies of the post-Soviet space. The results of the thesis research create prerequisites for further research in the system of relations «democratization of political institutions – foreign policy choice» and implementation of the obtained results in practical activities in the process of democratization of political institutions and implementation of European and Euro-Atlantic integration.

The main theoretical provisions and conclusions can be used in future scientific and pedagogical work and in the development of courses for higher educational institutions, as well as special courses that will be devoted to the problems of democratization of political institutions as a factor in foreign policy choice, the role of mass media, elections, political parties, and civil society in European integration.

Key words: democracy, direct democracy, e-democracy, democratization, political institutions, pluralism, political choice, ethno-national policy, foreign policy choice, electoral choice, political parties, mass media, social media, European integration, Euro-Atlantic integration.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Аміров А. О. Демократизація політичних інститутів за Президента В. Зеленського: від Торонто до Вільнюса. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 3. С. 18-23. URL: http://politicus.od.ua/3_2021/3.pdf
2. Аміров А. О. Парадипломатія у зовнішньополітичному виборі України: «п'яте колесо» чи акселератор європейської інтеграції? *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 4. С. 14-19. URL: http://politicus.od.ua/4_2021/2.pdf
3. Аміров А. О. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2019. № 11. С. 3-10. DOI: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/133>
4. Аміров А. Зовнішньополітичні тренди України крізь призму теорій міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 19. С.84-91. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/13.pdf

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Amirov A. Conceptualization of Ukraine's foreign policy choice as a marker of democratization. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 55(6). P 127-133. <https://doi.org/10.23856/5517>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Аміров А. О. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності*

України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 187-189.

2. Аміров А.О. Взаємодія Одеси з містами-побратимами як складова зовнішньополітичного вибору України. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ–Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 52-59.

3. Аміров А. О. Дискурс мас-медіа щодо зовнішньополітичного вибору України. *Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2019 р.) / за загальною редакцією Н. В. Петлюченко. Одеса : Фенікс, 2019. С. 19-21.

4. Аміров А.О. Зовнішньополітичний вибір України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 року. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення*: матеріали всеукраїнської наукової конференції 18 травня 2019 року. Одеса, 2019. 907 с.

5. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. (2021, December). Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. Atlantis Press, 2021. P. 81-87.

6. Аміров А.О. Зовнішньополітичний курс України після президентських виборів (на основі аналізу матеріалів ЗМІ). *Трансформація політичних процесів у XXI столітті», IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23-24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А.Є., Цвиха В.Ф., Батрименка О.В., Обушного М.І., Телешуна Я.С., Візняка А.Е. Київ: 2019. С. 22-28.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК ЧИННИКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ.....	14
1.1. Концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі.....	14
1.2. Інституційний вимір процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору.....	37
1.3. Передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору.....	61
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>82</i>
РОЗДІЛ 2. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ.....	85
2.1. Дискурс мас-медіа щодо зовнішньополітичного вибору України.....	85
2.2. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу.....	100
2.3. Контрасти зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні.....	114
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>130</i>
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ.....	134
3.1. Зовнішньополітичний вибір України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 р.....	134
3.2. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України.....	151
3.3. Зовнішньополітичний вибір України після 2019 року.....	170
<i>Висновки до третього розділу</i>	<i>185</i>
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	197
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ХХІ столітті демократизація політичних інститутів стала однією із обов'язкових складових результативних політичних трансформацій на пострадянському просторі та соціально-економічного розвитку України. Процес демократизації політичних інститутів забезпечує широку участь громадян у прийнятті політичних рішень, виробленні та реалізації публічної політики, сприяє відкритості політичного процесу. Демократизація політичних інститутів є визначальним чинником зовнішньополітичного вибору. Водночас демократизація політичних інститутів відбувається під впливом ендогенних (виборчі кампанії, діяльність масмедіа, інституціоналізація громадянського суспільства тощо) та екзогенних (інтерналізація та глобалізація) факторів.

Політичні інститути, передусім інститути публічної влади, громадянського суспільства, інститут масмедіа та інститут виборів, інститут політичних партій тощо є основними акторами переходу України від авторитаризму до демократії. Без їх подальшої демократизації неможливо забезпечити відповідність стандартам відкритості, підзвітності влади, спрямованість її діяльності не на реалізацію приватних або групових (олігархічних) інтересів, а на служіння суспільному благу. У свою чергу, демократизація політичних інститутів є чинником зовнішньополітичного вибору України. Так, після кожної нової хвилі демократизації політичних інститутів значно посилювався вектор на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Відбувалися відповідні дискусії серед експертів та у масмедіа, які впливали на громадську думку, у програмах парламентських політичних партій акцентувалась увага на необхідності європейського вибору України. Наприклад, так відбувалося після парламентських виборів 2002, 2007, 2014 та 2019 років. Потужний поштовх європейському вибору дали президентські вибори 2004 та 2014 років, а також пов'язані із ними українські майдани 2004 та 2013-2014 років. Навпаки, після авторитарних реверсів

зовнішньополітичний європейський вибір ставився під сумнів з боку влади. Так відбувалось після парламентських виборів у 2006 та 2012 роках, після президентської кампанії 2010 року. Зокрема, масмедіа постали в якості одного з основних інститутів, який значно посилив розвиток політичних технологій, покращив політичну інформованість громадян, сприяв забезпеченню відкритості політичного простору. Інститут масмедіа є визначальним з точки зору активізації процесу політичних комунікацій, адже він виконує функції інформування громадян, формування громадської думки, встановлення порядку денного суспільства, легітимації та делегітимації публічної влади. Інститут масмедіа – важлива складова медіаполітичної системи. У її межах утворюються та застосовуються технології політичного впливу на інститут масмедіа. Успішний демократичний транзит України неможливий без активної участі масмедіа, які стають каталізатором політичних змін.

В умовах демократичного транзиту зазнають суттєвих трансформацій технології політичного впливу на інститут масмедіа, їх значення у реалізації зовнішньополітичного вибору України. У межах медіаполітичної системи дискусії щодо зовнішньополітичного курсу видозмінюються від державної цензури радянського та пострадянського зразка до фінансового та політичного тиску на журналістів з боку олігархів. Порівняно з тоталітарним устроєм, в умовах демократизації політичних інститутів збільшується кількість суб'єктів політичного простору, які взаємодіють у медіаполітичній системі, здійснюючи вплив на зовнішньополітичний вибір за допомогою публічних та латентних технологій. Сучасні технології впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір є гібридними. Вони поєднують маркетингові та немаркетингові технології. Актуальність дослідження значно посилюється практичною значимістю дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору в умовах широкомасштабної збройної агресії та водночас недостатнім рівнем теоретичної обґрунтованості впливу процесу демократизації на зовнішньополітичний вибір в українській та зарубіжній політичній науці. Дослідницька увага зосереджувалась переважно

на демократизації політичних інститутів та їх ролі у внутрішній політиці країни й на міжнародних чинниках зовнішньополітичного вибору. Натомість демократизації політичних інститутів як чиннику зовнішньополітичного вибору у вітчизняному дискурсі політичної науки приділяється недостатньо уваги.

Від підвищення рівня демократизації політичних інститутів в Україні у сучасних умовах та формування коаліції демократичних країн на підтримку протидії країні-агресору, без перебільшення, залежить результат зовнішньополітичного вибору українського суспільства у напрямку подальшого розвитку процесів європейської та євроатлантичної інтеграції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія», у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у межах плану науково-дослідницької роботи кафедри політичних теорій факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія» – «Людиноцентристський вимір політики в умовах цифрових трансформацій».

Об'єктом дослідження є зовнішньополітичний вибір України, який відбувається під впливом ендогенних та екзогенних чинників.

Предметом дослідження є демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України.

Мета дисертаційної роботи – визначити на основі комплексного політологічного аналізу демократизацію політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України.

Реалізація поставленої в дослідженні мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України;
- концептуалізувати зовнішньополітичний вибір у науковому дискурсі;
- розкрити інституційний вимір процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору;
- конкретизувати передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору;
- охарактеризувати демократизацію політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору;
- визначити контрасти зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні;
- дослідити особливості впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір України;
- конкретизувати безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України;

Методи дослідження. Для вирішення зазначених завдань дослідження та реалізації поставленої в дисертаційній роботі мети було використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Зокрема, було проаналізовано процеси демократизації в Україні й формування зовнішньої політики та досліджено демократизацію як чинник зовнішньополітичного вибору. Системний підхід застосовувався для визначення сучасного стану міжнародної системи, як екзогенного фактору зовнішньополітичного вибору України. Також для встановлення загальних закономірностей функціонування міжнародної системи, ролі у ній процесу демократизації політичних інститутів використано структурно-функціональний метод. У дослідженні використано інституційний підхід та теорію раціонального (публічного) вибору. Застосування інституційного методу дозволило окреслити роль політичних інститутів (від масмедіа до політичних партій, парадипломатії та публічної влади) у зовнішньополітичному виборі України, визначити сутність процесу

демократизації політичних інститутів. При цьому, за допомогою історичного інституціоналізму обґрунтовано історичну обумовленість альтернатив зовнішньополітичного вибору України, а інституціоналізм раціонального вибору дозволив виокремити приватні та вузькогрупові інтереси політичного класу, які впливали на зовнішньополітичний вибір на різних етапах становлення української державності. У цілому, інституційний підхід дозволив сфокусувати дослідницьку увагу на одночасності інституціоналізації та демократизації, посиленні значення публічної дипломатії, підвищення ефективності інституційної взаємодії в Україні тощо. Використання теорії раціонального (публічного) вибору дозволяє визначити демократичний вибір українського суспільства як важливий ендогенний чинник зовнішньополітичного вибору. Порівняльний метод використано задля визначення відмінностей між моделями зовнішньополітичного вибору у програмах парламентських політичних партій та дослідження динаміки громадської думки щодо зовнішньополітичного вибору під час різних електоральних кампаній в Україні.

Наукова новизна полягає у вирішенні однієї з актуальних проблем політичної науки, пов'язаної із демократизацією політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору, яка не отримала наразі достатньої розробки у теоретичних дослідженнях. Наукова новизна одержаних у дисертації результатів полягає у наступному:

Уперше:

- у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний теоретичний аналіз демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України. В умовах загострення протистояння між авторитарними та демократичними країнами зростає значущість демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Тільки демократичні політичні інститути здатні забезпечити європейський та євроатлантичний зовнішньополітичний вибір. Демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного

вибору передбачає свободу індивідуального вибору громадян у повсякденному житті та політиці (public policy й politics), усвідомлення громадянами власного інтересу, співвідношення індивідуального та суспільного інтересів, вільну політичну конкуренцію тощо. У процесі зовнішньополітичного вибору пріоритетною є діяльність інститутів, які є гарантами свободи вибору громадян та раціональної оцінки публічної влади. До них відносяться інститути масмедіа, виборів, політичних партій. Визначено, що інститути виборів, масмедіа та політичних партій найбільше сприяють демократизації як всеохопному суспільному процесу, європейському та євроатлантичному вибору. Водночас, ці інститути також потребують подальшої демократизації задля вирішення дилем зовнішньополітичного вибору, які постали на сучасному етапі розвитку.

- визначено раціональні політичні дебати у масмедіа, політичних партіях та між основними індивідуальними й колективними політичними акторами під час виборів як механізм демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Політичні дебати стосовно основних тем суспільного порядку денного в Україні у реалізації зовнішньополітичного вибору структуруються навколо дилем демократизації влади та обороноздатності країни, горизонтальної (мережевої) та вертикальної (ієрархічної) організації взаємодії з міжнародними партнерами, між глобалізацією та національним інтересом, європейською та євроатлантичною інтеграцією та дезінтеграцією з пострадянським простором щодо співвідношення зовнішньополітичної діяльності та міжнародної політики. Визначено, що дебати щодо визначення пріоритетних напрямків міжнародної політики потребують більш активного залучення інститутів громадянського суспільства (опозиційних політичних партій, незалежних масмедіа, NGO). На сучасному етапі основними темами дебатів відносно зовнішньополітичного вибору є взаємодія України з демократичними країнами та їх альянсами (ЄС, НАТО), підвищення рівня військового розвитку та економічної стійкості, підтримка обраного європейського та євроатлантичного курсу України,

необхідність дезінтеграції з пострадянським простором та подолання авторитарної спадщини;

- запропоноване авторське бачення демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. Вона характеризується глобальними процесами, які спричиняють виклики у процесі демократизації політичних інститутів в Україні. До останніх відносяться елімінування раціональних дебатів з публічного простору, олігархізація політичних партій та традиційних медіа, негромадянський публічний політичний дискурс. Це стає на заваді визначенню суспільного інтересу та виробленню дієвих механізмів його реалізації у зовнішньополітичному виборі. Демократизація політичних інститутів пов'язана із розвитком інтернет-комунікацій, соціальних мереж, месенджерів тощо, впровадженням електронного голосування, трансформаціями політичних партій під впливом медіатизації політики. Демократизація політичних інститутів сприяє подоланню таких негативних явищ у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору як популізм, медіатизація політики та формування гібридної медіаполітичної системи, відтворення «партії влади», забезпечує підвищення ролі горизонтальної політичної взаємодії;

удосконалено:

- сутність феномену «демократичного зовнішньополітичного вибору». Демократичний політичний вибір потребує підтримки більшості громадян, він полягає у приєднанні до політичних, військових та економічних альянсів демократичних країн. Визначено, що процес демократизації політичних інститутів утворює простір для демократичного зовнішньополітичного вибору завдяки усвідомленню громадянами власного інтересу та його співвідношення із суспільним інтересом, політичному плюралізму та вільній конкуренції, усвідомленню громадянами цінності політичної свободи та готовності її захищати від автократів та популістів. Демократичний зовнішньополітичний вибір неможливий без інститутів, які гарантують свободу вибору – вільних медіа, інститутів виборів та політичних

партій;

- передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору. Формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору відбувалось у декілька етапів: утворення біполярного світу, поділеного між демократичними та авторитарними країнами, формування однополярного світу за лідерства США, створення альянсів як між демократичними країнами, так і авторитарними режимами, розподіл країн на демократичний альянс на підтримку України та авторитарні режими. Серед сучасних трендів відзначено загострення протистояння між демократіями та автократіями, інформатизацію, глобалізацію, необхідність підвищення обороноздатності тощо. Вони змінюються у глобальному контексті та спричиняють перехід від централізації, стандартизації й концентрації до інноваційності, самоврядування, гуманізації. Визначено демократизацію політичних інститутів як один із головних трендів сучасного зовнішньополітичного вибору України.

набуло подальшого розвитку:

- концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі. Зовнішньополітичний вибір є складним, багатофакторним процесом, який обумовлений історичними, соціальними, політичними, економічними та ідеологічними факторами. На нього визначальним чином впливають внутрішні (політика та економіка) та зовнішні (міжнародна система) чинники. Він обумовлений необхідністю подолання авторитарної спадщини (залежності від пройденого шляху). Зовнішньополітичний вибір є політичним, а не повсякденним, екзистенціальним, а не маркетинговим. У сучасних умовах «великий» вибір України на користь інтеграції до ЄС, інших об'єднань країн демократичного світу, може бути реалізований лише на основі демократизації політичних інститутів;

- конкретизація безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору. На сучасному етапі очевидно, що безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України є пріоритетним. Визначено сутність процесу сек'юритизації

як поширення проблеми безпеки на усі соціальні та політичні відносини. В Україні йдеться про утворення протиріч навколо мовного питання, релігійного (церковного) вибору, які спочатку переросли у політичні конфлікти, а згодом стали впливовим фактором загрози національній безпеці. Сек'юритизація стосується громадянського суспільства, яке в умовах воєнного стану перетворилось на один із дієвих інститутів безпеки. Відзначено зв'язок між безпекою, демократією та свободою вибору. У процес забезпечення суспільної безпеки (яка, на відміну від державної чи політичної безпеки, спирається на колективні ідентичності, що проявляються у інститутах масмедіа, громадянського суспільства, різних формах суспільної самоорганізації тощо) залучається усе суспільство. Протидія широкомасштабній збройній агресії перетворилась із вузькополітичної справи державного апарату та політичних еліт на масовий суспільний рух;

- комплексне дослідження особливостей зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні. Відзначено критерії розподілу партій у електоральному полі України. Вектор зовнішньополітичного вибору України коливався між європейським та пострадянським простором та зазнавав кардинальних змін напрямку у 1994, 2004, 2010 та 2014 роках після президентських виборчих кампаній. У парламентській виборчій кампанії 2019 року відзначено наступні особливості зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій. У програмі партії «Слуга народу» (43,16% голосів) наголос робився на впровадженні стандартів НАТО, підвищенні видатків на оборону, децентралізації та демонополізації оборонних закупівель (розділ «Безпека і оборона»). Щодо зовнішньополітичного вибору, то йшлося про ухвалення законів для виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО, запуск програми «комерційної дипломатії». Відзначено реваншистську спрямованість програми «Опозиційної платформи – За життя». Партія «Батьківщина» визначає Росію як країну-агресора, наголошує на необхідності європейської та євроатлантичної інтеграції, посиленні безпеки та

обороздатності України, декларується скасування мінських домовленостей. У програмі «ЄС» наголошується на попередніх здобутках (Угода про асоціацію з ЄС та отримання томосу) й необхідності продовження курсу на вступ до ЄС та НАТО. У програмі партії «Голос» відзначається важливість впровадження європейських та євроатлантичних стандартів.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, політичними акторами, представниками масмедіа та громадянського суспільства задля розробки та подальшого впровадження програм демократизації політичних інститутів України (передусім інституту виборів, масмедіа та політичних партій) у процесі реалізації зовнішньополітичного вибору у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Також результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для вироблення політики щодо подолання тоталітарної спадщини, здійснення дезінтеграційних процесів із автократіями пострадянського простору. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі «демократизація політичних інститутів – зовнішньополітичний вибір» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності в процесі демократизації політичних інститутів та здійснення європейської та євроатлантичної інтеграції.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для вищих навчальних закладів, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору, ролі масмедіа, виборів, політичних партій та громадянського суспільства у європейській інтеграції.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-

річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.), IV міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 23 листопада 2018 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Суспільство XXI століття: кризь призму історії до сьогодення» (м. Одеса, 18 травня 2019 року), International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021), Міжнародній науковій конференції «Трансформація політичних процесів у XXI столітті» (м. Київ, 23-24 травня 2019р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження представлено у 4 статтях, які опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у науковому закордонному виданні, а також у 6 тезах доповідей у матеріалах наукових та науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (1 додаток на 3 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з яких 196 сторінок – основний текст. Список використаних джерел нараховує 240 найменувань та розміщений на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК ЧИННИКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

1.1. Концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі

Визначення сутності зовнішньополітичного вибору та створення його концепції у дискурсі політичної науки є необхідною передумовою дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України. Концептуалізація, як частина дослідницького процесу, передбачає окреслення поняття конкретного феномену (у даному випадку – зовнішньополітичного вибору) та визначення критеріїв розрізнення його з іншими феноменами. Обрання зовнішньополітичного вибору в якості одиниці аналізу передбачає визначення основних інституційних акторів його дискурсивного обґрунтування та реалізації, інтерпретацію демократизації взаємодії між інститутами як каталізатора зовнішньополітичного вибору як системного явища.

Це дослідницьке завдання набуває особливої ваги в умовах триваючої з 2014 року російської війни проти України, яка у 2022 році перетворилась з «гібридної» на широкомасштабну збройну агресію та набула форми протистояння демократичного світу авторитарним країнам. У цьому сенсі зв'язок між зовнішньополітичним вибором та демократизацією політичних інститутів, який вибудовується у даному дослідженні, є очевидним.

Обґрунтування сутності зовнішньополітичного вибору та демократизації політичних інститутів потребує особливої уваги до феноменів, які відрізняють демократичні країни від авторитарних. Йдеться про такі феномени, як свобода слова, свобода сумління та свобода вибору. Останнє набуває особливої актуальності в умовах переходу від авторитарного

радянського режиму до моделі сучасних демократій, передбачає вільні, змагальні та регулярні вибори представників публічної влади, але не обмежується електоральними кампаніями. Свобода вибору у повсякденному житті (товарів та послуг, стилю та образу життя, культур та ідентичностей) та у політиці (ідеологій, партій чи кандидатів) є однією із основних характеристик демократій, яка відрізняє їх від автократій. Держава не може обмежувати вибір індивідів, якщо він знаходиться у правовій площині. Ця максима ліберальної політичної доктрини стала фундаментом визначення сутності індивідуального раціонального вибору, а свободи (зокрема, й політичної) можуть бути розглянуті як передумова політичного вибору. Повною мірою це стосується зовнішньополітичного вибору в умовах становлення демократичної політичної системи, демократизації політичних інститутів. Свобода індивідуального вибору стала умовою становлення двох найважливіших процесів – демократизації та модернізації у всесвітньому масштабі. Дослідник двох типів свободи – позитивної та негативної – І. Берлін наводить думку одного із засновників ліберальної традиції Дж. С. Мілля щодо ролі свободи: «Міллз вірив, що ані раціональне мислення, ані панування над природою, а лише свобода вибирати й експериментувати, різнить людей від решти природи; з усіх його ідей саме цей погляд забезпечив йому тривалу славу. Під свободою він розумів стан, за якого людям не перешкоджають обирати об'єкт і спосіб свого поклоніння. Для нього лише таке суспільство, в якому реалізовано цю умову, можна назвати цілковито людським» [19, с. 6]. Внутрішня свобода індивіда, продовжує міркування І. Берлін, може бути зруйнована гнобителем чи «репресивною інституціоналізованою практикою»; у цьому сенсі він, слідом за Р. Велдером, проводить розрізнення «між авторитаризмом, коли людина кориться владі, не схвалюючи її наказів чи вимог, і тоталітаризмом, коли система насаджена диктатором, доповнюється внутрішнім конформізмом. Звідси тоталітарна наполегливість у навчанні та навіюванні ідей на противагу простому зовнішньому вияву покори» [19, с. 7].

Визначаючи вибір як елемент соціальної взаємодії, слід погодитись із тим, що зовнішньополітичний вибір визначається відповідно до системи соціальних координат, «...вибір не може вийти за межі альтернатив, запропонованих гранд-наративом та закладених у картині світу. Тобто, вибір дійсно є частиною соціальної взаємодії, її невід'ємною складовою» [178, с. 44].

Серед ознак вільного політичного вибору за демократії слід відзначити:

1) усвідомлення громадянами власного інтересу, співвідношення індивідуального та суспільного інтересу; 2) високий рівень політичної участі та політичної активності громадян, розвинене громадянське суспільство; 3) політичний плюралізм; 4) наявність вільної конкуренції серед політичних партій, лідерів, ідей та ідеологій; 5) наявність політичних свобод, усвідомлення їх цінності та готовність захищати від автократій та популістів; 6) формування інститутів, які гарантують свободу вибору – права, вільних медіа, інституту виборів та представницької демократії тощо.

Слід погодитись із думкою В. Кириченка: «Право вибору забезпечує реалізацію базових екзистенційних потреб особистості. Політичний вибір пов'язаний з бажанням пересічної людини бути суб'єктом державного управління та відчувати співучасть у житті громади та власному житті... Право вибору, чи то у повсякденній діяльності, чи на рівні життєвого вчинку, є суттю особистісної суб'єктності, яка на рівні побутового світогляду розцінюється як головна життєва цінність, екзистенційна основа буття» [72, с. 34.9].

Як зазначає І. Гіоане: «Побудова демократичного суспільства та інтеграція до прогресивної міжнародної спільноти вбачається стратегічним напрямом розвитку України. Невід'ємною складовою цих процесів є активна участь населення у формуванні представницьких органів влади, прийнятті політичних рішень, що визначають розвиток суспільства. Провідну роль у забезпеченні якості та ефективності політичного вибору відіграє взаємодія таких його характеристик як свобода та відповідальність, нерозривна єдність яких не завжди усвідомлюється в суспільстві. Важливість визначеної проблеми

пов'язана також і з тим, що політична система України знаходиться в умовах складних процесів трансформації суспільно-політичного життя. Це створює багато зовнішніх і внутрішніх викликів для реалізації політичного вибору, оскільки свідомість громадян у динаміці масштабних суспільних перетворень часто є об'єктом маніпулятивних і відверто пропагандистських впливів, що створює бар'єри для раціонального осмислення політичних потреб, цінностей та інтересів окремого громадянина, соціальної групи або суспільства загалом» [38, с. 1].

Концептуалізація зовнішньополітичного вибору потребує звернення до міждисциплінарного підходу, дозволяє визначити єдність певних елементів внутрішньої та зовнішньої політики, передбачає застосування системного аналізу.

У процесі концептуалізації буде здійснено наступні кроки:

- визначення сутності вибору, його етапів та складових;
- окреслення контурів міждисциплінарного підходу до дослідження вибору;
- обґрунтування зовнішньополітичного вибору як вибору політичного, а не повсякденного, а також екзистенціального, а не маркетингового;
- визначення вибору у взаємодії між свободою та відповідальністю;
- окреслення місця вибору у процесі прийняття політичних рішень;
- обґрунтування історичних передумов вибору з точки зору історичного інституціоналізму;
- визначення основних акторів зовнішньополітичного вибору (індивідуальних та колективних/інституційних);
- обґрунтування вимірів зовнішньополітичного вибору (інституційних, комунікативних, організаційних, правових тощо).

Увага до індивідуального вибору громадянина, його право на вибір та свободи вибору є фундаментом демократичної політичної системи. Надважливу роль свобода вибору індивіда відіграє у процесі демократизації політичних інститутів.

У процесі політичного вибору встановлюється зв'язок між свободою та відповідальністю, адже індивід у демократичному суспільстві завжди прагне вийти за межі соціальних та політичних обмежень, протистояти маніпуляціям та тиску з боку держави. Іntenція до вільного вибору громадянина є передумовою демократизації, основою зовнішньополітичного вибору. У свою чергу, демократичні політичні інститути мають сприяти вільному вибору, а не створювати штучно умови для його обмеження.

Як зазначає В. Кириченко: «Суспільний історіогенез супроводжується постійною боротьбою людини за незалежність від обставин, умов існування, соціальної системи та інших зовнішніх обмежуючих умов. Свобода проявляється у здатності людини вибирати з численної множини можливостей та діяти як незалежне, автентичне «Я». Вільна людина здатна до самоконструювання; внутрішній неспокій змушує постійно працювати над собою, змінювати Світ і змінюватися. Свобода робить людину незалежним суб'єктом, і ключовим словом є саме «робить»: вільним може бути лише той, хто здатен до праці, у іншому випадку, «непрацюючий» є підневільним життєвих обставин, оточення та заручником самого себе» [72, с. 350].

Вибір, як повсякденний (маркетинговий), так і політичний, зокрема й великий вибір (екзистенційний), обов'язково передбачає наявність альтернатив. У сучасному світі, безумовно, концептуалізація вибору інституційного дизайну та типу політичної системи зумовлена наявністю двох альтернатив – демократії та авторитаризму. Адже при всіх соціокультурних, історичних, інституційних, економічних та урядових відмінностях між, наприклад, Республікою Польща та Австралійським Союзом, їх об'єднує повага до вільного вибору індивідів, який підпорядковується правовладдю (С. Головатий) як основі демократичної політичної системи. Повною мірою це стосується авторитарної та тоталітарної альтернативи. Усі соціальні та культурні відмінності між Іраном, російською федерацією та КНР відходять на другий план, коли йдеться про обмеження прав і свобод громадян, підміну індивідуального вибору навіть не колективними, а державними інтересами.

Для пострадянських країн демократичний політичний вибір обов'язково передбачає відмову від радянського авторитарного минулого задля інтенсифікації процесу консолідації з демократичними країнами. Ця альтернатива виглядає як «радянське минуле» v. «демократичне майбутнє».

Не можна недооцінювати вплив інформаційних маніпуляцій у процесі обґрунтування та реалізації вибору. Саме тому слід відзначити необхідність раціоналізації у процесі здійснення вибору, як індивідуального, так і колективного. Особливо раціональний вибір має значення для політичного простору – як внутрішньополітичного так і зовнішньополітичного.

На думку І. Гіоане, «Політичний вибір опосередкований низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Нерідко він здійснюється під впливом маніпулятивних технологій чисоціологічних детермінант. Людина при цьому піддається своєрідному навіюванню, яке затуляє внутрішню позицію, затьмарює сумління, каналізує мислення та дію. Такий вибір навряд чи можна назвати свідомим. Між тим, саме свідомий вибір робить людину суб'єктом (а не пасивним об'єктом) політики. Саме він обумовлює успіх політичної діяльності, її перспективу» [39, с. 12].

Саме тому в сучасному світі одним із головних чинників індивідуального вибору (як політичного так і повсякденного) стає діяльність масмедіа. Інститут масмедіа, у свою чергу, зазнає значних трансформацій, які обумовлені появою та розвитком інтернет-комунікації, соціальних мереж та онлайн медіа. У той же час, традиційні масмедіа (телебачення, радіо, преса) поступаються впливом на вибір громадян. Отже, інформаційна сфера (включно із медіа, політичною рекламістикою та PR) є важливою детермінантою політичного вибору. До інших детермінант політичного вибору належать цінності, економічні чинники, політична ситуація (конфігурація та співвідношення політичних сил), ідеологія, активність інститутів громадянського суспільства тощо.

Варто відзначити також, що українські громадяни вчаться робити раціональний індивідуальний вибір, поступово відходячи від традицій

радянського колективізму, коли вибір був результатом авторитарного диктату влади. Сповідування цінностей демократичного суспільства є, безумовно, важливою детермінантою не лише внутріполітичного, а й зовнішньополітичного вибору. Базовим елементом для раціонального політичного вибору індивіда є електоральний вибір. Слід особливо відзначити, що боротьба за можливість реалізації демократичного вибору громадян під час електоральних кампаній є важливою складовою раціонального вибору. Адже прозорі, змагальні та чесні вибори дозволяють громадянам реально здійснювати раціональний політичний вибір, вчитись протидіяти інформаційним маніпуляціям та фальсифікаціям під час електоральних змагань. У процесі раціоналізації політичного вибору вкрай важливим був досвід двох політичних революцій – майданів 2004 та 2013-2014 років, адже під час масових протестів відбувалось «щеплення» від авторитаризму, розповсюдження демократичних політичних цінностей та доведення їх значимості та ефективності у протистоянні фальсифікаціям та маніпуляціям. Електоральні кампанії завдяки концентрації інформації, мобілізації громадян та підвищенню активності партій та інших політичних інститутів, є важливим механізмом формування політичних цінностей, а у пострадянських суспільствах саме під час виборів трансформується ядро політичних цінностей громадян. Це двосторонній вплив – електоральні кампанії впливають на цінності, а цінності – визначають вибір громадян під час електоральних кампаній.

Погодимось із І. Гіоане у тому, що «Політичний вибір здійснюється під впливом різноманітних детермінант. Однією з важливих серед них є система цінностей, причому не тільки суто політичних, а й правових, моральних, економічних. Можна стверджувати, що духовна культура людини, система цінностей, що існує в її світогляді, становить підґрунтя для здійснення процедури політичного вибору... Вочевидь, людина спочатку формує систему цінностей, а вже потім здійснює вибір, політичний зокрема. Так, інтеріоризуючи певні політичні цінності, громадянин формує питоме тло для

здійснення вибору. Вочевидь, громадянин не зможе здійснити якісний політичний вибір, не маючи розвиненої шкали політичних цінностей та практики її застосування щодо конкретних подій та явищ» [39, с. 12].

Цінності є важливою складовою зовнішньополітичного вибору. Адже вони визначають не лише індивідуальний, а й колективний вибір. Кореляція цінностей індивідуального рівня відбувається із конкретним політичним вибором, а на колективному рівні цінності обумовлюють суспільну тенденцію щодо вибору між демократією та авторитаризмом, європейським та євроатлантичним вибором чи «євразійством». Цінності, колективні та індивідуальні, проявляються під час електорального вибору, реалізуються у виборі суспільства на користь представників демократичних політичних сил та, як наслідок, демократичних політичних інститутів.

Зазначимо, що «вплив цінностей на вибір особистості співвідноситься з дією стимулів, з якими людина зустрічається в повсякденному житті й на яких усвідомлено або неусвідомлено фокусує свою увагу. У цьому випадку цінності виступають у ролі одиниць індивідуального чи групового досвіду, якими керується людина при виборі поведінки чи форми рішень відносно певної життєвої ситуації. Ця теза зберігається й стосовно політичних форм активності індивідів... найвищу суб'єктивну значущість та силу, при формуванні електорального вибору, мають цінності, реалізації яких відносно не вистачає» [39, с. 12].

Важливим чинником зовнішньополітичного вибору країни є її економічні інтереси. Як і для індивідуального вибору, економічна детермінанта є однією із визначальних. Пріоритетна увага до економічного чиннику вибору є однією із ознак марксистського підходу у політичній науці, соціології та економіці. Відповідно до марксистської теорії, кожний клас має свої економічні інтереси, які намагається захистити через використання політичних механізмів [217].

Повною мірою це стосується відносин між країнами та їх зовнішньополітичним вибором. У його основі – національні економічні

інтереси та пошук власного місця у міжнародному розподілі праці та капіталу [218].

Саме тому, обґрунтовується залежність політичного вибору від виробничих та класових відносин, а також від домінуючого способу виробництва. Очевидно, що аграрні країни є менш розвиненими, ніж промислові, які, у свою чергу, поступаються першістю у міжнародному розподілі праці «інформаційному суспільству» та фінансовому капіталу. На політичний вибір у його електоральному вимірі впливає класова боротьба, спрямованість вибору на захист класових економічних потреб та інтересів.

Погодимося із визначенням важливості економічних чинників для політичного вибору: «Безсумнівно, економічні інтереси й потреби є базовими у життєдіяльності людини, саме тому їх вплив на її політичний вибір є таким суттєвим. Для того, щоб зрозуміти сутність економічної детермінанти політичного вибору варто враховувати існуючі у певному суспільстві соціально-економічні закони та тенденції, вивчати їх, відслідковувати динаміку соціально-класових процесів. Разом з тим, на наше переконання, не варто абсолютизувати економічний чинник політичного вибору людини, а розглядати його в комплексі з іншими детермінантами, відштовхуючись від конкретних суспільних умов» [39, с. 13].

На особливу увагу заслуговує інформаційний чинник (або вплив інституту масмедіа) на зовнішньополітичний вибір. Масмедіа здатні створити картину світу, яка визначає систему політичних координат та сприяє тому чи іншому вибору. На здатності медіа впливати на вибір через встановлення пріоритетів та визначення головних тем для публічного порядку денного наголошують представники теорії встановлення порядку денного [220, с. 543].

Відомий вислів, що масмедіа не здатні нав'язати нам, що саме думати, але вони здатні визначити, про що нам думати. Це означає, що медіа нав'язують суспільству порядок денний – тобто, визначають, які теми є важливими для суспільства, а які – ні. Перефразовуючи, можна стверджувати, що масмедіа здатні нав'язати нам не сам вибір, а пріоритетні теми, щодо яких

слід зробити вибір. Безумовно, відносно зовнішньополітичного вибору значення масмедіа важко переоцінити. Медіа є важливим чинником зовнішньополітичного вибору. При цьому, йдеться не лише про національну систему масмедіа, а й потужний та зростаючий вплив глобальних медіа-холдінгів, які пройшли шлях від глобальних супутникових новинних мереж (засновником цього тренду вважається власник CNN Тед Тернер) до глобальних соціальних мереж. Їх вплив на зовнішньополітичний вибір посилюється із розвитком інтернет-комунікацій, які забезпечують доступ до інформаційних ресурсів глобальних медіа у будь-якій точці світу. До таких глобальних медіа відносяться не лише північноамериканські (CNN, Fox News, CNBC тощо) та британські (BBC World) медіа. Глобальний рух інформації відбувається не лише з Півночі на Південь, а й у зворотному напрямку. Адже останнім часом на глобальному ринку медіа активно позиціонують себе такі медіа як Al Jazeera та Al Arabia.

Деякі автори називають інформаційний чинник та вплив масмедіа на вибір другорядним, порівняно із іншими. Цілком погоджуємося, що «медійна та комунікативна детермінанти ... мають другорядне значення у політичному виборі людини у співвідношенні з двома попередніми детермінантами, оскільки виконують більшою мірою технологічну роль у пошуку необхідної інформації. Медіа та комунікаційні канали затребувані людиною у тій мірі, у якій у неї розвинені ціннісні пріоритети та економічні інтереси. Разом з тим, варто ще раз наголосити на тому, що маніпулятивні технології можуть «змусити» людину зробити політичний вибір навіть всупереч власним базовим інтересам й потребам» [39, с.15]. Видається, що має місце недооцінка впливу масмедіа на вибір, як повсякденний, так і політичний. Можливо, через те, що тут відбувається підміна понять, адже не можна зводити вплив масмедіа на вибір лише до маніпуляцій. У демократичному суспільстві масмедіа, як інститут громадянського суспільства, виконують важливі соціальні та політичні функції (інформаційна, критична, контролююча, функція політичної освіти тощо) [23, с. 126], без яких раціональний вибір не є можливим. Не слід

забувати також, що саме масмедіа у демократичному суспільстві формують громадську думку; сучасні масмедіа володіють таким інструментом впливу на громадську думку, як медіа скандали – вони спричиняють широку публічну дискусію, «гучні» відставки топ-посадовців та є каталізаторами демократизації політичних інститутів.

Щодо зв'язку раціонального вибору та інформації, то для політичного вибору виконати умову вичерпної та об'єктивної (верифкованої) інформації, як передумови раціонального вибору, набагато складніше, ніж для економічного.

Відзначимо думку Т. Константинової: «Традиційні моделі ринкової поведінки виходять з припущення як вичерпної інформованості споживачів, так і їх здатності розуміти і використовувати наявну інформацію. Такі допущення нереалістичні в політиці, де виборці бувають погано інформовані про лідерів і їх політичних програм, щодо яких вони здійснюють свій вибір. Тому багато теоретиків політики, які застосовують концепцію раціонального вибору, відмовилися від допущення вичерпної інформованості, зберігши, проте, припущення, що актори максимально використовують неповну інформацію, якою володіють» [75, с. 63].

Фундаментальним для теорії вибору (теорії раціонального вибору, теорії публічного вибору) поняттям є «ситуація» вибору. У повсякденному житті ситуація вибору виникає досить часто, коли йдеться про маркетинговий вибір – вибір товарів та послуг. Але зовнішньополітичний вибір належить до іншої категорії, ситуація вибору виникає тут не щодня і не щороку. Це вікно можливостей, яке відкривається для деяких країн раз у десятиліття, а то і у століття. Наприклад, здобуття незалежності якраз і створює ситуацію зовнішньополітичного вибору для країни, також слід згадати хвили розширення Європейського Союзу та НАТО. Ситуація зовнішньополітичного вибору є унікальною (тобто, до неї не можна призвичаїтись).

Складовою «ситуації вибору» є соціально-економічна та політична ситуація у країні. Відзначимо, що, на думку І. Гіоане, «...соціально-політична

ситуація у державі є важливим чинником, каталізатором політичного вибору особистості, оскільки об'єктивні умови, що склалися у країні, підштовхують до певного рішення всіх суб'єктів суспільно-політичних процесів... про політичний вибір (як акт) варто говорити, коли має місце спеціально організована ситуація, в якій індивід зобов'язаний рахувати об'єктивну існуючу дійсність (зробити вибір), прийняти рішення і взяти відповідальність за це рішення... позиціонування політичних суб'єктів у політичному полі країни створює для громадянина ситуацію вибору, якість якого буде залежати від низки чинників:

- чіткого усвідомлення громадянином власних інтересів як основи раціонального вибору;
- наявності вичерпної, об'єктивної інформації у суб'єкта вибору щодо програми та діяльності політичної сили;
- якісної комунікації між громадянами і політсилою, наприклад, наявності у партії ресурсів для донесення власної позиції до виборців;
- вміння громадянина відстоювати свій вибір на різних етапах політичного процесу» [39, с. 15].

У наведеній цитаті йдеться про політичний та, навіть вужче, – електоральний вибір. Дійсно, виборча кампанія є окремою політичною ситуацією з унікальним набором чинників, які зумовлюють той чи інший електоральний вибір громадянина. Натомість, виокремлення таких складових ситуації вибору, як розуміння власних інтересів, наявність об'єктивної інформації щодо альтернатив вибору та прогнозованих наслідків, необхідності відстоювати свій вибір тощо, можна екстраполювати і на зовнішньополітичний вибір.

Ще одним важливим чинником зовнішньополітичного вибору стають соціокультурні та політичні традиції суспільства та еліти. Вплив традицій, які формуються під впливом минулого досвіду, як індивідуального, так і колективного, надзвичайно потужний. З одного боку, цей вплив можна протиставити раціональному прийняттю рішень: традиції мають

враховуватись у ситуації вибору як ірраціональний чинник. З іншого боку, йдеться про інерцію попередніх ситуацій вибору, минулих виборів, зокрема й зовнішньополітичного. У традиції історичного інституціоналізму наголошується на залежності політичних рішень від «пройденого шляху».

Відзначимо думку А. Іовчевої: «... історичний інституціоналізм» є науковим поняттям, що визначає низку досліджень, які намагалися об'єднати проблеми та методи соціально-політичної науки з розумінням того, що соціальні процеси слід розуміти як історичні явища... Останні дослідження, які присвячені інституційній еволюції та залежності від подій та явищ, викликали серйозні сумніви в розумінні того, що інститути можна розуміти як втілення довготермінових інтересів. Однак, Європейське співтовариство з позиції історичного інституціоналізму визначається як центральний рівень координації та управління міжнародної політики, що включає в себе широкі бюрократичні компетенції, єдиний судовий контроль та значні можливості розробляти або змінювати спільну політику об'єднання» [65, с. 168].

На прикладі пострадянських країн слід відзначити інерцію, яка тривалий час відзначала збереження інтеграційних зв'язків із євразійським геополітичним простором та намагання еліт відтворити радянську (а якщо зазирнути в історію, то фактично імперську) модель взаємодії.

У її основі – традиції, інерція та залежність діяльності «нових» інститутів від «старого» досвіду [226, с. 1].

У цьому сенсі, зовнішньополітичний вибір полягає не у виборі між певними союзами чи «центрами» сили, а між раціональністю та ірраціональністю, традиціями та новаціями, радянською (імперською) спадщиною та республіканізмом, авторитаризмом та демократією. Саме тому не можна стверджувати завершення пострадянського історичного етапу. Лише остаточна та повна реалізація зовнішньополітичного вибору на користь європейської та євроатлантичної інтеграції буде свідчити про подолання радянської спадщини та завершення пострадянського перехідного періоду.

Погодимось із ознаками політичних традицій, які наводить І. Гіоане: « – сакральність: явище традиції не можливо уявити без методологічного концепту, що підтримував би його на доцільному рівні, визначав його важливість і регламентував необхідність дотримування і сповідування... традиція у рамках історично сформованих суспільств постає явищем сакральним та єдиновірним; – дієвість: політична традиція завжди спрямована у напрямку мотивації індивіда, визначення регламентуючих критеріїв стосовно його діяльності та взаємодії й з іншими суб'єктами політико-правової сфери, і з соціумом загалом; – авторитарність: значення традиційних принципів та установок прийнято розглядати через історичний аналіз, який засвідчує їхню значущість і фундаментальність на певних часових відрізках у житті громади. Ці установки... починають сприйматися «на віру», як єдиний успішний шлях подолання суперечностей або вирішення проблеми; – універсальність: традиція як соціокультурний феномен впливає на всі ланки діяльності різноманітних систем, зокрема і політичної; – вибірковість: політична традиція постає вагомим явищем тільки в аспекті постійної культурної трансформації та модифікації відповідно до своїх історичних вимог. Отже, можна стверджувати, що основу традиції складають лише елементи, які пройшли апробацію часом, та, як наслідок, відбувся процес культурної селекції; – ціннісний аспект: розуміння ментальних особливостей і детермінант розвитку конкретно визначеної спільноти можливий лише через процес охоплення аксіологічних установок, котрі побутують всередині неї» [39, с. 17].

Отже, зовнішньополітичний вибір потребує раціоналізації як відмови від радянських (імперських) традицій у взаємодії публічної влади та громадян, демократизації діяльності політичних інститутів, подолання інерції (залежності від пройденого шляху) у політиці та у повсякденному житті.

У процесі подолання радянських традицій важливе місце посідає економічна складова. Необхідно поступово, але послідовно зменшувати роль держави в економічних процесах.

На цьому, зокрема, наголошує нобелівський лауреат М. Фрідман [164].

Радянська «інерція» в економіці полягає у гіпертрофованому значенні держави в економіці, що вимагає постійного залучення інших ресурсів, окрім фінансів (які є ознакою ринкової економіки). Йдеться про зв'язки, корупцію, дозволи, різні бюрократичні процедури, які заважають ринковим економічним відносинам, а у центрі будь-якого вибору розміщують дозвіл бюрократії, що обмежує свободу економічної діяльності.

У процесі реалізації зовнішньополітичного вибору поєднуються інституційні чинники та неінституційні. При цьому їх єдність є вкрай важливою, адже без сповідування демократичних цінностей суспільство не зможе побудувати систему демократичних інститутів та реалізувати зовнішньополітичний вибір на користь альянсу із демократичними країнами.

Відзначимо, що «будь-який позадемократичний спосіб імітації громадянсько-політичного вибору позбавляє людину її фундаментального права на вільне самовиявлення та раціональну особистісну відповідальність. Сутнісний дуалізм політичного вибору полягає в тому, що, з одного боку, він є інструментом захисту прав й інтересів людини як найвищої цінності демократичного суспільства, з іншого – політичний вибір особистості у демократичній країні набуває ціннісного характеру, оскільки підтримує важливі для суспільно-політичного життя соціуму аксіологічні константи. Загалом правове обґрунтування політичного вибору в демократичному суспільстві є органічним поєднання інституційних чинників (розвиток законодавства, належне функціонування всіх гілок влади тощо) та неінституційних факторів (розвиток правової культури та правосвідомості, становлення громадянського та правового суспільства, розвиток громадянської компетентності особистості та ін.)» [38, с. 14].

Свобода вибору, свобода слова та свобода сумління є основою демократизації. Це обумовлено історично, адже розвиток теорії вибору пов'язується із ліберальною ідеологічною доктриною. У працях А. де Токвіля [148] та І. Берліна [19] визначено свободу як основу для вибору та

політичної діяльності вільної людини. Для лібералізму свобода є однією із головних цінностей, також лібералам властивий індивідуалізм. Ліберальна політична доктрина формувалась протягом століть, вона стала невід'ємною частиною демократичного світогляду, а її основні положення викладено у творах таких авторів як Л. фон Мізес, І. Бентам, І. Берлін, А. Сміт, Ф. Гаєк, Д. Меннінг, Дж. С. Мілль, А. де Токвіль, Р. Дворкін, Дж. Роллз та ін. У сучасних інтерпретаціях теорія вибору презентована у двох взаємопов'язаних підходах – теорії раціонального вибору та теорії публічного вибору. Якщо теорія раціонального вибору зосереджується на економічному виборі, то теорія публічного вибору досліджує переважно умови політичного вибору. Економіка та політична наука перетинаються у теорії публічного вибору, як «...марнотратні нащадки політичної економії», вона виникає на кордонах цих двох ортодоксій» [197].

У фокусі теорії публічного вибору знаходиться перехід від індивідуального вибору до колективного, або від індивідуальної раціональної поведінки до дослідження логіки колективної дії (тут варто згадати М. Олсона, який формулює критично важливе для демократії питання: «Чому раціональні дії індивідів призводять до ірраціональної колективної поведінки?» [225]. Фундатором теорії публічного вибору є нобелівський лауреат з економіки Дж. Б'юкенен (премія 1986 року). Він наголошує на складності публічного вибору (як і відповідальності за розпорядження публічними фінансами) порівняно із економічним вибором та операціями із приватними фінансами. У праці «Розрахунок згоди: логічні основи конституційної демократії», написаної Дж. Б'юкененом у співавторстві із Г. Туллоком (нобелівський лауреат 2011 року) зазначено, що теорія публічного вибору досліджує політичну організацію суспільства вільних людей [196]. Раціональним вважається вільний політичний вибір індивіда, або групи. Адже ще однією умовою демократичного політичного вибору є плюралізм. Саме на цьому загострює увагу І. Берлін. На думку Т. Константинової, він «розглядав політичну реальність як плюралістичну, тобто таку, що прямо відображає

різноманітні та суперечливі культури і ціннісні системи. Проголошений І. Берліном плюралізм цінностей визнаний класикою західноєвропейського лібералізму. Плюралістичність – це принципова характеристика політичної реальності, саме в цій області і розвивається філософська та політична думка І. Берліна: він розмірковує над такими поняттями як «свобода», «толерантність», «легітимність», «лібералізм», «демократія». І. Берлін розвиває розуміння лібералізму, основою якого виступає плюралізм, його концепцію можна назвати «плюралістичним лібералізмом». Такий підхід концентрує увагу на потребі балансу конкуруючих суспільних цінностей, які реалізуються у процесі політичного вибору. І. Берлін вказує на мінімум свободи, яка потрібна в суспільстві для того, щоб воно було гуманним і пристойним, а індивіди могли робити раціональний вибір у політиці. За межами цього мінімуму він визнає, що держави можуть і повинні надавати індивідам інші різні блага» [75, с. 61].

Традиція публічного вибору, генеза якої відбувається у просторі ліберальної політичної думки, наголошує на індивідуальному виборі у процесі формування політичного ринку (демократії) та економічного ринку (капіталістичної системи). Представники теорії публічного вибору наголошують на єдиному підході до аналізу діяльності як економічних, так і політичних акторів крізь призму егоїзму, індивідуального вибору, максимізації благ, опортуністичної поведінки тощо. Відмінності полягають у необхідності забезпечення конституційного рівня під час політичного вибору.

На думку Т. Константинової, яка вибудовує зв'язок між свободою та вибором, «У центрі уваги лібералізму знаходиться процес індивідуального вибору, не завжди залежний від складного інституційного механізму його реалізації. Передбачається, що індивіди, як покупці і продавці товарів і послуг роблять вибір у відповідності зі своїми різноманітними перевагами. Такий підхід дозволяє побачити, що влада та державні інститути не є ідеальними політичними установами, мета яких – турбуватись про благо суспільства. Навпаки, вони зацікавлені у максимізації власного прибутку так само, як і їхні

виборці. Але це тільки один із мотивів політичної поведінки, який не виключає усіх інших... Основна відмінність між ринком і політичною системою, полягає не у відмінних типах цінностей та інтересів людей, а в умовах, в яких індивіди сповідують свої різноманітні переконання. Трактування політики як обміну має велике значення для вироблення теорії політичного вибору. Ступінь удосконалення роботи політичних інститутів повинен вимірюватися не в одиницях наближення до якогось абстрактного ідеалу, який ігнорує людину, а, навпаки, – в одиницях забезпеченості людей усіма необхідними їм благами» [75, с. 64].

Принципи індивідуалізму та свободи знаходиться в основі підходу А. де Токвіля, який виокремлює деякі загрози демократичному вибору, зокрема етатизм (надмірна суспільна роль держави, уявлення про державу як мету суспільного розвитку) та його крайня форма – імперія, війни та революції, «тиранія» громадської думки, корупція тощо [148].

Варто погодитися із Т. Константиною у тому, що «Політичний вибір потребує постійного підтримання «духу свободи». Цьому, на думку А. де Токвіля, сприяють такі риси, як високий рівень незалежності та самостійності громадянина, енергійність та дух авантюризму, антиетатистський тип свідомості, прагнення до особистого економічного добробуту, поміркований індивідуалізм» [75, с. 60].

До речі, саме на універсалістських претензіях теоретиків раціонального вибору зосереджується критика даного підходу. Зокрема, йдеться про те, що задля виправдання припущень теорії раціонального вибору дослідники є нерозбірливими у застосуванні статистичних даних, або спостережень за поведінкою.

У цілому, теорія вибору виходить із припущень щодо індивідуалізму, моделі поведінки «економічної людини» (*Homo economicus*) й інтерпретації політики як обміну. Саме теорія вибору є основою теорії прийняття рішень у внутрішній та зовнішній політиці. Зовнішньополітичний вибір передбачає ухвалення та реалізацію низки важливих рішень, зокрема й щодо утворення та

розвитку політичних інститутів, їх демократизації тощо. Погодимося із В. Парсонсом, який вважає, що «Прийняття рішень проходить крізь увесь цикл публічної політики, наприклад, рішення про те, що перетворити у проблему, яку обрати інформацію, вибір стратегії для впливу на порядок денний політики, вибір засобів і цілей, вибір способу впровадження політики, вибір способу оцінювання політики. У кожний із цих моментів відбувається прийняття рішення» [108, с. 221].

Як вважає Б. Кухта, політичне рішення – це «...владний процес, суть якого полягає у здебільше свідомому виборі та прийнятті системних, режимних рішень щодо реалізації національної політичної доктрини» [91].

Враховуючи мету дисертаційного дослідження та завдання даного підрозділу, необхідно визначити співвідношення між політичним «вибором» та «рішенням» й окреслити межі політичного вибору у процесі прийняття та реалізації політичного рішення. У процесі здійснення важливого («великого», «екзистенціального» тощо) політичного вибору відбувається ухвалення серії рішень, кожне із яких складається, у свою чергу, з вибору між конкретними альтернативами. Такий цикл називається ситуація вибору. Це можна представити у вигляді такого послідовного ряду: 1) альтернативи – 2) вибір – 3) рішення – 4) нові альтернативи... Альтернатива між демократією та авторитаризмом вирішується вибором на користь демократії, що передбачає рішення щодо демократизації політичних інститутів. Це рішення визначає зовнішньополітичний вибір – інтеграцію з демократичними країнами та дезінтеграцію з авторитарними. Вибір здійснюється за участі різних соціальних груп та спільнот, зовнішньополітичний вибір – це справа усього суспільства. А от рішення – це прерогатива органів публічної влади.

Погодимося, що «Прийняття та реалізація політичних рішень виступає однією із головних складових політичного процесу, тому що саме це є основною функцією органів публічної влади. У демократичному суспільстві політичне рішення конструюється (та реконструюється) у процесі політичної взаємодії між владою та громадянським суспільством, які є рівноправними

суб'єктами на етапах вироблення, прийняття та реалізації політичного рішення, а також на етапі моніторингу його наслідків та модифікації політики» [104].

Змістом політичного рішення може бути як вибір, так і «втеча від вибору» [181].

При цьому, в залежності від дослідницького підходу до політичного рішення – нормативного або біхевіорального – «втечею від вибору» під час ухвалення політичного рішення можна назвати переважання ірраціональних факторів, відмову від раціонального розрахунку вигід та витрат під час прийняття та реалізації політичного рішення.

Відзначимо, що теорія вибору – «одна із наукових моделей прийняття раціональних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Тобто, коли «застарілі» мета-наративи та системи обґрунтувань прийняття рішення вже не діють, а «нові» іще не сформовано, або вони не є усталеними. У теорії вибору поєднуються макросоціологічні підходи, які зосереджуються на дослідженні суспільства, соціальних систем і великих соціальних груп та мікросоціологія з її традиційною увагою до повсякденності, індивідуальної поведінки та взаємодії face-to-face. «Ситуація вибору», як центральне поняття теорії, розуміється як пошук та визначення оптимального варіанту з-поміж наявних альтернатив. У ситуації вибору (у тому числі – вибору політичного) перетинаються соціальне та індивідуальне, дія та структура, знання та досвід» [181, с. 504].

Політичне рішення складається із наступних етапів: постановка завдання (реальної соціальної та політичної проблеми, яка потребує вирішення), формулювання альтернатив вирішення цієї проблеми, порівняння цих альтернатив у процесі деліберації зі стейкхолдерами, вибір однієї із альтернатив, реалізація політичного рішення. Слід зазначити, що, відповідно до теорії раціонального вибору, представники публічної влади можуть підміняти реальні соціальні проблеми, які потребують вирішення власними вимогами, виходячи із егоїстичних або корпоративних інтересів. Для

суспільств, які знаходяться у процесі суспільних трансформацій від радянської моделі до демократичної моделі політичного рішення, вибір обумовлюється пануванням бюрократичних процедур, пріоритетом потреб та вимог влади над інтересами суспільства.

У пострадянських країнах, через слабкість інститутів громадянського суспільства, органи публічної влади є єдиним джерелом формування альтернатив, у той час як демократії відрізняються тим, що надають можливість усім стейкхолдерам брати участь у виробленні рішення, пропонувати власні альтернативи. Погодимось із тим, що на заваді демократичному політичному рішенням стають наступні фактори: «1) поєднання атаківістичних політико-організаційних структур, успадкованих від СРСР із сучасними організаційними структурами, конституційна нерегульованість їх компетенцій; 2) системна корупція; 3) необмежений вплив зацікавлених груп не тільки на етапі розробки політичного рішення, але й на етапі його впровадження; 4) маніпулятивність суспільною свідомістю з метою отримання потрібного певній суспільній групі результату у процесі розробки та впровадження колективного політичного рішення» [171, с. 8].

Концептуалізація вибору в умовах демократичного політичного режиму має враховувати специфіку прийняття рішень у різних моделях. Демократизація політичних інститутів, як чинник зовнішньополітичного вибору у різних країнах, після Другої світової війни проходить декілька етапів, пов'язаних із різними моделями демократії – від представницької демократії до демократії участі. У сучасних умовах йдеться про модель «демократії взаємодії» (П. Розанвалон). Тут принцип ухвалення рішень більшістю, яка голосує на виборах, доповнюється принципом обґрунтування і перманентної участі громадян у виробленні та ухваленні політичного рішення. Відповідно, трансформується роль парламенту, політичних партій та виборчої системи. Водночас зростає роль масмедіа та соціальних мереж, які утворюють інформаційний простір для політичного рішення. Цей простір характеризується надмірністю інформації, утворенням хаотичного

переплетіння інформаційних потоків, що ускладнює виокремлення достовірної інформації задля ухвалення раціонального рішення. Додаються і політичні маніпуляції з інформацією, які використовуються задля боротьби за владу. У цілому, це створює інформаційний контекст для ухвалення політичного рішення, який може виявитись ще більш небезпечним, аніж обмеження інформації в умовах авторитарного правління. Погодимося, що «Такий вибір аж ніяк не може претендувати на визнання його компетентним. Ця ситуація дає підстави говорити про те, чи є вибір у такій ситуації взагалі, чи рішення власне таке, що належить виборцеві, а не нав'язане ззовні за допомогою маніпулятивних методів. Тому цілком правомірним виглядає дослідження елементів електорального рішення, механізму здійснення громадянами вибору тієї чи іншої партії і умов, що забезпечують здійснення справді компетентного і ефективного вибору» [27, с. 152].

Однією із альтернатив щодо раціоналізації політичного рішення є вироблення стратегій. Повною мірою це відноситься до зовнішньополітичного вибору, який є результатом певної стратегії. Цей вибір є «стратегічним», такою ж мірою, як і «великим». Вироблення стратегії передбачає дослідження «...множинних сценаріїв, щ набуває останнім часом популярності у різних сферах – від менеджменту до політичної аналітики, тобто всюди, де доводиться мати справу з розробленням тактик і стратегій. Ця техніка спрямована на те, щоб навчити працювати у просторі майбутнього за допомогою одразу кількох сценаріїв, що відбивають різні можливості розвитку подій. Альтернативні сценарії застосовуються для того, щоб визначити і довести вірогідність кількох, можливо досить відмінних, варіантів майбутнього з наступним ранжуванням ступеня вірогідності тих чи тих варіантів. У такому разі ті варіанти розвитку подій, що їх вважають менш імовірними, не відкидають, а повноправно враховують, і на їх основі складають відповідні плани дій. Особливо ефективним такий підхід може виявитися у періоди, коли ступінь невизначеності у політичній ситуації, зокрема міжнародній, підвищується, тобто у часи криз» [33, с. 151].

Таким чином, концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі дозволяє визначити роль політичних інститутів у процесі переходу від індивідуального до колективного вибору. Якщо колективний вибір ґрунтується на демократичних механізмах, враховує громадську думку, яка формується під впливом діяльності інститутів громадянського суспільства, то йдеться про демократичний політичний вибір. Навпаки, інститути авторитарного політичного режиму (інститут особистісної влади, інститути, які застосовують насильство або його загрозу для громадян) утворюють простір авторитарного колективного вибору, фактично унеможливаючи вільний вибір, свободу думки, слова та вибору для громадян. Здатність усвідомлювати ситуацію вибору, приймати раціональні політичні рішення та утворювати відповідні політичні інститути характеризує місце держави у міжнародних відносинах (де вона виступає суб'єктом чи об'єктом). При цьому слід враховувати, що політичні інститути авторитарних держав спрямовані на звуження простору вибору як всередині країни, так і ззовні, унеможливлення формування власної стратегії щодо захисту національних інтересів, не залишаючи статусу суб'єктності для своїх сателітів.

1.2. Інституційний вимір процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору

Сучасний стан міжнародних відносин переконливо демонструє необхідність пошуку відповіді на виклики з боку авторитарних режимів, які прагматично використовують проблеми, протиріччя та вразливі місця демократичної форми правління, а іноді й спричиняють кризові явища у світовій політиці та економіці, або сприяють їх утворенню, знаходячи власну нішу у світовому розподілі ресурсів.

Зовнішньополітичний вибір є складним, багатофакторним процесом, який зумовлений історичними, соціальними, політичними, економічними та

ідеологічними факторами. На нього визначальним чином впливають внутрішні та зовнішні чинники. Дослідження зовнішньополітичного вибору крізь призму політичної науки, передусім – теорії політичних інститутів, дозволяє вийти за межі усталеного наукового дискурсу, критично переосмислити в нових умовах традиційні підходи та одиниці аналізу. Повною мірою це стосується таких одиниць аналізу політичної науки як держава, політичні партії, інститути громадянського суспільства, інститут виборів, масмедіа тощо. Визначення їх ролі у процесі зовнішньополітичного вибору, а також з'ясування впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір України потребує не лише переоцінки рівня впливу окремих чинників найважливішого для усіх громадян України вибору. Його можна порівняти за впливом на політику та повсякденне життя хіба що із цивілізаційним вибором князя Володимира, який отримав назву «Великого вибору» [182].

У сучасних умовах вибір України у напрямку інтеграції до ЄС, інших об'єднань країн демократичного світ може бути реалізований лише на основі демократизації політичних інститутів. Окрім цього, використання інституціональної оптики дозволяє зосередити дослідницьку увагу на обставинах та фактах щодо процесу та результату зовнішньополітичного вибору.

Визначення демократизації політичних інститутів як важливого чинника зовнішньополітичного вибору розміщує у фокусі дослідження такі інститути, демократизація яких дозволила утвердити європейський вибір України – юридично та політично. Звичайно, не можна недооцінювати роль інститутів держави. Але в умовах перехідного (транзитного) суспільства значної ваги також набуває діяльність політичних інститутів, які знаходяться на перетині політики та влади, держави та громадянського суспільства. Йдеться, передусім, про інститут виборів, інститут масмедіа, інститут політичних партій, інститут місцевого самоврядування тощо.

Доцільно, враховуючи предмет даного дисертаційного дослідження,

визначити демократизацію політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України з точки зору світ-системного підходу. Цей міждисциплінарний підхід, виступаючи складовою політичної науки, має потенціал стати містком між інституціональною політичною теорією та теорією міжнародних відносин. Як зазначає В. Калінін, «доцільно буде розглянути відношення світ-системної перспективи з такою науковою дисципліною як теорія міжнародних відносин. Відповідно до Міжнародного колоквіуму з політології, що відбувався у Парижі під егідою ЮНЕСКО, теорія міжнародних відносин була класифікована до галузей політичної науки. Тому в даному випадку світ-системний аналіз, безумовно, є політичним» [68, с. 117].

У даному дисертаційному дослідженні визначено залежність зовнішньополітичного вибору України від рівня демократизації політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства.

Унаслідок долання журналістами політичної цензури (яка на різних історичних етапах набувала форм адміністративного тиску та / або використання економічних важелів), проведення демократичних президентських виборів та впровадження пропорційної виборчої системи на парламентських виборах (що сприяло розвитку політичних партій), зовнішньополітичний вибір України реалізовувався як курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Навпаки, коли перемагали авторитарні та олігархічні тренди у масмедіа на президентських та парламентських виборах, то й у зовнішній політиці робились кроки у євразійському напрямку. Передусім, пріоритет віддавався розвитку відносин в енергетичній сфері із російськими кампаніями, які потужно впливали на російсько-українські відносини. Отже, український досвід переконливо свідчить, що демократизація політичних інститутів під час президентства В. Ющенка, П. Порошенка, В. Зеленського спричиняла рух у бік ЄС та НАТО, а посилення авторитарних тенденцій, пов'язаних із перемогою на президентських виборах Л. Кравчука, Л. Кучми (більшою мірою це стосується виборчої кампанії 1994 року) та В. Януковича – у напрямку розвитку російського напрямку

зовнішньої політики, інтеграції до євразійського союзу. Хоча, безумовно, роль Л. Кравчука та Л. Кучми у становленні української державності не обмежується лише авторитарними тенденціями, які сприяли відповідному зовнішньополітичному вибору. Але саме цей їх вибір знаходиться у фокусі даного дослідження.

Зовнішньополітичний вибір відбувається у глобальному контексті загальносвітових трансформацій – від розпаду СРСР та перемоги демократичних країн у Холодній війні до відродження політичних російських імперських амбіцій та зростання впливу КНР, як автократій, що протиставляють себе демократичному світові. Саме зараз, без перебільшення, вирішується доля демократії у глобальному масштабі, а також – демократичних інститутів, які сформувались протягом незалежності. Це, безумовно, актуалізує тему дисертаційного дослідження «Демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України» та обумовлює необхідність визначення у даному розділі сутності та особливостей процесу демократизації політичних інститутів, інституційного виміру зовнішньополітичного вибору, історичного та теоретико-методологічного аспектів сучасних зовнішньополітичних трендів та дилем зовнішньополітичного вибору.

Широкомасштабна російська збройна агресія проти України, обумовлена європейським та євроатлантичним зовнішньополітичним вибором незалежної української держави, змусила демократичні країни до термінових дій з метою пошуку рецептів припинення війни та подолання її наслідків.

Усе більш очевидною стає необхідність перезавантаження міжнародних інститутів, які часто виявляються просто не здатними дати адекватну раціональну оцінку подіям в Україні та стати на бік захисту демократії, пов'язаних із нею цінностей, прав та принципів.

В інституційному вимірі зовнішньополітичного вибору протистояння відбувається між демократичними країнами та автократіями. Україна, через власний демократичний вибір, який українські громадяни підтверджували як

на виборах, так і під час двох політичних демократичних революцій у 2004 та 2013-2014 роках, опинилась на передовій цього протистояння. Йдеться не лише про демократичний вибір України, а й про вибір демократичного світу. Або підтримати боротьбу України за демократичні цінності та сприяти демократизації політичних інститутів з метою реалізації зовнішньополітичного вибору, або допустити зневірення у всьому світі щодо демократії та верховенства права, визнати «право сили» автократій, а війну визначити в якості дієвого засобу встановлення регіональної, а згодом – глобальної диктатури.

Демократичні країни, не в останню чергу під впливом війни в Україні, терміново шукають ресурси та засоби, які б дозволили протистояти агресивним намірам та діям автократій з потужним економічним впливом. Передусім йдеться про російську агресію проти України. Натомість, слід згадати також, що авторитарні країни є лідерами у деяких політичних, економічних та військових союзах («БРИКС», або «БРИКП» (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР), ОДКБ, ШОС тощо). Отже, коло противників демократій та ринкової економіки у глобальному вимірі, а значить – й усіх цінностей, які пов'язані із демократичним устрійом (гуманізм, свобода думки, вибору та слова, рівність у всіх її вимірах, верховенство права, толерантність, право на протест проти дій влади, повага до індивіда, а головне – мир) збільшується. Автократії стають усе більш активними на регіональному рівні та у глобальному вимірі.

Слід відзначити, що протягом тривалого історичного періоду демократичні країни або, за термінологією І. Валерстайна [232], країни «ядра» світ-системи здійснюють експансію на країни периферії та напівпериферії. Це дозволяє їм зробити «інституційна сила». Вона значно перевершує силу інститутів автократії, де головним є особиста влада правителя. Тобто, концентрація відносин та взаємодій між інститутами та організаціями демократичних країн набагато переважає авторитарні країни. На думку С. Толстова, у демократичних країнах констатується однорідність інститутів

та велика інтенсивність контактів між ними [149]. Це є значною, якщо не визначальною перевагою демократичного світу. Навіть якщо інституційна взаємодія має досить часто конфліктний характер, але дозволяє уникати значних політичних криз, трансформуючи інститути відповідно до вимог та викликів часу. Наприклад, у демократичних країнах масмедіа постійно критикують дії публічної влади, опозиційні партії вступають у конфлікт з партією влади чи владною коаліцією, а громадяни на вільних демократичних виборах обирають уряд.

Принагідно слід згадати «максиму» демократичного урядування, яка належить перу видатного політичного філософа XX століття Карла Поппера. По-перше, він наголошував на відсутності історичних «законів» та піддавав критиці «пророків», які намагались їх тлумачити та нав'язувати суспільству (Платон, Гегель, Маркс).

Він називає їх творцями тоталітаризму, який у XX столітті проявив себе, передусім, у нацистській гітлерівській Німеччині та комуністичному сталінському СРСР [126].

Враховуючи, що наслідки реінкарнації імперських амбіцій та намагання відшукати «залізні закони» історії з боку країни-агресора є однією з причин широкомасштабної російської збройної агресії проти України, це положення доктрини К. Поппера є край актуальним для зовнішньополітичного вибору багатьох країн світу.

К. Поппер стверджував, що на відміну від тоталітарних держав, де все залежить від волі правителя, усі політичні проблеми в умовах демократії носять інституційний характер: «...усі політичні проблеми, в кінці кінців, мають інституційний характер, тому в політиці важливі не стільки особисті думки, скільки юридичне оформлення політичних проблем, і прогрес на шляху до рівності можна забезпечити лише за допомогою інституціонального контролю над владою» [125, с. 189].

По-друге, критикуючи поширене розуміння демократії, як «влади народу», К. Поппер пропонує альтернативну інтерпретацію.

На його думку, «максима» демократичного урядування полягає у можливості народу змінити уряд без повстання та насильства, якщо він урядує погано [227].

К. Поппер звертає увагу на те, що у колиській демократії – Афіньському полісії було розроблено першу типологію форм політичного правління – влада одного, декількох, багатьох. Усі форми поділяються на правильні та неправильні. Платон, автор типології, вважав демократію поганою формою, бо серед більшості людей, природно, більше поганих.

Погодимось із українським філософом О. Тяглом: «Греки вживали різні назви для різних форм управління державою – залежно від того, чи вважали вони той чи інший спосіб урядування добрим або поганим, кращим або гіршим. Вони виробили класифікацію державних устроїв відповідно до моральних якостей їх правителів. 1 і 2. Монархія: влада однієї доброї людини; її спотворена форма – тиранія, тобто влада поганої людини. 3 і 4. Аристократія: влада кількох добрих людей; її спотворена форма – олігархія, тобто влада невеликої кількості поганих. 5. Демократія: влада народу, багатьох, більшості... Вже найвидатніший учень Платона – Аристотель розвинув і доповнив цю класифікацію. По-перше, він піддав критиці спрощене розуміння демократії як влади народу. Точніше слід назвати демократичним ладом такий, коли влада знаходиться у руках більшості, складеної з незаможних вільно народжених... По-друге, він додав ще один вид державного устрою – політію (тімократію)... Тімократія також прагне бути [владою] великої кількості людей, коли усі, хто належить до одного розряду, є рівними. Демократія – найменш погане [серед спотворених], адже вона незначно спотворює ідею державного устрою» [152, с. 120].

Тобто, сутність демократії полягає у тому, аби захищати суспільство від диктатури. Саме задля цього у демократичних суспільствах розвиваються інститути масмедіа та виборів. Окрема роль належить політичним партіям, які представляють інтереси різних соціальних груп (спільнот, класів) та, за результатами виборів, утворюють коаліції задля правління більшості. Це

вкрай важливий маркер демократизації політичних інститутів. Адже саме так у подальшому ми будемо інтерпретувати демократизацію політичних інститутів – як підвищення рівня захисту українського суспільства від диктатури у процесі реалізації європейського та євроатлантичного зовнішньополітичного вибору.

Як акцентує К. Поппер, завданням демократії, як форми правління, є запобігання диктатурі, тобто можливість змінити уряд, який втручається у справи суспільства.

Він наголошує: «...демократії не є народовладдям, натомість у головному вони є інституціями, обладнаними для самозахисту від диктатури. Вони не припускають диктаторського правління і концентрації влади, прагнучи обмежити владу держави. Суттєво, що у цьому сенсі демократія мусить зберігати можливість усунення уряду без пролиття крові не тільки тоді, коли він перестає поважати свої права і обов'язки, а й коли ми вважаємо його політику поганою чи помилковою. Суть фундаментального питання полягає не у тому, «хто» володарює, а у тому, «як» він урядує. Головне, щоб уряд не урядував забагато. Або, краще сказати, проблема полягає у тому, як держава адмініструється» [227, с. 70-71].

Демократизація політичних інститутів означає формування таких інститутів, які б були здатні обмежувати владу держави, критикувати її, а головне – критично оцінювати. Саме тому, вкрай важливими є такі інститути, як масмедіа, вибори та політичні партії. Адже, саме ці інститути несуть відповідальність за демократизацію інших інститутів, передусім, інститутів публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування). Демократизація, відповідно до такої візії, це підвищення можливостей громадян щодо критичної оцінки владних та політичних інститутів. У цьому розумінні наголос на «відкритому суспільстві» К. Поппером якраз і вказує на необхідність «відкритості» інститутів до критики та оцінювання з боку громадян та інститутів, які формують громадську думку – масмедіа та партій.

Теоретичне обґрунтування сутності та умов демократизації політичних

інститутів та зовнішньополітичного вибору у сучасних умовах потребує звернення до міждисциплінарного аналізу, включно із просторами політичних теорій, соціологічних та економічних концепцій, теорій міжнародних відносин тощо. Це дозволяє виокремити для дослідження теоретичну базу, яка складається із інституціоналізму та «нового інституціоналізму» (залежність від пройденого шляху, «інституційний дискурс» тощо), політичного реалізму, теорії раціонального (публічного) вибору (обрахування вигоди та витрат у відповідному зовнішньополітичному виборі), теорії ігор (зовнішньополітичний вибір як певна ставки у політичній грі), світ-системної теорії (виокремлення умов вибору для країн «ядра», «напівпериферії» та «периферії» світ-системи) тощо.

Міждисциплінарний синтез (урахування надбання перерахованих вище дослідницьких програм та парадигм), безумовно, ґрунтується на інституціоналізмі у його новітніх формах – історичному інституціоналізмі, соціологічному інституціоналізмі, дискурсивному інституціоналізмі та інституціоналізмі раціонального вибору.

Визначення демократизації політичних інститутів, з точки зору теорії відкритого суспільства та нового інституціоналізму, дозволяє сформулювати дилему зовнішньополітичного вибору з точки зору міждисциплінарного підходу. У сучасних умовах інституціоналізації демократії та високого рівня інституційної взаємодії між демократичними країнами, з одного боку, та координації між авторитарними країнами, з іншого боку, політичний вибір полягає у інтеграції до однієї із систем взаємодії – авторитарної або демократичної.

Після початку широкомасштабної російської збройної агресії в Україні та активізації конфлікту у Східній Азії між КНР та Тайванем (демократичною державою, яку Китай, відповідно до законодавства та міжнародних угод, вважає своєю провінцією) будь-які гібридні відносини стають дедалі складнішими. Через загрозу санкцій, гібридні відносини (одночасно як з авторитарним табором, так і з демократичними країнами) вкрай складно

реалізувати. Наприклад, деякі європейські країни звикли до економічної співпраці з російською енергетичною сферою, делегуючи колишніх високо посадовців до рад російських енергетичних монополістів (як-от пана Г. Шредера). Водночас, вони засуджують порушення прав людини та виборчі фальсифікації, надаючи притулок лідерам опозиції (наприклад, саме у Німеччині перебував деякий час відомий своїми розслідуваннями топ-корупції О. Навальний). Економічна співпраця навіть могла обмежуватись лише енергетичною сферою, але у сучасних умовах європейські країни активно готуються до зменшення обсягів цієї співпраці, шукаючи партнерів з-поміж країн демократичного світу.

До речі, у Східній Азії також, як і у Європі відбувається протистояння за лінією демократії та авторитаризму. Слід наголосити на тому, що «Китай розглядає демократичний Тайвань як провінцію, що відкололася, але Тайвань вважає себе суверенною державою зі своєю конституцією, збройними силами і обраними лідерами» [66].

Однією із теорій, які широко використовуються у політичних науках, є світ-системний підхід. Його фундатор, І. Валерстайн, визначив світ-систему та поділив країни, які до неї входять, на країни «ядра», «периферії» та «напівпериферії». Враховуючи сучасний розподіл країн світу на «демократичні» та «авторитарні», у контексті предмету даного дослідження – демократизація політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору, – можна припустити, що світ нерівномірно ділиться на дві частини: демократична «світ-система» та авторитарна периферія й напівпериферія.

Можливий й інший підхід. Виокремлення серед демократичних країн власного ядра та периферії. Так само і серед авторитарних країн (хоча, за відсутності «інституційної сили» та опору режимів на лідера-автократа можна поставити під сумнів цю гіпотезу саме через нерозвиненість інституційної взаємодії між авторитарними країнами). Тут, напевно, Китай є ядром, у той час як пострадянські країни, що потрапили під російський вплив та інші країни (БРИКС, але не тільки) є напівпериферією та периферією. Адже так само як

Ф. Бродель розрізняв світову економіку (він включав до неї економічні системи усіх країн світу) та світ-економіку (найбільш потужний агломерат розвинених економічно країн у той чи інший період), у сучасних умовах можливо визначити демократичні країни як світ-систему, яка технологічно, економічно, ціннісно, політично, юридично визначає поступ людства. А у межах світ-системи виокремити напівпериферію та периферію. Ф. Бродель під світ-економікою розуміє «...економічно самостійний терен планети, здатний загалом бути самодостатнім, такий, якому його внутрішні зв'язки й обміни надають певної органічної єдності» [26, с. 12].

Слід нагадати, що І. Валерстайн досліджував два типи конфліктів у межах капіталістичної світ-економіки: між буржуазією та пролетаріатом та між ядром та периферією [232]. Класовий конфлікт, безумовно, зберігає свою актуальність для світ-системи. Нагадаємо, що Арістотель вважав демократію правлінням середніх, тобто середнього класу.

Слід наголосити на тому, що інтегрований міждисциплінарний підхід на основі інституціоналізму та світ-системної теорії, з урахуванням евристичного потенціалу інших дослідницьких програм, дозволяє визначити демократизацію політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору у політичному, соціальному та економічному аспектах та у широкому контексті міжнародних відносин та розвитку міжнародної системи. Це є вкрай важливим, адже, наприклад, вільний інститут масмедіа не може існувати поза впливом економічних факторів, без політичної та фінансової підтримки з боку громадян тощо. Аналогічна ситуація з політичними партіями. І перші, і другі інститути стають об'єктом маніпуляцій в руках автократії та/або олігархії без урахування у процесі демократизації економічних факторів – ринкових конкурентних відносин. У випадку масмедіа, запорукою незалежності може бути пошук рекламодавців, фінансування напряму від громадян або від держави (суспільне мовлення).

Джерела теорії І. Валерстайна сягають творів Ф. Броделя, який, власне, й увів до поля наукових досліджень термін «світ-економіка». Як зазначає

В. Калінін, «Вперше поняття світ-системи отримує свій розвиток у дослідженнях Фернана Броделя. Він вводить поняття світ-економіки у науковий дискурс в процесі вивчення регіону Середземного моря епохи переходу від Середньовіччя до Відродження. Іншими словами, первинним поняттям стала світ-економіка, а лише згодом було сформовано концепт світ-системи» [67, с. 322].

Серед причин появи та формування світ-системи представники даного підходу виокремлюють, передусім, торгівлю. Для капіталістичної світ-системи торгівля, а не війна, є життєво необхідною вимогою. Розвиток торгівельних відносин, на думку Імануїла Валерстайна, Джованні Аррігі, Роберта Бреннера тощо, утворив передумови для налагодження інших зв'язків – культурних, політичних, релігійних, військових союзів. Торгівля вийшла за межі кордонів держав та охопила великі простори, приносячи прибуток багатьом країнам, які почали вибудовувати військову міць задля захисту торгівельних шляхів та, відповідно, власного прибутку.

Можливо, активізація торгівлі підштовхнула до перегляду відносин власності задля оптимізації прибутку та спричинила перехід від феодалізму до капіталізму. Це позиція І. Валерстайна. Її критикує Р. Бреннер [194]. У дискусіях із позицією І. Валерстайна [204] він погоджувався, що торгівельні відносини сприяли розвитку капіталізму. Але водночас він, на прикладі Англії, доводив, що це не був головний фактор [194]. Зокрема, Р. Бреннер відзначав, що це був єдиний регіон у Європі, виключений із континентального феодального устрою наприкінці епохи Середньовіччя. Аристократія та монархія були виснажені постійними конфліктами та війнами. Аристократія не змогла повністю закріпостити селян, також у королівській родині не вийшло встановити абсолютну монархію. Шукаючи вихід із цієї кризи між аристократією та монархією, англійці винайшли капіталізм. Тобто, торгівля є важливим, але не єдиним фактором формування світ-системи на основі капіталізму. Торгівельним відносинам капіталістичної світ-системи мали передувати ринкові відносини задля встановлення ринкової ціни на

продукцію. Обґрунтування Р. Бреннера доводить «...можливість утворення капіталістичних відносин у порівняно малих географічних просторах, що означає можливість існування капіталізму принаймні у первісних формах в окремих країнах (в даному випадку в Англії)» [67, с. 325].

Також, враховуючи широкомасштабну збройну агресію на території України, слід звернути увагу на обґрунтування джерел політики Російської імперії у межах світ-системного аналізу. Ф. Бродель вважав, що вона постала як світ-імперія через військову силу, а політика та економіка йшли за військом. Цю тезу критикує В. Калінін: «Хоча висунута думка французького дослідника має певну раціональність та виходить з нібито очевидних причинно-наслідкових зв'язків, проте вона не враховує деякі загальновідомі факти. Наприклад, те, що завоювання Москвою татарських ханств (Казанське, Астраханське, Сибірське, а також Ногайська орда) було зумовлено конкретними економічними чинниками. Зокрема, такими як контроль над торговими маршрутами від Шовкового шляху через Волгу до північних морських портів. З останніми відбувалася доволі активна торгівля, яку контролювали представники Англії. Про масштаб торгівлі свідчить створення Московської компанії в Лондоні у 1551 році, яка мала монопольне право на користування північними портами. Між іншим, Московська компанія була заснована раніше за англійські Вест-Індійські, Ост-Індійські та Карибську компанії... Іншими словами, причинами просування Росії на схід вглиб континенту були не стільки політичні, скільки економічні фактори... Москва вже в ті часи вписувалася в світовий поділ праці, де займала місце периферії» [67, с. 325].

У інтерпретації І. Валерстайна світ-економіка, як і світ-система у цілому, нехтує усіма державними кордонами та соціокультурними й релігійними відмінностями й ідентичностями, формуючи мережу інституційних взаємодій на основі одного засадничого принципу. Якщо виходити із оригінального визначення світ-економіки Ф. Броделя, то можна сформулювати гіпотезу про те, що цей принцип для світ-економіки – це вільна економічна конкуренція у

межах ринкової економіки, а для світ-системи – вільна політична конкуренція як основа демократії. Їх поєднання утворює певні ланцюжки (мережі) взаємодії виробничих потужностей, які поділені між політичними інститутами та контролюються ними. Ця інтерпретація світ-економіки та світ-системи обумовлена тим, що гібридні економічні системи відносин, які утворювались після Другої світової війни між демократичними та авторитарними країнами та набули особливого розмаху після розпаду СРСР, поступово руйнуються. При цьому російська влада, як спадкоємиця СРСР, навіть не думала ставати на шлях демократії, на відміну від країн Балтії, України, Молдови та Грузії. Ця ж доля може спіткати й інші авторитарні держави.

Отже, можна сформулювати гіпотезу щодо поступового утворення світ-економіки за участю тільки демократичних держав, а також і окремої системи політичної інституційної взаємодії, до якої будуть включені лише інститути демократичних країн. Можливо, на наступному історичному етапі буде сформовано світ-систему демократичних країн, які будуть поділятися на ядро, напівпериферію та периферію. Авторитарні країни будуть виключені із цієї системи, хоча, безумовно, вони будуть частиною як світової економічної системи (за Ф. Броделем), так і світової політичної системи.

Реконструюючи світ-системну теорію, В. Калінін наголошує: «Новація І. Валерстайна полягала у запровадженні диференціації світ-системи на три історичні форми її існування: міні-системи, світ-економіки та світ-імперії. Окрім того, американський вчений пропонує типологізувати форми світ-системи на дві групи. До першої будуть відносити ті, в якій політичні структури домінують над всіма іншими (тобто світ-імперії), а в другій економічні становлять основу всіх відносин (міні-системи та світ-економіки). Перша форма світ-системи отримала свою назву через відносно малі розміри в географічному вимірі, а тривалість їх існування обмежувалася приблизно шістьма поколіннями. Проте практично всі відомі людству світ-системи були міні-системами, окрім останньої капіталістичної світ-економіки» [67, с.322]. Йдеться про створення гомогенної системи як у культурному та

ціннісному сенсах, так і управлінському й інституційному. У минулому, як відзначає І. Валерстайн, світ-система охоплювала різноманітні політичні утворення, які об'єднувало їх функціональне призначення – перерозподіл капіталу від одних класів до інших. При цьому, світ-імперії (які в історії людської цивілізації існували найдовше) були переважно політичними структурами, які меншою мірою були детерміновані економічними процесами.

Відзначимо, що ідея світ-системи не обмежується лише розвідками І. Валерстайна. Як зазначає В. Калінін, опонентом І. Валерстайна щодо розуміння сутності світ-систем був Андре Гундер Франк, а дискусія відбувалась навколо розуміння наявності однієї світ-системи протягом історії людства (на цьому наполягав А.Г. Франк, який пропонував прибрати дефіс у терміні «світ система») чи багатьох світ-систем, що послідовно змінювали одна одну. Натомість, І. Валерстайн наполягав на застосуванні терміну світ-система із дефісом та у множині – «світ-системи». П. Кутуєв наголошує: «Франк «висуває гіпотезу єдиної світової системи, яка не змінювала власної ідентичності, переживаючи циклічні підйоми та падіння протягом останніх 5000 років» [87, с. 20].

Сутність розбіжностей між І. Валерстайном та А.Г. Франком, як можна зрозуміти, напряду стосується сучасної ситуації та подальшої долі демократичних та авторитарних країн. Зокрема, інституційної взаємодії у політиці та економіці між демократичними та авторитарними інститутами (інститутами авторитарних країн, які не мають інституційної сили). В. Калінін зазначає: «Загалом, А. Г. Франк та Б. Джиллс зазначають, що їх дослідження є проявом значно більшої гуманістичної альтернативи. Сутність останньої полягає в тому, що вони не намагаються нівелювати здобутки та вплив «неєвропейських» культур на історичний процес. Більше того, їх позиція є певною мірою запереченням декількох вагомих свідомих чи несвідомих забобонів. По-перше, те, що світова система була зароджена в Європі. По-друге, причини підйому «Заходу» базуються на певній виключності

європейської культури в різних аспектах (релігія, капіталізм, демократія тощо). Остання теза, що заперечується, виходить з «інкорпорування» всього іншого світу у власну капіталістичну світ-економіку» [67, с. 323].

І. Валерстайн вважав, що позиція Франка «достатньо прийнятна в початковому та частковому викладі щодо історії між 8 тисячоліттям до нашої ери і до 500 року нашої ери» [234]. Саме від 1500 року у Європі починаються процеси модернізації.

Тобто, якраз до початку процесу модернізації у Європі можна було стверджувати наявність єдиної світової системи. Натомість, від початку модернізації світ поділився на країни «ядра», які стали на шлях розвитку капіталізму, ринкової економіки і демократії та периферії. Відтоді відбувається конфлікт між модернізацією (у різних формах) та традиціоналізмом (у різних видах). У сучасному світі це знаходить вираження у протистоянні між лідерами модернізації – демократичними країнами та авторитарними державами, які або відкидали модернізацію у цілому, або зазнавали невдачі на шляху її реалізації з різних причин. При цьому, на думку М. Мінакова [221], на пострадянському просторі переважали країни, які реалізовували проект демодернізації радянської індустріальної спадщини.

Власну версію написання кирилицею терміну світ-система та її оригінальну інтерпретацію – «світосистему» пропонує учень та один із найвідоміших послідовників І. Валерстайна – професор Г. Дерлуг'ян. Така інтерпретація є важливою, адже відповідає «духу» світ-системної теорії – національні (державні) чи мовні кордони не повинні ставати на заваді науковому пошуку. Власне, у цьому й полягає евристичність світ-системної теорії. Вона пропонує вихід за межі традиційного наукового дискурсу, який оперує поняттями «держави», «державних інститутів», «націй» та ін.

Побачити за взаємодією інститутів в Україні широкий контекст зовнішньополітичного вибору – між авторитарними державами та демократичною світ-системою – дозволяє саме світ-системний підхід. Адже світ-системний підхід проблематизує саму одиницю аналізу, наголошує на

необхідності розширення горизонтів наукового пізнання. У цьому сенсі, цілком у дусі світ-системного підходу, у даній дисертації буде інтерпретовано зовнішньополітичний вибір України як вибір на користь демократії, яка представлена сьогодні у країнах «ядра» світ-системи.

Демократизація політичних інститутів є важливим чинником зовнішньополітичного вибору між авторитарними державами та демократіями. Зовнішньополітичний вибір, з точки зору світ-системного підходу, здійснюється не тільки і не стільки державними інститутами, світ-системний аналіз взагалі відмовляється від державоцентристського підходу. Світ-системний аналіз дозволяє побачити інші інститути та визначити роль демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору. На окрему увагу заслуговують глобальні тренди розвитку інститутів – масмедіа (розвиток інтернет-комунікацій, соціальних мереж тощо), виборів (впровадження електронного голосування, поштового голосування під час пандемії COVID-19), політичних партій (які трансформуються під впливом медіатизації політики). Дослідники комунікативного виміру легітимності називають масмедіа, вибори та інститути громадянського суспільства «інститутами легітимності», бо саме вони оцінюють (критикують або підтримують) дії публічної влади, формують громадську думку щодо ефективності та легітимності політичних інститутів у цілому [183].

Демократизація політичних інститутів якраз і є одним із таких сучасних трендів, які виходять за межі національних кордонів. Світ-системний аналіз дозволяє визначити їх глобальний вплив. До того ж фокусування уваги на демократичній світ-системі відкриває шлях до моделювання наслідків та перспектив взаємного впливу демократизації політичних інститутів та зовнішньополітичного вибору України. Світ-системний аналіз окреслює напрямки досліджень зв'язків між демократизацією політичних інститутів та зовнішньополітичним вибором України. Адже демократизація політичних інститутів є потужним чинником впливу не лише на внутрішню політику.

Варто погодитись із наступним твердженням: «Різноманітні соціальні та

історичні дослідження «підганяються» під рамки національної держави, що викривляє становлення та розвиток суспільних феноменів. Все це свідчить, що використання відповідних паттернів мож мати негативний характер, оскільки описує події та процеси категоріями, зміст яких не релевантний до предмету дослідження. Це пояснюється кардинально різними предметами розгляду, адже хоча ми живемо в суспільстві – це не означає, що всі наші дії можуть бути зрозумілі виходячи виключно з інституційних практик. Оскільки основна маса історіографічних та статистичних даних були класифіковані та штучно вибудовані під національну державу, то відбулася втрата здатності бачити цілісність картини. Тобто через фрагментацію даних доволі важк бачити чіткі взаємозв'язки між територіями, які на сьогодні називаються національними державами» [67, с. 323].

Історія сучасної капіталістичної світ-системи має не лише економічний, соціальний, ідеологічний чи політичний вимір. У світ-системі наявний й інституційний вимір, як процес створення та взаємодії інститутів, які змінювались протягом часу, але завжди відігравали важливу роль.

Капіталізм чи демократію не можна уявити без ринкової економіки, але так само і без вільних медіа чи регулярних демократичних виборів. Світ-системний аналіз, який долає обмеження державоцентризму, дозволяє побачити інші інститути, не менш важливі, аніж державні – масмедіа, вибори, партії, інститути громадянського суспільства тощо. Інституційний вимір дослідження дозволяє вийти за межі іншого екстремуму – економіко-центричного підходу у політичних та соціальних дослідженнях.

Як зазначає В. Калінін, «значна кількість матеріалу аналізується з позицій економічних ідей. Дійсно, представники світ-системного підходу використовували досягнення економічної думки для аналізу та інтерпретації тих чи інших політичних та соціальних явищ. Зокрема, доречно буде згадати про використання у світ-системному аналізі таких концептів як Кондратьєвські хвилі, поділ праці, класовий аналіз тощо... У своїй роботі «Кредо ліберала» американський вчений, аналізуючи феномен економічної

нерівності в США, приходить до висновку щодо політичних причин цього соціального явища... вся справа в політичних змінах. Пол Кругман має на увазі, що політичні умови грають провідну роль у формуванні економічної нерівності / рівності» [68, с.123].

Окремо слід наголосити на ролі масмедіа, виборів та партій як на інститутах, що сприяють утворенню та розвитку середнього класу. На тому, що демократія є правлінням саме середнього класу, як відомо, акцентував ще Арістотель. На важливість середнього класу для демократичного вибору України звертає увагу низка сучасних дослідників (М. Міщенко, Л. Шангіна, О. Макєєв, ін.). Відзначимо, що роль політичних інститутів у процесі демократизації завдяки створенню умов для появи та розвитку середнього класу – принципова. На думку В. Калініна, «створення суспільства середнього класу в США відбувалося не поступово, а за короткий термін. Результатом цих змін слід вважати створення інститутів, започаткованих в часи президенства Франкліна Рузвельта. Тобто, фактично лише політичне рішення, реалізоване в діючих суспільних інститутах, змогло призвести до відповідного результату. Пол Кругман вважає, що реалізація правої неоліберальної доктрини в США у 80-х роках була результатом консервативного політичного повороту у 70-х роках. Власне ці події призвел до поступового обмеження росту та зменшення у перспективі середнього класу. Знову ж таки, політичні умови відігравали першочергову роль у формуванні економічних процесів» [68, с. 118].

Навіть якщо інститути створюються задля еко номічного ефекту, вони все одно несуть відповідне політичне навантаження, сприяючи або демократизації, або авторитаризму. Адже, як зазначають А. Г. Франк та Б. Джиллс, «економічне є також і політичним...економічні та політичні сили неподільні» [207, с. 21].

Світ-системний аналіз вимагає переосмислення не лише співвідношення політики та економіки, глобального та локального, міжнародних та національних інститутів, а й сутності самої політики. Йдеться про «зміну владних відносин в суспільстві в більш чи менш сприятливому для чийхось

інтересів напрямі, тобто зміні напрямку соціальних процесів» (І. Валлерстайн), «зміну командних висот капіталізму» (Дж. Арріггі), «еволюцію глобальної політики» (Дж. Модельські), а головною умовою сучасної демократії визначається «обмеження політичної влади капіталу – найважливіша частина з цих дій» (Є. Шапіро) [68, с. 119].

Водночас, слід наголосити на тому, що після Другої світової війни сформувалась взаємопов'язана система міжнародних відносин. Переможці підлаштували під себе систему міжнародної безпеки, яка дозволила не лише говорити про «біполярний світ» (демократичні країни за лідерства США проти тоталітарних держав, які гуртувались навколо збройного потенціалу СРСР), а й створювати напрямки кооперації зусиль демократичного світу та авторитарних держав. Після розпаду СРСР цю традицію політичного діалогу та економічної кооперації було продовжено. У такому контексті демократичний вибір України став справжнім викликом не лише для деяких країн пострадянського простору, а й для деяких демократичних країн. При цьому, демократичні країни, здається, усвідомили сучасний виклик та прийняли його.

Комплексна система міжнародних відносин потребує перезавантаження. США та Велика Британія демонструють лідерство у захисті демократії в Україні та усьому світі.

Принагідно зазначимо, що у сучасному конфлікті йдеться не лише про перемогу демократичних країн (або перемогу України за підтримки країн консолідованої демократії), а й про збереження стабільності системи міжнародних відносин, яке ґрунтується на визнанні основних принципів міжнародного права, дотримання правил і норм поведінки. Окремо слід наголосити на необхідності визнання ролі і повноважень міжнародних інституцій, дотримання легітимної структури силових впливів тощо [149].

Але найголовнішим є питання цінностей, які сповідують держави у світ-системі та комплексній системі міжнародних відносин.

Саме тому, по відношенню до цінностей демократичного світу, слід

погодитись, що «стратегічні орієнтації США, з одного боку, та Росії, КНР та Індії – з іншого, є, вочевидь, протилежними. Водночас більшість країн ЄС займають проміжну орієнтацію, яка передбачає поєднання стратегічної гегемонії колективного «євроатлантичного центру сили» зі збереженням існуючих механізмів колективного реагування на рівні Ради Безпеки ООН» [149, с. 286].

Адже, за останні роки витрати на оборону ЄС зросли лише на 20%, у той же час як Китай збільшив свій військовий бюджет на 500%, а країна-агресор фінансування армії – на 300% [97].

Про поступовий перегляд «пацифістської» доктрини демократичних країн також свідчить не лише однозначна публічна позиція США, Великої Британії та ЄС щодо України (незважаючи на деякі відхилення у позиціях окремих країн-членів ЄС та НАТО), але й активізація дій на інших напрямках, передусім – на Тайвані.

Цей поступовий процес посилення протистояння авторитарних країн, з одного боку, та демократичного світу, з іншого, отримав назву «Друга холодна війна» [97].

На думку П. Клімкіна, «Логіка абсолютно така: Росія отримує сферу впливу в Центральній Європі, не просто ж так вона намагалася свої папірці американцям надсилати, про повернення до лінії 1997 року, яке фактично скасувало б будь-яке нове членство в НАТО і Євросоюзі. В Азії Китай, звичайно, набрав би обертів, а в Центральній Азії, я так розумію, концепція спільного сусідства з домінуванням Китаю. Для цього і створені всі ці Шанхайські організації співробітництва, там вони намагаються затягувати все більше і більше азійських країн. Тобто такий собі азійський недемократичний формат, який вони хочуть якимось чином надати для розподілу Азії» [100].

З початком широкомасштабної російської збройної агресії слід стверджувати завершення «холодної» фази цього протистояння. Фактично, відбувається розподіл світу на демократичні країни та авторитарні держави,

відповідно, загострюється протистояння між ними. Конкретні приклади було наведено вище задля ілюстрації теоретичних положень щодо дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору. Це світоглядний конфлікт еліт демократичних країн та автократій, який має не лише ціннісний, але й інституційний вимір. Від здатності демократичних країн трансформувати інституційний дизайн відповідно до нових завдань щодо протистояння військовим загрозам з боку авторитарних держав залежить майбутнє України.

Загострюються конфлікти між демократіями та автократіями по всьому світу, що потребує подальшого теоретичного переосмислення ролі демократичних інститутів у світ-системному аналізі. Фокус уваги поступово зосереджується на конфліктній інституційній взаємодії, здатності демократичних інститутів протистояти викликам сучасності, гарантувати безпеку тим країнам, які зробили зовнішньополітичний вибір на користь демократичного світу.

Погодимося із думкою українського політолога Д. Шеренговського: «Незважаючи на широку диференціацію способів та засобів забезпечення відносин міжнародними акторами, тим не менше, конфлікт як крайня форма забезпечення власних інтересів все ще присутній в міжнародній практиці. Більше того, сучасні міжнародні конфлікти значно трансформувалися на різних рівнях міжнародної системи, проявилися у нових сферах міжнародної кооперації та поширилися на недержавних суб'єктів міжнародних відносин» [173, с. 99].

В Україні зараз маємо справу із війною, як конфліктом особливого, гострого конфронтаційного типу, у якому метою сторін є знищення ворога, нейтралізація або захоплення його ресурсної бази.

Водночас, доречним для сучасного протистояння на території України між демократіями та автократіями є визначення конфлікту, яке запропонував К. Боулдінг. На його думку, це «...ситуація суперництва, в якій сторони усвідомлюючи несумісність їх можливих в майбутньому позицій, прагнуть

зайняти становище, несумісне із прагненнями іншої сторони» [193, с. 61-63].

Саме такий характер має інституційний конфлікт між демократіями та автократіями (як Росію так і Китай, через масштаб особистісної влади їх лідерів наразі можна віднести до автократій – самовладних режимів, які залежать від волі однієї особи).

До ознак політичних інститутів як суб'єктів конфлікту відносять: певну діяльність, що спрямована на іншого суб'єкта; здатність здійснювати раціональну та організовану діяльність, переслідуючи власні цілі; здатність породжувати конфліктні відносини [173, с. 103].

Інституційні конфлікти знаходяться у площині досліджень політичної науки, адже мають власну специфіку, яка відрізняє їх від окремого типу міжнародних конфліктів – збройних конфліктів між державами.

Відзначимо, що, на думку Д. Шеренговського «сучасні міжнародні відносини характеризуються настільки широким колом форм співробітництва найрізноманітніших соціальних утворень, що досить часто функціональна здатність держав не дозволяє їх забезпечити, і, як наслідок, інші форми міжсуспільної взаємодії витісняють державу в деяких секторах як більш досконалі та оптимальні. Зокрема, сьогодні збройна боротьба може проходити між нерегулярними квазідержавними відділеннями етнічної міліції, культовими чи релігійними організаціями, сепаратистами, партизанами, терористичними та злочинними угрупованнями, приватними комбатантами тощо» [173, с. 102].

Інституційна взаємодія, яка визначає політичний вибір, також ставала предметом аналізу вітчизняних [240] та зарубіжних вчених [224].

Враховуючи, що українські інститути змушені діяти та взаємодіяти, здійснювати демократизацію політичних відносин та європейську інтеграцію у стані війни, слід відзначити термін «інституційна сила». У праці Л. Річардсона «Статистика смертельних конфліктів» (1960 рік), яка охоплює період з 1809 по 1949 роки, було виокремлено фактори, які спричиняють конфлікти та війни на міжнародній арені [228].

Як зауважує український дослідник М. Капітоненко, з близько 60 факторів лише два безпосередньо стосувались сили – відчуття власної переваги та посилена підготовка до війни [70].

У праці К. Райта «Дослідження війни» [236] виокремлено концепцію «балансу сил», як найбільш адекватну теоретичну модель для пояснення причин виникнення війн на європейському континенті від XVII сторіччя.

Слід наголосити, що саме інститути забезпечують баланс сил. У багатьох працях з теорії міжнародних відносин недооцінюється роль інституційного фактору у міжнародних відносинах, зовнішній політиці та зовнішньополітичному виборі. Зокрема, до «елементів сили» Г. Моргентау відносив географічні особливості та наявність природних ресурсів, національний дух тощо. Щоправда, у нього йдеться також про якість дипломатії та якість керівництва. Але це точно не про інституційний дизайн та необхідність демократизації інституційної взаємодії.

У науковому колективі проекту *Correlates of War* наголос робиться на демографію, виробництво сталі, споживання енергії тощо [70].

Формула Р. Кляйна також не передбачає інституційної компоненти. Натомість, сила держави включає наступні елементи: « $P = (C+E+M)(S+W)$ », де перша сума є так званими можливостями (С – «критична маса» (населення та територія), Е – економічні можливості, М – військові), друга – «рівнем підготовленості» (S – коефіцієнт національної стратегії, W – коефіцієнт «державної рішучості»)» [70, с. 15]. Не дивно, що його висновки були спростовані рухом історії. Адже у 1980 році найсильнішою державою він визначив СРСР, у якому вже через п'ять років еліти на чолі із М. Горбачовим розпочали перебудову, через кризу, спричинену сталінськими репресіями та брежнєвським режимом стагнації – «застоем» [180, с. 157].

До перебудови додалась «гласність», як намагання радянського керівництва хоч трохи реанімувати систему пропаганди, яка жила за сталінськими лекалами, та надати нового імпульсу в умовах інформаційної хвилі, що невпинно наближалась, одному із головних інститутів

інформаційної епохи – масмедіа [180].

Нарешті, у теорії міжнародних відносин починають з'являтися концепції, які віддають належне інститутам, їх ролі у міжнародній політиці та зовнішній політиці. Йдеться, передусім, про неофункціоналізм. Але, ще до теорії Е. Хааса, слід звернути увагу на обґрунтування Г. Кісінджером «наступальної сили», яку можна експлікувати на інститути: йдеться про здатність одних інститутів нав'язувати свою волю іншим. А також здатність адаптуватися до нових викликів та загроз (Р. Арон).

Тут можна побачити джерела теорії «структурної сили» неофункціоналістів. Як зазначає М. Капітоненко, «сила є «шляхом до заможності». У цьому визначенні знайшов відображення один із основних напрямів критики реалістичного постулату про пріоритет так званої високої політики (high politics), тобто стратегічних інтересів та проблем безпеки, що розуміється в першу чергу як військова захищеність, над низькою політикою (low politics) – проблемами економічного добробуту, соціальної сфери, культури... структурною силою є здатність визначати порядок речей, створювати рамки взаємодії держав, народів та корпоративних підприємств. Структурна сила передбачає роль міжнародних норм, інститутів та режимів у подоланні анархії міжнародної системи і саме здатність використовувати ці інститути та механізми є запорукою могутності» [70, с.16].

Таким чином, інститути є повноцінними суб'єктами демократичного вибору українського суспільства, а, отже, – і зовнішньополітичного вибору України. Відповідно, у сучасних умовах воєнного стану політичні інститути є суб'єктами світоглядного та ціннісного конфлікту між демократіями та автократіями. Передусім це стосується тих інститутів, процес демократизації яких був найвдалішим та найрезультативнішим. Щодо інститутів демократичного суспільства, то необхідно з'ясувати роль масмедіа, політичний партій та інституту виборів. Вони ще досить далеко від демократичного ідеалу, але, порівняно з іншими інститутами пострадянського суспільства, трансформувались у напрямку від радянського авторитаризму до

демократії найбільше. Залишається подолати вплив олігархії, але й у цьому напрямку у період з 2019 року було здійснено декілька важливих кроків – як на законодавчому рівні, так і в економічних та політичних відносинах.

Розгортання політичної теорії щодо ролі демократизації політичних інститутів як чиннику зовнішньополітичного вибору відбувалось у межах інституціональної парадигми, але також політичні інститути знаходились у фокусі теорії міжнародних відносин. Приділялась їм увага і у біхевіоральній теорії. А про вплив теорії раціонального вибору, дискурсивного аналізу (як критичного дискурс-аналізу, так і дискурсивної психології й теорії дискурсу) історичного та соціологічного підходів свідчать назви парадигм нового інституціоналізму: історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального (публічного) вибору, дискурсивний інституціоналізм, соціологічний інституціоналізм тощо.

Отже, інституційна взаємодія між українськими політичними інститутами (масмедіа, партії, інститут виборів) та інститутами ЄС та окремих країн-членів, безумовно, є одним із визначальних чинників зовнішньополітичного вибору.

1.3. Передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору

У сучасних умовах дослідження трендів зовнішньополітичного вибору в широкому контексті внутрішньополітичних трансформацій і зовнішньополітичних викликів набуває особливої актуальності для української політичної науки. Адже можна цілком погодитись із думкою В. Горбуліна, який зазначає, що «...попри те, що значна частина українських питань залишається важливим елементом міжнародного (як мінімум регіонального) порядку денного, зовнішньополітичний контекст стрімко змінюється, набуваючи дедалі більш амбівалентного для України характеру, тоді як внутрішньоукраїнський контекст – загрозливо деструктивного

характеру» [41]. З огляду на унікальність цивілізаційного простору, який формується у місці перетину декількох «геополітичних масивів» (Європейський, Євроатлантичний, Євразійський, Ісламський) на теренах країни, визначення трендів зовнішньополітичного вибору стає одним із головних завдань як у теоретичному, так і у практичному вимірах.

Тренди зовнішньополітичного вибору будь-якої країни змінюються протягом часу. У різні історичні періоди тренди зовнішньополітичного вибору змінювались відповідно до хвиль розвитку людської цивілізації – аграрної, індустріальної та постіндустріальної (інформаційної). Погодимось із автором «Третьої хвилі» О. Тофлером, який, пропонуючи власну схему періодизації історії людства, наголошує на сутнісних відмінностях між аграрною, індустріальною та постіндустріальною хвилями [150, с. 432-453]. Безумовно, ці відмінності впливають визначальним чином на передумови зовнішньополітичного вибору країн. Під час кожної з хвиль змінювались лідери – країни ядра, напівпериферії та периферії світ-системи, але в усіх можна було знайти спільні риси, які й забезпечували їх розвиток відповідно до історичних умов аграрної, індустріальної та постіндустріальної цивілізації. Принципи індустріальної цивілізації (стандартизація, централізація, спеціалізація, синхронізація, концентрація й максимізація), які утворювали передумови для інституційного розвитку та зовнішньополітичного вибору країн індустріального світу поступаються таким характеристикам постіндустріального світу, як самообслуговування, гуманізація та інноваційність [230].

Відповідно, трансформуються й цінності, які знаходяться в основі політичних інститутів. Зовнішньополітичні тренди осмислюються з позицій політичної теорії та теорії міжнародних відносин.

Одним із таких трендів, який визначальним чином впливає на зовнішньополітичний вибір країн, є демократизація у глобальному масштабі. Водночас, тренди зовнішньополітичного вибору обумовлені як історично та геополітично (трансформація зовнішнього оточення), так і є безпосереднім

результатом та наслідком внутрішньої політики держави. Серед сучасних трендів зовнішньополітичного вибору слід відзначити вибір між демократизацією політичних інститутів та авторитаризмом, необхідність забезпечення обороноздатності держави в умовах війни та посилення протистояння між демократичними та авторитарними країнами.

Повною мірою проявились тренди постіндустріального (інформаційного) суспільства, на якому наголошував О. Тофлер: вибір між горизонтальною та ієрархічною системою управління, що впливає на зовнішню політику держави, між інтеграцією та дезінтеграцією, між необхідністю захисту національних інтересів у політичній, економічній та інформаційній сферах, глокалізацією (симбіозом локальних виробників та споживачів) та глобалізацією.

Слід наголосити на відмінностях вибору та передумов вибору у традиційному, модерному та постмодерному суспільствах, або, відповідно до класифікації О. Тофлера, в аграрній, індустріальній та постіндустріальній хвилі. У традиційному суспільстві вибір – це привілей. Він був доступний лише представникам еліти (царі, воїни, жерці тощо). Для решти населення вибір (війна чи мир, розмір дані, умови життя тощо) визначався повною мірою елітою. Погодимося із тим, що у модерному суспільстві, порівняно із традиційним, змінюються соціальні передумови вибору. «Вибір – героїчний акт, дія всупереч встановленим нормам та традиціям, на яку здатні далеко не всі. Навпаки, в епоху модерну вибір стає звичайним явищем. Індивіди обирають щодня, якщо не щохвилини. Вибір перетворюється на рутинну справу з визначеною послідовністю кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Модернізація утворила суспільство, в якому споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, виборець обирає політиків, а бюрократ – напрямок політики (Policy). «Великі наративи» суспільства епохи Модерну пояснюють вибір, утворюють альтернативи вибору та, зрештою, – легітимізують його» [181, с. 504].

Зрештою, у постмодерному суспільстві відбувається деконструкція вибору. «У постмодерністському дискурсі образ «лицаря на роздоріжжі», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «людини з пультом» (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології... Вибір стає частиною гіперреальності. Така ситуація утворює дилему «реальний вибір» – «віртуальний вибір» [181, с. 504].

До цієї дилеми, яка набуває особливої ваги у процесі становлення інформаційного суспільства, маємо повернутися згодом. Наразі зазначимо, що раціональний зовнішньополітичний вибір у контексті теорії публічного вибору означає необхідність звернення до конституціоналізму, як основи інституційних реформ. Отже, суспільство має зробити вибір типу політичного режиму. Він у сучасних умовах полягає у виборі між демократією та авторитаризмом. У свою чергу, цей вибір обумовлює форму правління (звертаймось до конституційних змін, які, після декількох «реверсів», зрештою утворили формальну модель парламентсько-президентської влади) та виборчу модель. Щодо останньої то, знову ж таки, після коливань між мажоритарною та пропорційною моделями, було обрано «гібридну» змішану модель. Вибір потребує відповідної інтелектуальної моделі. Або, іншими словами, вирішення соціологічних (інтелектуальних) дилем раціонального політичного вибору.

Погодимось із наступним: «Раціональна модель демократичного переходу передбачає розуміння переваг та недоліків сучасного наукового дискурсу, передусім – соціологічного. Без вирішення дилем між структурою та дією, мережею та ієрархією, індивідуалізмом та колективізмом, конфліктом та стабільністю неможливо побудувати модель сучасного українського суспільства. А, отже, – і визначити напрямки його реформування. Без знання соціологічних моделей та розуміння соціального фундаменту реформ прихильникам демократичного переходу залишається лише апелювати до

успішного досвіду інших країн, а, значить, – жити у їх реальності, у світі поганих копій демократії («симулякрів»)) [181, с. 504-505].

Дослідженню сучасних трендів зовнішньополітичного вибору, застосуванню політичної теорії для розуміння його історичних етапів та передумов (як зовнішніх, так і внутрішніх) присвячено праці таких українських учених, як А. Баровська, О. Бодрук, В. Горбулін, Д. Дубов, О. Заремба, В. Ковальський, І. Коваль, С. Кононенко, В. Копійка, В. Манжол, Г. Перепелиця, О. Федоренко, В. Хонін, С. Шергін та ін.

Окремо серед наукових досліджень трендів зовнішньополітичного вибору варто виокремити щорічники «Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» [61; 62; 63], у яких фахівці Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України представляють комплексний аналіз зовнішньої політики, її ключових тенденцій упродовж календарного року та пропонують прогнозні сценарії їх розвитку, а також окреслюють пріоритетні напрями реалізації зовнішньополітичного курсу країни.

У теоретичному вимірі підходи до визначення стратегії зовнішньої політики містять як політологічні концепції (визначення ролі та принципів діяльності бюрократії М. Вебера, теорії прийняття рішень Г. Саймона, В. Парсонса, Т. Дая, ін.), так і застосування маркетингових досліджень (теорія наукового управління Ф. Тейлора, ситуаційна теорія менеджменту А. Маслоу, системна теорія менеджменту, теорія організаційної культури, теорія менеджменту людських ресурсів тощо).

Наголосимо на необхідності застосувати міждисциплінарний підхід задля визначення актуальних трендів зовнішньополітичного вибору. Предметом політології міжнародних відносин виступає «...специфічна суспільна сфера, що утворюється міждержавною взаємодією та іншими надкомплексними політичними та соціальними акторами» [74, с. 23].

У сучасному світі необхідно враховувати невинний процес появи та посилення нових акторів, які підривають монополію національних урядів у формуванні та реалізації зовнішньої політики.

Відповідно, теоретична база дослідження актуальних трендів зовнішньополітичного вибору, його етапів та передумов має брати до уваги такі положення.

По-перше, теорії глобалізації (У. Бек, З. Бауман, Ю. Габермас, Е. Гіденс, М. Кастельс та інші вчені). У них, попри наявні відмінності у трактуванні глобалізації та її наслідків (наприклад, авторські визначення типу суспільства від «пізнього модерну» в Ю. Габермаса до «інформаційної доби» у М. Кастельса), обґрунтовується сутність глобалізаційних процесів, їхній вплив на міжнародні відносини та місце різних держав і регіонів у глобалізованому світі.

По-друге, теорія міжнародних відносин, яка формується кожним окремим дослідником у просторі вибору між положеннями реалізму/неореалізму, лібералізму/неолібералізму, інституціоналізму/неоінституціоналізму, конструктивізму тощо.

По-третє, у процесі формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору важливим є наголос на вирішенні зовнішньополітичних конфліктів. Перемога має відбуватись не лише на фронті, у військовому зіткненні. Не менш важливим є застосування теорій раціонального та публічного вибору для здобуття перемоги на дипломатичному та політичному напрямках. Дані теорії з'явилися як наслідок розвитку ідей прагматизму та раціонального вибору в економічній поведінці індивідів і голосно заявили про себе в політичній науці та теорії міжнародних відносин внаслідок так званого «економічного імперіалізму». Йдеться про поширення на предметні поля соціальних і гуманітарних наук дослідницьких підходів економічної теорії. Серед підходів теорії раціонального вибору та публічного вибору (автори – К. Ероу, Дж. Бюкенен, Г. Таллок, М. Олсон та інші) у міжнародних відносинах активно застосовується моделювання

поведінки акторів під кутом зору теорії ігор (Дж. Нейман, О. Моргенштайн, Дж. Неш, Т. Шеллінг, Р. Ауманн, Дж. Стігліц, Л. Гурвіч, О. Рот, Л. Шеплі та інші).

Ця теорія застосовується у міжнародних відносинах для створення моделей вирішення міжнародних конфліктів (зокрема, хрестоматійними вже стали приклади її застосування під час Карибської кризи, переговорів щодо скорочення ядерної зброї між СРСР та США під час Холодної війни та інше). Зазначимо, що потенціал теорії ігор не досить ефективно використовується у вітчизняній політичній науці з метою вироблення зовнішньої політики як серії послідовних раціональних дій, спрямованих на визначення альтернатив зовнішньої політики України, обрання однієї з них як стратегії, прагматичне визначення механізмів її реалізації в умовах конкурентного середовища, прогнозування стратегій союзників та опонентів заради досягнення перемоги.

Важливо зазначити, що ці теорії представляють не лише відповідне бачення міжнародної політики та процесу формування зовнішньої політики, а й визначення впливу міжнародних відносин на внутрішню політику (у разі руху думки дослідника від процесів глобального рівня до процесів національного рівня) і навпаки.

Одним із найважливіших історичних уроків для сучасного політичного класу у процесі здійснення вибору має стати досвід перебудови, яку невдало намагався здійснити перший й останній Президент СРСР М. Горбачов. За часів пізнього Союзу номенклатура виробила модель уникнення будь-якого вибору у процесі прийняття рішень, а сам М. Горбачов у свої реформах намагався поєднати несумісні речі.

Відзначимо: «Радянська модель пережила не одне потрясіння і довела свою стійкість не лише на рівні формальних інститутів, а й неформальних практик (корупція, вирішення питань не по закону, небажання «виносити сміття з хати», ін.). Передусім, як не прикро це визнавати, радянська / пострадянська модель виявилась дієвою, бо її представники (номенклатура) навчилися уникати вибору. Так, перестройка М. Горбачова

була спробою шляхом половинчастих реформ поєднати капіталізм та соціалізм, партократів та підприємців, свободу слова та КДБ, марксизм та сталінізм, авторитаризм та демократію, Захід та Схід. Умовно кажучи, метою перебудови було створення режиму, де б комфортно почували себе як А. Сахаров так і Берія» [181, с. 505].

Слід наголосити на тому, що ані становлення ринкової економіки, ані утворення демократичного політичного режиму історично не є результатом природного процесу. Навпаки, вільний політичний вибір та вільний ринок потребують ще більшої уваги та ефективного планування, аніж авторитарне панування, бо мають враховувати під час вибору велику кількість факторів. Про це свідчить як досвід лідерів модернізаційних процесів у Європі та Північній Америці, так і «навздогінна» модернізація країн Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, яка була б неможливою без активної участі демократичних політичних інститутів.

На окрему увагу заслуговує тренд, який власне і дав назву третій хвилі. Йдеться про інформатизацію усіх без виключення відносин в умовах третьої хвилі – від виробництва та політики до повсякденного життя. Відзначимо вплив тренду інформатизації на зовнішньополітичний вибір та демократизацію політичних інститутів. Саме цей тренд створює умови для відкритості політичного простору та політичної взаємодії, дозволяє громадянам на основі цієї відкритості та наявності достатньої інформації щодо політичних рішень критично оцінювати дії публічної влади. А головне – безпосередньо впливати на зовнішньополітичний вибір та демократизацію політичних інститутів.

Інформатизація, утворюючи простори відкритості, напряду пов'язана із демократизацією. Вона сприяє розширенню можливостей політичної участі громадян у процесі зовнішньополітичного вибору. У інституційному вимірі усе це значно підвищує вагу інституту масмедіа у процесі зовнішньополітичного вибору, перетворює медіатизацію політики на основний тренд.

Можна стверджувати, що усі трансформаційні процеси, які відбувались в Європі у XX столітті, більшою або меншою мірою впливали на зовнішньополітичний вибір України. Історія України у XX столітті найкраще відображає зовнішньополітичні тренди розвитку цивілізації – від становлення авторитарних держав до їх руйнації. В усіх цих процесах одна з головних ролей належала українцям.

Погодимося із А. Кудряченко у тому, що «Сходження Української держави на рубежі XX–XXI століть стало яскравим уособленням великих трансформаційних зрушень сучасної історичної доби у Європі і світі. Світ та конфігурація держав у ньому і далі змінюються. На Заході європейського континенту набирають сили процеси поглиблення і поширення інтеграції, а на його Сході – здебільшого гору беруть дезінтеграційні складові поступу... поринула в безодню холодна війна. Такий перебіг подій небезпідставно сприймався багатьма як перемога Заходу, лібералізму та утвердження геополітичного домінування США у межах майже світового простору» [84, с. 76].

До факторів зовнішньополітичного вибору (наголошуючи на необхідності вибору шляху європейській інтеграції) слід віднести внутрішню політику, рівень економічного розвитку та формування середнього класу, дотримання демократичних цінностей, прав і свобод, стратегію головних геополітичних акторів тощо. На необхідності аналізу трендів та факторів зовнішньополітичного вибору наголошує низка вітчизняних авторів.

Погодимося із наступною думкою: «Перш за все, це стосується спроможності України впливати на реальну ефективну внутрішню та зовнішню політику як впливового суб'єкта міжнародних відносин. Хочу наголосити, що зовнішня політика є продовженням внутрішньої. Від того, наскільки ефективною та цілеспрямованою в демократичних перетвореннях є внутрішня політика, в нашому випадку України, значною мірою залежить успіх її зовнішньополітичних стратегій. Слід взяти до уваги рівень економічного та соціального розвитку країни, зокрема формування так

званого середнього класу як великого прошарку суспільства. Адже саме він покликаний забезпечувати не лише економічне піднесення, а й значною мірою політичну стабільність суспільства. Також варто оцінити рівень дотримання європейських демократичних цінностей, прав і свобод в Україні, результативність трансформаційних реформ. Водночас ми маємо враховувати стратегічні підходи головних геополітичних акторів, відповідних міжнародних формувань та організацій і їх реальну політичну лінію щодо нашої держави» [84, с.77].

Важливим трендом є також готовність Європейського Союзу до чергової хвилі розширення. Адже неможливо здійснювати раціональну політику щодо європейського та євроатлантичного зовнішньополітичного вибору без урахування позицій основних глобальних гравців демократичного світу – ЄС та США. Зокрема, до початку війни у 2014 році країни-члени ЄС досить скептично сприймали перспективи України щодо членства, так само як і до початку широкомасштабної збройної агресії країни-члени ЄС не надавали Україні статусу кандидата на членство у ЄС [132]. Незважаючи на наявність різних концепцій та проектів подальшої кооперації – від європейського сусідства до «Східного партнерства» – європейська інтеграція як зовнішньополітичний вибір мала ознаки недостатньої зацікавленості з боку інституцій ЄС та країн-членів.

Соїлдаризуємось із тим, що «Раціональний підхід передбачає також врахування політики і реальних кроків іншої сторони. Значно затьмарюють перспективи України на європейську інтеграцію і концептуальні пошуки та географічна невизначеність Євросоюзу. У 2003 р. ухвалена Європейською комісією концепція «Ширша Європа – сусідство» бачилася як нова парадигма міжкраїнової кооперації, створення спільного європейського економічного простору, який виходив далеко за його географічні межі та покликаний був сприяти оптимізації стосунків інтеграційного угруповання з навколишнім оточенням, відповідати основним засадам моделі «Європа концентричних кіл». Але труднощі з адаптацією великого розширення ЄС, ускладнення з

прийняттям конституції Євросоюзу відтіснили цю ідею на другий план. Нині змінилася і політична позиція потужних держав-локомотивів інтеграції ФРН та Франції, лідери яких не вбачають можливості за сучасних умов подальшого розширення євроатлантичних структур» [84, с. 79].

Наступним трендом є відтворення у сучасних умовах моделі взаємодії між авторитарними країнами та демократіями в умовах біполярного світу. Погодимось: «За сучасних умов слід також брати до уваги спрямованість геополітичних змін, майбутній розклад сил у світі, на континенті. Нині визначальною спрямованістю є процес трансформації монополярного в багатополярний світ. Природним постало формування нових потужних геополітичних центрів світу – Європейського Союзу, Китаю та Росії, значне піднесення інших держав світу. І незважаючи на те, що лише Євросоюз сповідує ліберально-демократичні засади поступу, ці суттєві геополітичні відмінності можна розглядати в контексті конструктивних змін міжнародного порядку, що відкривають можливості консенсусного вирішення ключових проблем загальноцивілізаційного розвитку» [84, с. 82].

Цей тренд зовнішньополітичного вибору не новий. Вибір між біполярним, багатополярним та однополярним світом пройшов декілька етапів становлення. По-перше, етап формування біполярного світу після Другої світової війни, коли країни-переможці утворили систему безпеки та світ, поділений між США та капіталістичними країнами (блок НАТО) та СРСР й країнами соціалізму («Варшавський договір»).

По-друге, етап протистояння капіталістичних країн та соціалістичного табору з 1945 року, або від публічного проголошення «Доктрини Трумена» (1947 рік) до 26 грудня 1991 року, коли Радянський Союз припинив своє існування.

По-третє, формування однополярного світу за явного лідерства США як єдиної країни, що має глобальні інтереси.

По-четверте, створення альтернативних альянсів між демократичними країнами (ЄС, США, Велика Британія після «Брекзиту» 2020 року, Австралія,

деякі країни Південно-Східної Азії тощо) та авторитарними режимами (КНР, Росія, Ісламська Республіка Іран та ін.). На цьому етапі формується мультиполярність, як наявність деяких полюсів сили (військового, економічного, політичного, культурного тощо). Відповідно, різні країни (не менше чотирьох) посідають найвищі місця у кожному з цих просторів (полюсів).

По-п'яте, від 24 лютого 2022 року відбувається розподіл країн на демократичний альянс на підтримку України та авторитарні режими, які гуртуються за віссю «РФ – КНР – Іран». Передусім йдеться про безпековий простір та енергетичну сферу. Відзначимо: «Система міжнародних відносин у сфері безпеки, у межах якої досі жило людство, виконувала свою функцію далеко не бездоганно й до нинішньої російської агресії Росії проти України. Виявилося, що її творці не заклали механізмів оперативного реагування на загрози, що виходять зсередини цієї системи, а не ззовні, й насамперед це стосується права вето в РБ ООН та принципу консенсусу в ОБСЄ. Але річ не тільки в застарілих конструкціях. У нинішніх структурах безпеки право ефективного блокування рішень належить нині державі-агресору; найбільша майнова нерівність панує в країні, котра декларує ідеологію «особливого» соціалізму; держави, що найсильніше постраждали від агресій проти себе, підтримують війну або демонструють байдужість; ті, хто ратує за економію ресурсів, найбільше їх споживають, а претенденти на духовність, благословляють насильство і руйнують храми» [77].

У сучасних умовах підвищення ефективності зовнішньої політики потребує ґрунтовного дослідження теорій міжнародних відносин, передусім тих актуальних парадигм, крізь призму яких оцінюють ситуацію наші зовнішньополітичні партнери та опоненти. Крізь цю «оптику» можна визначити політичні тренди та напрями їх вирішення у практичній площині або методом вибору однієї з альтернатив, або шляхом пошуку оптимальної моделі їх синтезу в сучасних складних умовах.

Передусім, з точки зору теорії вибору йдеться про наступні дилеми політичного розвитку, які стали передумовами зовнішньополітичного вибору. Природним тут буде застосування парадигми вибору для дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору. Адже сучасне суспільство опинилось у ситуації вибору. Погодимося: «Коли суспільство знаходиться на роздоріжжі (як у історії з лицарем – «...наліво підеш – коня втратиш, прямо – життя...»), а тактичні «рятувальні» кроки зі збереження наявної політичної системи не можуть замінити стратегічного бачення мети політичного розвитку та його передумов, альтернатив та наслідків – можна говорити про великий евристичний потенціал теорії вибору. Повною мірою це стосується українського суспільства, яке... обрало незалежність держави, але сьогодні знаходиться перед вибором чергової моделі реформ. Суттєвою альтернативою в умовах посткомуністичного патерналізму виступає уникнення вибору (як елітами, так і суспільством), а також намагання еліт поєднати альтернативи і виробити псевдоконсенсусну модель. Це відноситься до конституційного процесу (змішана, парламентсько-президентська модель), виборчого процесу (змішана, мажоритарно-пропорційна система), приватизації (процес, як-то кажуть «пішов», але про продаж землі та ринок загалом не йдеться), зовнішньополітичного вектору (декларування інтеграції до ЄС, але без вступу до НАТО) та ін.» [181, с. 504].

Досліджуючи історичні передумови зовнішньополітичного вибору, варто погодитись із тим, що «...із набуттям незалежності Україна опинилася перед завданням визначення стратегічних орієнтирів власного розвитку та майбутнього бажаного позиціонування на міжнародній арені <...> Багатовікова дилема «Україна між Сходом і Заходом» активізувалася як у практичній, так і в теоретичній площині. Наукове моделювання геополітичного майбутнього України враховувало її особливості – перебування на порубіжжі між Заходом і Росією, наявність виходу на

стратегічно важливий Чорноморсько-Середземноморський регіон, а також на Кавказ і Близький Схід» [122, с. 657].

Водночас зберігає свою актуальність теза, сформульована авторами публікації «Нова зовнішня політика України. Чотири стратегічні пріоритети» ще у 2010 році. Вони зазначають таке: «Зовнішня політика Україна перебуває на перехресті. Не між Сходом і Заходом, а між адекватністю та неадекватністю <...> подальша відсутність послідовної зовнішньої політики, заснованої на чітко визначених стратегічних інтересах, маргіналізує Київ остаточно <...> навіть найкраща комунікаційна стратегія виявиться безплідною, якщо країна не продемонструє реальних досягнень <...> Київ повинен вступити в регіональну гру. Його здатність керувати складними відносинами у сфері безпеки та енергетики з іншими країнами – запорука незалежності країни. Конструктивні та прозорі відносини із сусідами дадуть Україні змогу не лише захищати власні інтереси, а й довести партнерам – і близьким, і далеким – спроможність до ефективної зовнішньої політики. Великі виклики означають великі можливості» [101].

Підвищення ефективності зовнішньої політики на сучасному етапі потребує урахування тих актуальних політичних теорій міжнародних відносин, які використовуються в зовнішньополітичному дискурсі та стають теоретичним підґрунтям прийняття рішень.

Формулювання сучасних трендів зовнішньої політики дає змогу більш рельєфно окреслити виклики та визначити перспективи в зовнішньополітичній стратегії. Слід враховувати, що Україна стала країною, яка є лідером в глобальному інформаційному просторі, збройні сили стали потужним інститутом, який визначає тренди глобального військово-політичного розвитку, а Президент В. Зеленський задає «моду» на відповідальний тип лідерства та формує тренди у міжнародній політиці. Саме тому, визначення сучасних трендів зовнішньополітичного вибору неможливо без звернення до досвіду України. Це звернення до безпосереднього досвіду реалізації зовнішньополітичного вибору вітчизняним політичним класом буде

з єдиною метою – визначити конкретні історичні етапи та передумови формування актуальних трендів зовнішньополітичного вибору у глобальному вимірі.

Підбиваючи підсумки 2013 р. (а фактично – говорячи про невтішний результат зовнішньої політики періоду президентства В. Януковича), автори щорічника «Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» зазначали: «Зовнішня політика України у 2013 р. була позначена подіями історичного масштабу. Серед них – зрив підписання угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі України з Європейським Союзом. Активні дії режиму В. Путіна, покликані заблокувати євроінтеграцію України, не знайшли адекватної відсічі з боку Брюсселя. Відносини України з ключовими зовнішніми західними партнерами – ЄС та США – упродовж 2013 р. характеризувалися також стагнацією, процесом утрати державою міжнародної суб'єктності, подальшою фактичною маргіналізацією» [61, с. 5].

Не менш песимістичними були й оцінки 2014 р. Щоправда, порівняно з аналізом попереднього, 2013 року, акценти було перенесено з прорахунків української влади на пасивну позицію партнерів України щодо її захисту від зовнішньої російської агресії та анексії території.

Зокрема, у передмові до книжки Г. Перепелиця зауважує: «Зовнішня політика України у 2014 р. була позначена драматичними подіями, спровокованими зовнішніми загрозами найвищого ступеня – війною, яку Росія розв'язала не лише проти України, а й проти всього існуючого світового порядку. 2014 р. показав входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності. Україна, яка опинилася в епіцентрі цих міжнародних трендів унаслідок розв'язаної проти неї російської воєнної агресії, насправді показала реальну слабкість США, безпорадність американської зовнішньої політики в реагуванні на кризові ситуації, подібні до російсько-української війни. Грубе порушення гарантій Будапештського меморандуму Росією та відсутність адекватної дієвої реакції з боку США – зайвий тому приклад. Іншим доказом втрати США своєї ролі гаранта є

відсторонення від будь-яких форматів переговорів з урегулювання російсько-українського конфлікту. Небажання Б. Обама реанімувати «жневський формат» також свідчить про це» [62, с. 5-6].

Для демонстрації основних тенденцій в аналізі зовнішньої політики наведемо також цитату із щорічника «Зовнішня політика України – 2015» [63]. Тут вже йдеться не лише про відсутність активної підтримки України з боку США та ЄС, а взагалі про поступовий відхід української проблематики на другий план у світовому порядку денному. Серед причин цього – як відсутність реформ, так і пасивність зовнішньої політики країни.

Професор Г. Перепелиця зазначає: «Підсумки 2015 р. не дали відповіді на принципові запитання зовнішньої політики України, нерозривно пов'язаної із внутрішньополітичним розвитком і реформами. Брак сміливих кроків Києва у внутрішньополітичній і зовнішньополітичній сферах підривав довіру союзників. Відтак сподівання на підтримку та допомогу стратегічних партнерів в особі США та ЄС не виправдовувалися. Як зазначають автори цього дослідження, значна увага Україні приділялася лише протягом січня й лютого 2015 р., коли відбувалася ескалація бойових дій на Донбасі. За таких умов ФРН і Франція сприяли підписанню 12 лютого 2015 р. пакета документів, які стали відомі як «Мінськ-2». Однак після завершення активних бойових дій проблематика України у світовій політиці відійшла на другий план» [63, с. 5-6].

Отож уже за декілька років, після зміни влади в Україні внаслідок революційних подій, зовнішня політика знову стала заручником внутрішньополітичної невизначеності, відсутності необхідних змін і затребуваних суспільством реформ. І якщо в оцінках результатів 2014 р. переважає обґрунтування потреби більш активної позиції світового лідера – США щодо підтримки України, то в аналізі підсумків зовнішньої політики 2015 р. акцент знову, як і у 2013 році, робиться на незадовільній внутрішній політиці, її негативному впливі на зовнішню політику.

Політичні процеси демократизації, децентралізації, розвитку політичного представництва, передусім парламентаризму, які визрівали від початку незалежності, протягом останніх років відбуваються на тлі зовнішньої агресії, «гібридної війни», анексії території, війни проти України. Українське суспільство та влада мають одночасно вирішувати завдання як демократизації, так і підвищення обороноздатності країни, вибудовувати горизонтальні зв'язки між соціальними групами та спільнотами й створювати вертикально інтегровану структуру управління, яка здатна швидко реагувати на інформаційні, політичні, військові загрози.

Тобто необхідно вирішувати політичну дилему, яка полягає у виборі між ідеалами політичної свободи та безпекою громадян, а насправді означає забезпечення їх гармонійного поєднання в сучасному політичному процесі. Цей вибір однозначно буде впливати на зовнішньополітичні тренди, потенціал України в зовнішніх відносинах.

Водночас у зовнішній політиці зіштовхуються процеси інтеграції та дезінтеграції, які обумовлюють позиціонування країни у просторі міжнародних відносин. Можна сформулювати один із головних трендів зовнішньої політики України – одночасні процеси інтеграції та дезінтеграції.

З одного боку, політичний клас остаточно зробив вибір на користь європейських цінностей, європейської та євроатлантичної інтеграції.

З іншого боку, через широкомасштабну збройну агресію прискорюються процеси дезінтеграції з усіма країнами, що продовжують себе ідентифікувати з пострадянським економічним, соціокультурним, політичним простором. Надзавданням зовнішньої політики на сучасному етапі стає синтез процесів інтеграції та дезінтеграції, коли на зміну втраченим зв'язкам мають приходити нові партнерські відносини та можливості. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують дослідження інтеграційного потенціалу України щодо країн Європейського Союзу. Йдеться не лише про економічний напрям. Адже політичне прагнення досягти правового закріплення статусу України як європейської держави передбачає суспільно-політичний,

економічний, культурний напрями інтеграції. Саме це закріплено в Угоді про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною (1994 р.), Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу (1998–2000 рр.), підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.). Особливо слід наголосити на наданні Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. При цьому задля реалізації цієї амбітної мети необхідно, або трендом став «апетит» до розширення з боку ЄС [83].

У дисертації А. Донської зазначено: «В ексклюзивному, або виключаючому, аспекті Європа розглядається як континентальна «торговельна держава», як «фортеця» та як «не-актор» світової політики, що обмежує можливе розширення Європейського Союзу <...> Це дає змогу інтерпретувати та розглядати Європу крізь призму понять різних типів сил (військову, цивільну, нормативну, етичну, глобальну, малу). В інклюзивному аспекті на основі панівних політичних і теоретичних ідей можна визначити вплив концепту Європи на майбутній розвиток світової політики» [48, с. 3].

Дані соціологічних досліджень переконливо свідчать, що тренд інтеграції / дезінтеграції не є однозначним на рівні громадської думки в Україні. Наприклад, за даними соціологічного дослідження, яке було проведено Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, станом на 2016 рік «...більшість українців (51,6 %) вважає, що Україні варто інтегруватися до Європейського Союзу, при цьому 10,2 % виступає за тісне співробітництво з Митним Союзом Євразійського економічного союзу. Водночас 23,3 % респондентів висловилися проти інтеграції як з ЄС, так і МС, ще 8,8 % не змогли відповісти на поставлене запитання. Зазначимо, що в Західному регіоні України курс на зближення з ЄС підтримує більшість респондентів (77,9 %), у Північному – кожен другий (50,5 %), в інших регіонах – кожен третій (Східний – 38,2 %, Центральний – 37,8 %, Південний – 32,7 %)» [157].

У сучасних умовах ситуація кардинально змінилась. За даними соціологічної групи «Рейтинг» у квітні 2022 року рівень підтримки

європейської інтеграції сягав 91%. Відзначимо: «Нагадаємо, що в перші дні війни відбувся ріст з 68 до 86%, далі ріст продовжився і станом на кінець березня становить 91% – абсолютний рекорд за всі роки досліджень», – заявили автори дослідження. При цьому, за їхніми словами, більшість (56%) переконані, що Україна стане членом Євросоюзу протягом одного-двох років, 23% – за п'ять років» [105].

Цей тренд відповідає прагненню європейців. Відзначимо: «В Офісі віцепрем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції заявляють, що більшість європейців підтримують вступ України до Європейського Союзу. Зокрема, в повідомленні пресслужби Офісу віцепрем'єра з європейської та євроатлантичної інтеграції з посиланням на соціологічне опитування Французького інституту громадської думки заявили, що в Польщі прибічників вступу України до ЄС - 91%, в Італії - 71%, в Німеччині - 69%, у Франції - 62%. Серед інших результатів: 84% європейців позитивно ставляться до України; 75% позитивно оцінюють президента України Володимира Зеленського; 79% схвалюють економічні та фінансові санкції проти Росії; 67% схвалюють постачання в Україну військової техніки; 87% схвалюють прийняття біженців; 68% виступають за створення європейської армії» [21].

Наступний тренд зовнішньої політики полягає в потребі захисту національного інтересу (а спочатку його чіткого визначення!) в умовах глобалізації як основного загальносвітового тренда сучасності та війни Росії проти України. Справді, встановлення стратегічних пріоритетів зовнішньої політики є наслідком кристалізації національного інтересу. Саме на захист і реалізацію національного інтересу спрямована зовнішньополітична діяльність. Натомість глобалізація створює нові зовнішньополітичні умови. Тут йдеться не лише про державні організації, адже формування глобального фінансового ринку створило передумови появи нових потуг: транснаціональних корпорацій та агломерацій. У процесі глобалізації міжнародних відносин заявляють про себе «гібридні» суб'єкти (державно-корпоративні), які використовують як бюрократичні, так і ринкові

(маркетингові) інструменти впливу. У теорії світ-системного аналізу І. Валерстайна, як одній із новітніх версій марксизму та неомарксизму пропонується поділ країн на «ядро», «периферію» та «напівпериферію» економічної та політичної світ-системи. Серед причин розвитку країн ядра світ-системи І. Валерстайн називає використання ресурсів країн периферії. Світ-системний аналіз має велике значення не лише з теоретичного погляду. У ньому пропонується нова методологія аналізу міжнародної політики та нова опція досліджень зовнішньої політики. Як зазначає В. Калінін, «світ-системний аналіз робить одиницю аналізу предметом дискусії <...> Адже перегляд нібито «звичайних» понять дає змогу привернути увагу до тих обставин і фактів, які втрачаються в загальній картині конвенціонального наукового дискурсу. Як приклад варто навести державоцентристський характер наукового знання, де національні кордони є перешкодою дослідженню та формуванню наукової картини світу. Різноманітні соціальні та історичні дослідження «підганяються» під рамки національної держави, що викривляє становлення та розвиток суспільних феноменів. Вказана думка має як ретроспективний, так і перспективний ракурси» [67, с. 323].

В умовах глобалізації посилюється розрив між багатими країнами «глобальної півночі» та бідними країнами «глобального півдня», що фактично унеможливорює зміну статусу для країн периферії та напівпериферії. У процесі формування зовнішньополітичної стратегії не можна за дужками залишити систему цінностей і політичну культуру українського суспільства. Як зазначає В. Горбулін, «...саме «цінності» є основою національних інтересів держави, а такі речі, як суверенітет, фізична безпека кордонів, внутрішня стабільність – усе це лише необхідні елементи для захисту цінностей, що формують наше суспільство як вільне, демократичне, толерантне й прогресивне» [40].

Передусім тут треба апелювати до теорії політичної культури, яку запропонували Г. Алмонд і С. Верба. Вони розробили типологію політичних культур, виділивши патріархальний, підданський та активістський «чисті» типи політичної культури та їхні «змішані» форми.

На особливу увагу заслуговують результати порівняльних досліджень політичної культури. Наприклад, використовуючи теорію політичної культури, можна визначити, наскільки ціннісні орієнтації українців збігаються із європейськими цінностями. За даними соціологів, які запропонували респондентам визначити, які три європейські цінності є найважливішими для них особисто та відповісти, які з переліку цінностей, на їхню думку, є найголовнішими для мешканців України та європейців, для респондентів «...найбільшою цінністю є «мир» (56,6 %), «цінність людського життя» (42,7 %) та «права людини» (33,3 %). Найменш цінними для них є «повага до інших культур» (5,4 %) та «толерантність» (9 %). Водночас більшість опитаних (61,2 %) вважають, що для українців, загалом, сьогодні найголовнішим є «мир». Окрім того, кожен четвертий респондент вважає, що для українців важливими є «цінність людського життя» (29,2 %) і «демократія» (27,4 %). Одночасно, відповідаючи на поставлене запитання, вони найрідше за все обирали таку цінність, як «повага до інших культур» (6,2 %)» [157].

Результати соціологічних досліджень свідчать, що, незважаючи на відмінності в ціннісних орієнтаціях прихильників і противників європейської та євроатлантичної інтеграції в Україні, вони демонструють єдність у тому, що визнають європейські цінності основою економічного успіху та політичної стабільності країн-членів ЄС. Це свідчить про значний потенціал об'єднання навколо європейських цінностей представників різних соціальних груп на основі зовнішньополітичного інтеграційного процесу.

Отже, для вирішення завдання підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності, вироблення стратегії зовнішньої політики в умовах новітніх викликів, пов'язаних із глобальними трансформаціями світового порядку, «гібридною війною» та тимчасовим захопленням території країною-агресором, необхідно переосмислення ролі теорій міжнародних відносин у дослідженні зовнішньополітичних трендів. Саме у просторі політологічного дискурсу щодо міжнародних відносин, комунікації між представниками різних наукових шкіл (реалізм і неореалізм, лібералізм і

неолібералізм, інституціоналізм і неоінституціоналізм, теорія політичної культури, світ-системний аналіз, теорія раціонального вибору тощо) формується теоретична призма, крізь яку наші зовнішньополітичні опоненти та міжнародні партнери оцінюють курс України, її стан і перспективи у міжнародній політиці.

Висновки до першого розділу

Визначаючи теоретико-методологічні засади дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України слід зробити наступні висновки.

По-перше, щодо концептуалізації зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі, то під час загострення протистояння між автократіями та демократичними країнами у системі міжнародних відносин, став очевидним зв'язок між демократизацією політичних інститутів та зовнішньополітичним вибором. При цьому, свобода індивідуального вибору у повсякденному житті та політиці (public policy й politics) визначається в якості одного із основних маркерів демократизації. До сутнісних ознак вільного вибору у процесі демократизації політичних інститутів відноситься усвідомлення громадянами як власного інтересу, так і співвідношення індивідуального та суспільного інтересів, високий рівень політичної участі та активності громадян, політичний плюралізм, вільна конкуренція ідей та ідеологій, партій та лідерів, усвідомлення громадянами цінності політичних свобод та врахування їх у реалізації індивідуального та суспільного вибору. У процесі демократизації мають бути сформовані інститути, які гарантують та захищають свободу вибору. До них віднесено вільні медіа, політичні партії, інститут права, інститут виборів тощо.

По-друге, відносно інституційного виміру процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору, то останній ідентифіковано як складний процес, який обумовлений історичними, соціальними, політичними, економічними факторами. Дослідження зовнішньополітичного вибору крізь призму інституціональної теорії дозволяє виокремити інститути публічної влади та громадянського суспільства в якості одиниць аналізу здійснення зовнішньополітичного вибору та визначити їх вплив у цьому процесі. Визначення інституційного виміру процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору ґрунтується на інституціоналізмі у його новітніх формах (історичний інституціоналізм, соціологічний інституціоналізм, дискурсивний інституціоналізм та інституціоналізм раціонального вибору). Це дозволяє окреслити теоретичний ґрунт для подальших візій демократизації політичних інститутів: залежність від пройденого шляху, «інституційний дискурс», політичний реалізм, теорія раціонального (публічного) вибору (обрахування вигоди та витрат у відповідному зовнішньополітичному виборі), теорія ігор (зовнішньополітичний вибір як певна ставка у внутрішньополітичній грі).

Демократизація політичних інститутів, як підвищення можливостей громадян щодо раціональної оцінки дій влади, передбачає наголос на утворенні інститутів, які б обмежували владу держави, оцінювали та критикували діяльність публічної влади.

По-третє, передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору визначаються динамікою зовнішньополітичного контексту, амбівалентністю та деструктивністю у процесі становлення глобальної системи міжнародних відносин.

Унікальність цивілізаційного простору обумовлена перетином європейського, атлантичного, євразійського та ісламського геополітичних масивів. Тренди зовнішньополітичного вибору змінюються відповідно до цивілізаційних хвиль, трансформацій світ-системи, впливу епохи модерну

(раціоналізація та стандартизація вибору) до постмодерну (деконструкція вибору) тощо.

На зміну стандартизації та централізації приходять інноваційність та самоврядування. Одним із трендів зовнішньополітичного вибору є демократизація, у її контексті відбувається раціональний вибір між горизонтальною мережею зв'язків та ієрархією, інтеграцією та дезінтеграцією, безпекою та свободою, локальним та глобальним тощо.

Інформатизація політичних відносин (О. Тофлер, М. Кастельс, Я. ван Дейк, ін.) сприяє відкритості політичної системи, а це створює умови для демократизації політичних інститутів. Визначення трендів зовнішньополітичного вибору спирається на аналіз ролі та принципів діяльності бюрократії М. Вебера, теорії прийняття рішень Г. Саймона, В. Парсонса та Т. Дая, маркетингові дослідження (Ф. Тейлор, А. Маслоу, ін.), теорії глобалізації (У. Бек, З. Бауман, Ю. Габермас, Е. Гіденс, М. Кастельс, ін.), теорії раціонального та публічного вибору (К. Ероу, Дж. Бюкенен, Г. Таллок, М. Олсон, ін.) й теорію ігор (Дж. Нейман, О. Моргенштайн, Дж. Неш, Т. Шеллінг, Р. Ауманн, Дж. Стігліц, Л. Гурвіч, О. Рот, Л. Шеплі та ін.).

Визначено етапи формування передумов та трендів зовнішньополітичного вибору: формування біполярного світу після Другої світової війни, загострення протистояння капіталістичних країн та соціалістичного табору, формування однополярного світу за явного лідерства США, створення альтернативних альянсів між демократичними країнами та авторитарними режимами. На сучасному етапі формується мультиполярність як наявність деяких полюсів сили (військового, економічного, політичного, культурного тощо). Відповідно, різні країни (не менше чотирьох) посідають найвищі місця у кожному з цих просторів (полюсів).

РОЗДІЛ 2.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

2.1. Дискурс масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України

Дискурс масмедіа є одним із визначальних чинників зовнішньополітичного вибору. Він утворює публічний простір широких суспільних дискусій щодо напрямків зовнішньополітичного вибору, участі інститутів та громадян у його обґрунтуванні та реалізації. Слід відзначити, що політичні дебати у масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору у сучасній Україні відносяться не лише до екзистенціальної дилеми українського істеблішменту «Схід – Захід», яка сягає корінням у історію. У сучасних дебатах у масмедіа йдеться не про «сиву давнину», а про виклики сьогодення. Зовнішньополітичним вибором України визначено європейську та євроатлантичну інтеграцію. Ще до широкомасштабної збройної агресії це було зроблено на рівні консенсусу правлячого класу, а також закріплено у правовому полі. Тобто, стратегічний вибір України щодо зовнішньополітичного напрямку інтеграції було здійснено. Це означає, що у фокусі політичних дебатів масмедіа має знаходитись обґрунтування необхідності вимоги раціонального визначення послідовності кроків та комбінації військового, політичного, правового та економічного вимірів інтеграції, реалізації національного інтересу та суспільного блага на цьому шляху.

Стратегічний вибір зроблено. Демократизація масмедіа як важливого соціального та політичного інституту є однією із передумов європейського вибору. В Україні процес демократизації масмедіа мав контраверсійний характер – звільнившись від державної цензури, представники медіа-цеху

потрапили у залежність до олігархів. А модель громадських медіа робить лише перші успіхи.

Без політичних дебатів у масмедіа неможливо вирішити дилеми зовнішньополітичного вибору. Наведемо їх. По-перше, дилема зовнішньополітичного вибору щодо зв'язку європейської та євроатлантичної інтеграції (їх темпу, пріоритетності, рівня взаємозв'язку та взаємної обумовленості). Якраз вирішення цієї дилеми потребує узгодження темпів інтеграції у військовій, політичній та економічній сферах. По-друге, дилема щодо національного та локального рівня взаємодії у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції, визначення ролі публічної дипломатії та місцевого самоврядування у цьому процесі. Можливо, подальший процес інтеграції буде потребувати розширення прав місцевого самоврядування, посилення ролі публічної дипломатії на рівні міст, районів та областей. По-третє, вирішення (або хоча б її постановка та усвідомлення) дилеми щодо співвідношення глобалізму та національного інтересу. Про відсотки, або математичний вимір цього співвідношення не йдеться. Скоріше про матеріальний – як не загубити національний інтерес та пріоритетність суспільного блага у процесі взаємодії із значно потужнішими центрами впливу – США, ЄС, Сполученим Королівством, НАТО, транснаціональними корпораціями тощо.

Зупинимось на цій дилемі більш детально з метою визначити характер та основні напрямки інтерпретації національного інтересу (національних інтересів) у дискурсі масмедіа. Адже, саме національний інтерес має посідати значне місце у дискурсі масмедіа з метою подальшої реалізації у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Зовнішня політика будь-якої держави у сучасних умовах має бути спрямована на реалізацію та захист національних інтересів у геополітичному просторі. Відносно України, яка здобула Незалежність у 1991 році під впливом тектонічних трансформацій світової політики, це актуалізує потребу визначення сутності національних інтересів (що не виключає їх подальшого переосмислення під впливом факторів внутрішньої та міжнародної політики)

під час реалізації євроінтеграційного курсу, обраного після подій 2013-2014 років.

Щодо національних інтересів, то у процесі реалізації зовнішньої політики їх цілком можливо розглядати як державні інтереси. Адже однією із цілей зовнішньої політики є захист національної безпеки, а основним суб'єктом тут виступає саме держава, її організації.

Як зазначає П. Шляхтун, «Зовнішня політика – це політика держави у сфері міждержавних відносин... Функції зовнішньої політики – охорона, репрезентативно-інформаційна і організаційно-переговорна – дають можливість реалізувати її стратегічну мету: забезпечення національної безпеки держави, примноження її загального потенціалу, підвищення міжнародного престижу... Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці як сукупності військових і дипломатичних, економічних і правових засобів намагається найбільш оптимально реалізувати свій національний інтерес» [174].

При цьому, національний інтерес не можна підмінити вузькими ідеологічними інтерпретаціями, зводити його до інтересу окремої групи, правлячої еліти, «партії влади» тощо. Це означає, що національний інтерес (який у вимірі зовнішньої політики постає, зокрема, як державний інтерес) не може кардинально змінюватись після чергової ротації еліт за результатами виборчої кампанії.

На думку М. Кулініча національний інтерес представляє собою «...консолідований результат інтелектуального пошуку науковців, представників інститутів громадянського суспільства та політичного керівництва держави щодо відповіді на питання стосовно потреб подальшого розвитку кожного індивіда, суспільства та держави і, відповідно, захисту їх від зовнішніх та внутрішніх загроз» [85].

Як бачимо, у даному визначенні наголос робиться на взаємному зв'язку внутрішньої та зовнішньої політики щодо реалізації національного інтересу,

визначення якого потребує широких суспільних дискусій за безпосередньої участі інституту масмедіа.

Він представлений у трьох підходах: - зовнішня політика є продовженням внутрішньої політики, її наслідком; - вони є тотожними, бо спрямовані на отримання та утримання влади; - внутрішня політика держави залежить від її міжнародного впливу та місця у геополітичному просторі, тобто внутрішня політика залежить від успішності зовнішньої політики. З одного боку, має бути забезпечений міцний зв'язок між внутрішньою політикою та зовнішньополітичним курсом. З іншого – вкрай важливою є спадкоємність зовнішньої політики, відданість визначеному курсу. Це протиріччя вирішується через розрізнення зовнішньої та міжнародної політики. У зовнішній політиці єдиним актором виступає держава, а от брати участь у міжнародній політиці можуть інститути громадянського суспільства (включно з опозиційними політичними партіями, представниками масмедіа), міжнародні організації тощо.

Дискурс масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України після президентських та парламентських виборів формувався в умовах «перезавантаження» влади, визначення нових пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, пошуку відповіді на питання щодо сутності національного інтересу тощо. Перші кроки влади у зовнішній політиці відбувались одночасно із активізацією опозиційних сил. Поступово опозиційні політичні лідери почали відходити від «інформаційного шоку», спричиненого результатом В. Зеленського у другому турі президентських виборів, перемогою партії «Слуга народу» на парламентських виборах та формуванням «монобільшості» у Верховній Раді України.

Варто погодитись із тим, що «сьогодні універсальні тенденції формування інформаційного простору, зберігаючи тенденцію до контролю над інформацією, упевнено витісняють саму можливість відповіді населення (тобто безпосередньо комунікаційну складову політичної взаємодії) на периферію стосунків влади і громадян. Що вказує на те, що наслідки

інформаційного шоку у посткомуністичному суспільстві набагато небезпечніші, ніж привид перспективи тотального контролю над соціумом з боку навіть найбільш потужних фінансово-промислових груп» [177, с.167].

У дискурсі масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України одними із основних питань залишаються проблеми інституційної взаємодії. По-перше, продовження взаємодії України з ключовими партнерами та міжнародними гравцями щодо широкого спектру культурних, економічних, соціальних та політичних проблем. По-друге, забезпечення міжнародної допомоги у протистоянні «гібридній агресії» та, від лютого 2022 року, підтримки задля перемоги у війні. По-третє, підтримка з боку ЄС та НАТО обраного європейського та євроатлантичного курсу України.

Зокрема, цим проблемам багато уваги приділяється у матеріалах видання «Дзеркало тижня». В якості прикладу можна навести таку інформацію: «Столтенберг назвав Україну і Грузію найближчими партнерами НАТО. Згідно з програмою саміту заплановано зустріч «Ласкаво просимо назад. Діалог з офіційними особами» (англ. Welcome Back and Conversation with Official) за участю Президента України Петра Порошенка і Президента Грузії Георгі Маргелашвілі. Однак прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявив про те, що блокуватиме будь-яке рішення по лінії Україна-Грузія-НАТО, яке буде ухвалене під час саміту Північноатлантичного альянсу» [147]. Як бачимо, буквально у двох абзацах міститься інформація як щодо підтримки євроатлантичної інтеграції України, так і щодо об'єктивних складнощів її реалізації.

У статті «Громадські активісти окреслили Зеленському «червоні лінії» йдеться про небезпеку зміни зовнішньополітичного курсу після президентських виборів 2019 року. Наголос робиться на неприпустимості «...виконання, на шкоду національним інтересам, ультимативних вимог держави-агресора або досягнення компромісів з Кремлем ціною поступок за рахунок національного суверенітету, територіальної цілісності й устрою та незалежної внутрішньої і зовнішньої політики України» [42].

На різних етапах політичного розвитку після 2014 року темами дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору були мінські угоди, переговори у «нормандському форматі». Фактично, цим «ерзац-копіям будапештського меморандуму» приділялось багато уваги.

На сучасному етапі топ-темою дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України стає протистояння широкомасштабній збройній агресії та підвищення рівня військового розвитку та економічної стійкості у співпраці з партнерами із демократичних країн, їх союзів та альянсів (ЄС, НАТО тощо).

У цілому, враховуючи дилеми зовнішньополітичного вибору, можна визначити основні виклики, які заважають розгортанню політичних дебатів щодо процесу реалізації європейського та євроатлантичного вибору у масмедіа. До них відносяться:

- 1) медіатизація політики, яка зберігає свій вплив навіть під час війни;
- 2) олігархічну модель українських масмедіа, яку досі не вдалось подолати навіть через впровадження моделі суспільних медіа. Олігархічні медіа беруть активну участь у телемарафоні «Єдині новини»;
- 3) спотворення політичних дискусій під час медіа-шоу та зведення політичної конкуренції до медіа-скандалів. На жаль, так і не вдалось запровадити модель раціональних політичних дебатів у масмедіа до початку широкомасштабної збройної агресії.

При цьому, основна складність у процесі формування дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України, як до початку війни шляхом анексії Криму з боку країни-агресора (2014 рік), так і упродовж усього часу широкомасштабної збройної агресії, полягає у тому, що предметом раціональних політичних дебатів у масмедіа так і не стало визначення сутності національного інтересу, а отже – напрямків його реалізації та захисту у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Пострадянські суспільства знаходяться на цивілізаційному кордоні. Це означає, що географічно та політично українське суспільство після здобуття

Незалежності опинилось на перехресті зовнішньополітичного вибору. Для пострадянських суспільств важливим завданням у процесі зовнішньополітичного вибору (фактично, його умовою) є подолання тоталітарної спадщини. Це передбачає відмову від радянської («імперської») та пострадянської політики й демократизацію усього простору політичної взаємодії. Необхідність та рівень демократизації мають бути враховані у дебатах щодо зовнішньополітичного вибору України. У процесі демократизації важливу роль відгравали Майдани – «сплески» народного спротиву та вимог громадянського суспільства щодо демократизації у 2004 («Помаранчева революція») та 2013-2014 роках («Революція гідності»). Але, навіть після другого Майдану, незважаючи на певні здобутки демократизації та значні трансформації політичного поля, демократизація політичних інститутів не набула незворотного характеру.

З кожним новим роком незалежності та новим урядом усе більше зростали ризики залишитись «перехідним», «розділеним» суспільством та прикордонною державою-невдахою (Failed State).

Прикордонна зона у сучасних умовах не лише географічний термін. Він має політичні конотації та означає важкі реформи, інтенції до «відкритого доступу» [223], відмову від авторитаризму в політиці та олігархічних монополій в економіці. Рецесія й демодернізація – не найкращі рекламні агенти для демократії. Інтеграція у напрямку ЄС та НАТО ускладнюється необхідністю одночасної дезінтеграції з радянським тоталітаризмом та постімперською спадщиною, яку у сучасних умовах уособлює країна-агресор.

Системна та всеохопна ідеологічна індоктринація [82] часів радянського панування, яка унеможлиблювала раціональні політичні дебати у минулому, поступилась місцем викликам медіатизації політики та імітації плюралізму у системі масмедіа, яку контролюють олігархічні групи. Наявний медіаландшафт не сприяє проведенню раціональних дебатів щодо зовнішньополітичного вибору України.

Повною мірою усе вищенаведене віддзеркалює політичний ландшафт України до початку війни. Електоральні кампанії є змагальними, але дебати підмінюються політичними шоу та медіа-скандалами. Спороадично у політичному дискурсі ставиться під сумнів європейський та євроатлантичний вектор інтеграції. Саме тому, дослідження зовнішньополітичного вибору України стосуються переважно вітчизняної політики, аніж європейської: вибір вектору інтеграції це усе ж таки про «нас», а не про «них».

В умовах глобалізації для кожної «транзитної» країни головним є завдання віднайти власне місце. На перетині зовнішніх та внутрішніх чинників – глобалізації й боротьби за владу всередині країни, українське суспільство та влада шукають оптимальну інтеграційну модель. Чи здатні масмедіа як соціальний та політичний інститут сприяти цьому? Яке місце політичних публічних дебатів у масмедіа у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору та демократизації політичних інститутів? Окремий виклик стосується трансформацій поля самих медіа – переходу від традиційних медіа до новітніх інтернет-комунікацій, інтегрованих комунікаційних мультимедіа та посилення ролі соціальних мереж і месенджерів.

Враховуючи динаміку розвитку соціальних мереж в українському суспільстві набуває особливої актуальності слоган Твіттера «Що відбувається». Саме тому, наголосимо на тому, що аргументовано відповісти на питання «що відбувається?» відносно актуальних проблем зовнішньополітичного вибору України можна тільки на основі раціональних політичних дебатів.

Методологія дослідження дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України обумовлена пошуками раціональної альтернативи ендогенним факторам, які сьогодні впливають на зовнішньополітичний вибір.

Йдеться про медіатизацію політики, олігархізацію масмедіа, проблеми та специфіку становлення політичних дебатів у пострадянській політиці, гібридну медіаполітичну систему тощо.

По-перше, основною ідеєю дослідження є протиставлення політичних дебатів, як необхідної складової демократизації в Україні іншому процесу. А саме – процесу медіатизації політики, який набув глобального характеру та олігархічній системі медіа, яка сформувалась на національному та локальному рівнях в Україні. Для обґрунтування цієї ідеї використовувалась теорія медіатизації політики. Теорія медіатизації конкретизує суттєві виклики для взаємодії медіа та політики [213]. Ці виклики полягають у тому, що наприкінці ХХ – у перших десятиліттях ХХІ століття починає переважати медіа логіка у політичних дискусіях та дебатах, а політичні комунікації спотворюються під впливом розважальних політичних шоу та медіа-скандалів. Це викликає хвилю популізму та загрозу авторитаризму. Утворюються «медіатизовані світи» [209].

По-друге, визначення специфіки дебатів щодо зовнішньополітичного вибору у пострадянському контексті. Створення гібриду масмедіа і політичної системи є одним із наслідків складності переходу від радянської політичної системи до демократичної та його незавершеності у сучасній Україні [208]; [219]. Враховуючи важливість інституційного виміру демократизації [203]; [210], відзначимо, що інституційна реконструкція масмедіа зупинилась в Україні саме на олігархічній моделі [240]. Ця модель є штучною і не відповідає ані інтересам журналістів, ані їх аудиторії.

У рамках неоінституціоналізму визначено вплив дебатів під час електоральних кампаній на зовнішньополітичний вибір України. Зазначимо: «Політична історія України знала приклади не лише «конституційних реверсів» та переходів від мажоритарної до пропорційної та змішаної виборчої моделі, а й суттєвих трансформацій зовнішньої політики за результатами виборчих змагань» [9, с. 3-4].

Отже, слід констатувати, що політичні дебати щодо зовнішньополітичного вибору України зараз практично еліміновано із медіапростору. Це обумовлено наступними факторами.

1. Специфікою сучасного медіаландшафту України. Він не є громадянським (навпаки, його можна назвати «uncivil») та не сприяє раціональним політичним дебатам. Медіаландшафт визначається власниками медіа – олігархами, які слідують власним («приватним») економічним та політичним інтересам, а не національному інтересу. Олігархічний медіаландшафт (як гібрид влади та власності) характеризується ірраціональністю через активне використання медіа-скандалів та політичних шоу як інструментів політичного протистояння. Саме тому у медіаландшафті відсутня репрезентація інтересів суспільства та позицій громадян, а «електоральна демократія» не дозволяє наблизити мету європейської інтеграції, яка полягає у консолідованій демократії та економічному зростанні. Слід наголосити: «кандидат перетворюється на актора, якого демонструють публіці як частину великого спектаклю. <...> Імідж, який створюється для публіки, це так зване «уявне обличчя», що має нести позитивні емоції, залишає місце лише для монологу (у кращому випадку — підготовлені відповіді на запитання позитивно налаштованих журналістів або громадян), який і перетворює виборчі перегони зі змагань на театр. Практичною альтернативою цьому явищу може бути діалог між політиками у формі політичних дебатів. Дебати можна розуміти як публічні змагання між політиками, що мають особливу структуру та правила. У моделі змагального політичного діалогу особлива роль належить масмедіа, які виконують функцію посередника, спостерігача за дотриманням правил дебатів. Відмінність дебатів, як змагання полягає в дотримуванні правил, в небажанні терпіти обман» [179, с. 54].

2. Глобальними трансформаціями медіаландшафту [231]. Знижується роль (разом із бюджетом, аудиторією та якістю контенту) традиційних масмедіа. Преса, радіо та телебачення втрачають вплив. Відповідно, йде в минуле звичний декільком поколінням формат телевізійних дебатів, який наразі не відповідає вимогам медіаринку. Як зазначає С. Валдман: «У нашому огляді історії галузі ми зазначаємо, що лідери кожного медіа вважали, що новітні нові технології приречуть їх, але багато хто вижив і

адаптувався. І все ж це відчуття того, що майбутнє непізнаване, не може використовуватися як виправдання для неспроможності зрозуміти, що відбувається навколо нас зараз – особливо коли історія показала, що в трансформаційні моменти, подібні цьому, рішення, прийняті політиками та лідерами галузі, зберігають вплив протягом десятиліть» [231]. Головний тренд у медіаландшафті – розвиток соціальних мереж [186]. Водночас із позитивними зрушеннями, такими як оперативність (швидкість), відкритість, локальність, інтерактивність є й негативні наслідки. У соціальних мережах відбувається депрофесіоналізація створення інформації. Про раціональні дебати тут можна забути. Скоріше, відбуваються ерзац-дебати: метою яких є приниження опонента, публічна демонстрація неповаги та надмірна емоційність. На перший план виходить не якість інформації, а кількість реакцій на неї. Трансформація медіаландшафту потребує пошуку та впровадження нової моделі дебатів, які б урахували специфіку соціальних мереж та водночас дозволяли зберегти раціональність політичних дискусій. Зміна парадигми називається «мікрожурналістика»: пасивні споживачі інформації перетворюються на активних творців інформаційного поля [186]. Водночас зростає вага глобальних медіа-корпорацій [216]. З ними на національному рівні ніхто не може конкурувати.

3. Формат електоральних кампаній, який сконструйовано в Україні, не потребує раціональних дебатів між кандидатами для перемоги. Не регулюється це питання і на законодавчому рівні. Єдиний виняток – дебати між кандидатами на посаду Президента України, які вийшли до другого туру. Натомість, дебати є важливим механізмом політичної конкуренції. З одного боку, це інструмент змагань за владу між політиками. З іншого боку, завдяки дебатам можна ефективно нав'язати суспільству волю правлячого класу. Відносно поствиборчих дебатів, то наголосимо, що вони «...формувались в умовах «перезавантаження» влади, визначення нових пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, пошуку відповіді на питання щодо сутності національного інтересу тощо...» [8, с. 20].

4. Фундаментом дебатів щодо зовнішньополітичного вибору має стати визначення національного інтересу та окреслення шляхів його реалізації у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції та пострадянської дезінтеграції. Відзначимо: «З одного боку, політичний клас остаточно зробив вибір на користь європейських цінностей, європейської та євроатлантичної інтеграції. З іншого боку, з об'єктивних причин, наразі прискорюються процеси дезінтеграції з російською федерацією та усіма країнами, що продовжують себе ідентифікувати з пострадянським економічним, соціокультурним, політичним простором. Надзавданням зовнішньої політики на сучасному етапі стає синтез процесів інтеграції та дезінтеграції, коли на зміну втраченим зв'язкам мають приходити нові партнерські відносини та можливості» [7, с. 87]. З визначенням національного інтересу також є проблеми. Адже національний інтерес не може зводитись до вузькогрупового інтересу, партійного або класового. У ньому синтезовано економічні, політичні, культурні інтереси, потреби та цінності.

Таким чином, дебати є одним із головних факторів зовнішньополітичного вибору. Вони потребують нових правил у сучасному медіаландшафті. Дебати щодо зовнішньополітичного вибору дозволяють обмежити негативний вплив медіатизації політики, подолати вплив олігархії на політичну ситуацію. Сьогодні вони стосуються не стратегічного вибору між сходом та західом, а конкретних кроків щодо реалізації програми європейської та євроатлантичної інтеграції. Водночас предметом політичних дебатів мають стати кроки, спрямовані на дезінтеграцію із пострадянським простором. На даному етапі процесу реалізації зовнішньополітичного вибору характеризуються необхідністю вирішення таких завдань, як забезпечення перемоги, пошук оптимальної моделі реінтеграції, раціоналізації європейської та євроатлантичної інтеграції в умовах війни та виконання державою власних соціальних зобов'язань.

Вітчизняний правлячий клас, зробивши стратегічний вибір зовнішньополітичного курсу, у сучасних умовах потребує визначення

стратегії його реалізації. У правовому полі закріплено курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Дебати щодо зовнішньополітичного вибору відіграють важливу роль у визначенні національного інтересу, у здійсненні громадянами раціонального електорального вибору. У дебатах щодо визначення національного інтересу необхідно враховувати наявну систему цінностей українського суспільства. Погодимось із академіком В. Горбуліним: «саме «цінності» є основою національних інтересів держави, а такі речі, як суверенітет, фізична безпека кордонів, внутрішня стабільність – усе це лише необхідні елементи для захисту цінностей, що формують наше суспільство як вільне, демократичне, толерантне й прогресивне» [40]. Відповідно до результатів соціологічних досліджень, спільними цінностями для більшості українців є наступні: «найбільшою цінністю є «мир» (56,6%), «цінність людського життя» (42,7%) та «права людини» (33,3%)» [157]. За даними соціологічного моніторингу, які наводить професор А. Ручка, у 2016-2020 роках відбулись ціннісні трансформації українського суспільства: «За винятком цінностей державної незалежності України та демократичного розвитку країни, всі інші ціннісні позиції суттєво знизилися в рейтингу. Ці тренди можуть означати, що посилення економічної рецесії, політичної напруженості, соціокультурної неоднозначності та соціальної нерівності породжує сприйняття життєвих умов такими, які не здатні забезпечити реалізацію провідних ціннісних пріоритетів населення. Отже, сприйняття респондентами сьогоденної неможливості реалізувати свої ціннісні пріоритети зумовлює зниження їхнього рейтингу» [145].

Впровадження дебатів як невід'ємної частини електорального процесу – нагальна необхідність. Адже, як свідчить політична історія України, відповідно до результатів електоральних змагань відбувається корегування, або й кардинальна зміна зовнішньополітичного курсу. В якості прикладів цього слід навести результати президентських виборів 1994 року, 2004 року (так званий «третій тур»), 2010 та 2014 років. У свою чергу, політичні дебати

щодо зовнішньополітичного вибору є одним із чинників електорального процесу, який впливає на хід та результат кампаній.

Наголосимо: «Очевидно, що зовнішньополітичний вибір був лише одним із факторів, але достатньо суттєвим у подіях 2004 року («помаранчева революція», перемога В. Ющенка). А вже на парламентських виборах 2006 року відбувся реванш (перемога «Партії регіонів», які разом із СПУ та КПУ утворили «Антикризову коаліцію», що призвело до позачергових виборів у 2007 році) [9, с. 4].

Під час електоральних кампаній відбувається посилення уваги до зовнішньополітичного вибору, а різні партії та кандидати пропонують власні альтернативи. Усе це відображається у дискурсі масмедіа. У програмах лідерів президентської виборчої кампанії 2019 року проблема зовнішньополітичного вибору посідає важливе місце. Так, В. Зеленський наголошував на необхідності проведення референдуму: «Рух України до НАТО та інших безпекових об'єднань – запорука нашої безпеки, в яку я вірю, та яка повинна отримати підтвердження через всеукраїнський референдум. Моє завдання зробити так, щоб зарплата військовослужбовців була на рівні натівських стандартів» [111]. П. Порошенко акцентував увагу на зовнішньополітичному виборі: «Наша місія – вступ до Євросоюзу і НАТО. Лише повноправне членство в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі остаточно і безповоротно гарантує нашу українську державну незалежність, нашу українську національну безпеку» [110]. Наведено наступні аргументи: «Історія XX і початку XXI століття показала, що незалежна Українська держава – наріжний камінь демократії, свободи і миру в Європі, а також важлива складова безпеки і захисту всієї євроатлантичної спільноти» [110]. У програмі Ю. Бойко «План мирного розвитку для України» зазначено: «реальний нейтралітет та позаблоковість України; подолання розбіжностей з усіма країнами-сусідами, у тому числі з Росією» [112]. Щодо Ю. Тимошенко, то у її програмі відзначено: «Завдання української дипломатії – на чолі з Президентом – йти у наступ і домагатися колективних заходів з примусу

агресора до миру і повернення Криму та Донбасу. Ми доб'ємося організації справжнього переговорного процесу та відновлення миру відповідно до Будапештського Меморандуму. Ми повернемо військово-дипломатичним шляхом мир та окуповані території Криму та Донбасу» [115].

Констатуємо: «У сучасному політичному дискурсі не залишилось місця для такого, здавалося б елементарного здобутку політики епохи модерна й маркеру демократії, як політичні дебати. І якщо справедливою вимогою для модернізації та демократизації України є раціональність у здійсненні політики, то в умовах інформатизації посилюється вага раціонального дискурсу. А з цим точно є проблеми. Адже дискурс медіа сьогодні формується розважальними ток-шоу на політичну тематику та обертається навколо медіа-скандалів. Дебати стали табу у вітчизняному медіадискурсі навіть під час електоральних змагань. Не кажучи вже про відсутність у політичному дискурсі раціональних дебатів щодо полісу – проблем безпеки, економічної та соціальної політики, європейської інтеграції тощо» [176, с. 85].

В Україні раціональні дебати щодо внутрішньої політики та зовнішньополітичного вибору поступились місцем медіатизації. Відбувається спрощення політичної реальності, індивідуальні інтереси переважають над національними, а журналісти та політики часто вдаються до емоційного шантажу громадян.

Отже, політичні дебати у масмедіа є перевіреним у демократичних країнах засобом визначення напрямків політичної та економічної модернізації. Вони довели свою ефективність у процесі модернізації та демократизації розвинених країн. Тут важливий не лише результат (перемога однієї зі сторін), а і процес – раціональні питання та відповіді, норми та правила (уміння та бажання їх дотримуватись), а також – певна дисципліна учасників та модератора. Дебатам можна і потрібно навчати. Не може бути заборонених тем. Йдеться не лише про політику. Предметом дебатів виступає економіка та культура, політика (polісу та polіtics), минуле, сучасне та майбутнє.

У сучасних умовах продовжуються процеси декомунізації, українське суспільство поступово позбувається радянської тоталітарної спадщини. Але, без раціональних дебатів декомунізація буде мати поверхневий характер, стосуватись переважно руйнування символів тоталітаризму, а не переосмислення його сенсів. Де є процес прийняття рішень – там мають бути дебати. Безумовно, процес дебатів має супроводжувати усі етапи зовнішньополітичного вибору. Дебати щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, незважаючи на змагальний характер, будуть сприяти консолідації суспільства. Адже завдяки новим можливостям інтерактивності, які сьогодні характеризують медіаландшафт, кожний громадянин зможе стати не лише спостерігачем, а й учасником дебатів. Для цього необхідна інституціоналізація дебатів. Поки ж маємо констатувати, що наявний політичний дискурс щодо зовнішньополітичного вибору радше роз'єднує. Наголосимо: зовнішньополітичній інтеграції має передувати внутрішньополітична. Лише консолідоване суспільство має шанс на здійснення амбітного проекту європейської та євроатлантичної інтеграції.

Подальшого уточнення потребують правила реалізації політичних дебатів у сучасному медіаландшафті, визначення ролі модераторів та медіаторів.

2.2. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу

У даному підрозділі вибудовується дослідження взаємного впливу президентських виборчих кампаній та вибору зовнішньополітичного курсу України. Адже, саме Президент відповідно до Конституції України визначає зовнішньополітичний курс, може змінювати темп його реалізації та стратегічні напрямки, ініціювати суттєві трансформації щодо зовнішньої політики.

За результатами президентських виборчих кампаній 2004, 2010 та 2014 років змінювався вектор зовнішньополітичного вибору. Водночас, визначення та реалізація зовнішньополітичного вибору напряму впливає на хід та результат виборчих кампаній в Україні. Повною мірою це стосується виборчої кампанії 2019 року.

Під час виборчої кампанії 2019 року зовнішньополітичний вибір став однією із основних тем, що знайшло відображення у програмах кандидатів та дискурсі масмедіа.

Наголосимо, що у програмах кандидатів-лідерів на пост Президента України за результатами першого туру проблема зовнішньополітичного вибору постає або окремо (як-от, наприклад у програмах П. Порошенко, Ю. Бойко), або як складова забезпечення національної безпеки та/чи економічного розвитку. Слід констатувати, що тема зовнішньополітичного вибору не стала панівною під час президентської виборчої кампанії, практично не вплинула визначальним чином на її хід та результат. На думку В. Зеленського, питання зовнішньополітичного вибору необхідно було вирішувати шляхом загальнонаціонального референдуму. У його програмі основну увагу зосереджено на внутрішньополітичних проблемах та необхідності зміни влади, її «перезавантаження». Як відомо, саме цей «меседж» було підтримано переважною більшістю громадян України як на президентських, так і на позачергових парламентських виборах. Переваги певного зовнішньополітичного вибору інші кандидати обґрунтовували історичними та політичними факторами (П. Порошенко, Ю. Бойко), економічними чинниками (Ю. Бойко, Ю. Тимошенко).

У подальшому відбулись суттєві трансформації зовнішньої політики України у поствиборчий період, вона стала одним із головних пріоритетів для В. Зеленського та його політичної сили як з часу перемоги на виборах і до війни так і безпосередньо у ході бойових дій – посилення американського та британського векторів, тиск на Німеччину та Францію щодо надання фінансової та військової допомоги, подача заявок на вступ до ЄС та НАТО.

Також необхідно відзначити вплив комплексу проблем, пов'язаних із зовнішньополітичним вибором на виборчі кампанії у наступному електоральному циклі.

Комплексне дослідження факторів, які визначальним чином впливають на зовнішньополітичний вибір України, є актуальним завданням для сучасної політичної науки. Одним із таких факторів виступають президентські виборчі кампанії, адже саме за їх результатом відбувається корекція зовнішньополітичного курсу, а іноді – радикальна зміна його напрямку. Зокрема, безпосередньо це стосується президентських виборчих змагань у 1994, 2004, 2010 та 2014 роках.

Грані взаємовпливу зовнішньополітичного вибору та президентських виборів знаходяться на перетині широкої політологічної проблематики, яка охоплює визначення ролі держави у сучасному суспільстві, ефективної моделі розподілу влади (парламентська, президентська, змішані форми правління), напрямку соціального та політичного розвитку (вибір між «капіталізмом» і «соціалізмом», модернізацією і демодернізацією, централізацією і децентралізацією, лібералізмом і соціалізмом тощо).

У свою чергу, дискурс щодо зовнішньополітичного вибору України на пряму впливає на виборчі змагання, як під час президентських так і парламентських електоральних кампаній.

Відзначимо, що політична історія України свідчить про те, що перемога на президентських виборах представника одного із напрямків зовнішньополітичного вибору може призвести на парламентських виборах до реваншу. Очевидно, що зовнішньополітичний вибір був лише одним із факторів (але достатньо суттєвим!) у подіях 2004 року («помаранчева революція», перемога В. Ющенка). А вже на парламентських виборах 2006 року відбувся реванш (перемога «Партії регіонів», які разом із СПУ та КПУ утворили «Антикризову коаліцію», що призвело до позачергових виборів у 2007 році). Варто наголосити на тому, що теорія вибору має досить значний пізнавальний потенціал для досліджень електорального

вибору українського суспільства. Адже «ситуація вибору» є характерною ознакою постсучасних політичних та соціальних процесів. Погодимося із тим, що «В умовах глобальних соціальних та політичних змін індивідуальні та колективні політичні актори (від громадян до партій, парламентів та президентів) досить часто опиняються у ситуації вибору... Суттєвою альтернативою (застосування теорії вибору – А.А.) в умовах посткомуністичного патерналізму виступає уникнення вибору (як елітами, так і суспільством), а також намагання еліт поєднати альтернативи і виробити псевдоконсенсусну модель. Це відноситься до конституційного процесу (змішана, парламентсько-президентська модель), виборчого процесу (змішана, мажоритарно-пропорційна система)... зовнішньополітичного вектору та ін.» [181, с. 504].

Глобалізація економічних та політичних відносин і розвиток комунікативних мереж та інформаційних технологій утворюють мінливий міжнародний контекст зовнішньополітичного вибору. Одним із головних внутрішньополітичних факторів щодо вибору та реалізації доктрини зовнішньої політики є загальнонаціональні виборчі кампанії. Саме під час електоральних змагань активізуються політичні дебати щодо зовнішньополітичного вибору, кандидатами та представниками масмедіа ініціюються публічні дискусії з цього питання. І якщо під час дебатів та політичних ток-шоу у масмедіа цінується емоційність виступів, загострення пристрастей завдяки використанню спеціальних риторичних прийомів, то у передвиборчих програмах партій та кандидатів має відображатись раціональна аргументація щодо того чи іншого зовнішньополітичного вибору.

Дослідженню проблематики зовнішньополітичного вибору України присвячено праці таких вітчизняних дослідників, як М. Алексієвець, С. Віднянський, В. Горбулін, І. Коваль, В. Копійка, А. Мартинов, О. Палій, Г. Перепелиця, Я. Секо, О. Сушко, В. Чалий, Л. Чекаленко, ін. Концептуальні основи розуміння зовнішньополітичного вибору України

представлено у підручнику Л. Чекаленко «Зовнішня політика України» [168]. В. Копійка зазначає: «перед сучасною Україною постала нагальна потреба обстоювання здобутків українського народу, що має супроводжуватися стратегічними зовнішньополітичними рішеннями на державному рівні, ефективною роботою дипломатів та експертів у сфері національної безпеки» [78].

Дослідження коливання зовнішньополітичного курсу України представлено у статті М. Алексієвця та Я. Сека «Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності» [2].

Нагадуючи на початку статті думку З. Бжезинського щодо великого значення української незалежності, яку американський дослідник розмістив у одному ряду із розпадом імперій та геополітичними наслідками Другої світової війни, вони наголошують на відсутності альтернативи європейської інтеграції у зовнішньополітичному виборі України.

Автори відзначають: «Визначення місця України в системі міжнародних координат відбувалося в період руйнування біполярної системи світу. Першим проявом власної міжнародної активності вважають розгляд питання «Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах» колегією МЗС УРСР 29 квітня 1990 р. Проте лише після прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет, було юридично закріплено намір УРСР вийти на міжнародну арену в якості самостійного суб'єкта. Українська РСР проголошувалася «рівноправним учасником міжнародного спілкування» та суб'єктом міжнародного права... Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. зробило зовнішню політику необхідним атрибутом державності і, одночасно, інструментом її утвердження» [2, с. 34].

Не можна забувати, що Україна є країною-засновницею ООН та пройшла усі необхідні етапи та процедури щодо членства у цій організації. Слід відзначити, що вже на початку незалежності було забезпечено

міжнародне визнання України та входження країни до впливових міжнародних організацій – Рада Європи (1995 рік), ОБСЄ (1992 рік), Центральноевропейська ініціатива (1996 рік), Міжнародний валютний фонд (1992 рік), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (1992 рік), Інтерпол (1992 рік). Згодом Україна вступила до Світової організації торгівлі (2008 рік), інших міжнародних організацій.

Погодимося: «Логічним продовженням цього стала презентація України в світі й окреслення власного місця в системі міжнародних відносин, яке б відповідало світоглядним і цивілізаційним орієнтаціям українців. Сьогодні очевидно, що реалізувати це надзавдання дипломатичним шляхом не вдалося. Проблема, що зав'язана на спільності кордону, історії, економічних зв'язків, менталітету, геополітичних інтересів, виявилася ускладненою воєнним протистоянням. Складність у визначенні зовнішньополітичного курсу зумовлювалася відсутністю чітких орієнтації та консенсусу серед нового політичного класу, для якого незалежність стала вимушеною умовою та світоглядною розколотістю громадян. Симптоматичним було питання, яке часто ставили на початках незалежності інтелектуали – «Quo Vadis, Україно?» [2, с. 35].

Шукаючи відповідь на це засадниче питання, українська інтелектуальна еліта та правлячий клас утворювали різноманітні концепції, які визначали зовнішню політику країни на різних історичних етапах: концепція нейтралітету, концепція позаблоковості (яка дозволила президенту Л. Кравчуку уникати інтеграції з росією у військових та політичних союзах), концепція багатовекторності (вона набула особливої популярності за часів президентства Л. Кучми), концепція європейської та євроатлантичної інтеграції (саме її проголосив В. Ющенко та підтримав помаранчевий Майдан у 2004 році), концепція євразійства (її, як латентно так і публічно, впроваджував президент В. Янукович).

Автори статті «Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності» наголошують на тому, що війна між Росією та

Україною, спричинена агресією РФ є специфічним проявом триваючого розпаду СРСР [2].

Відзначимо, що усі без виключення концепції зовнішньополітичного вибору України пов'язувались із президентською владою та здійснювались саме президентами України.

Квінтесенцію взаємного впливу діяльності президентської влади та зовнішньополітичного вибору автори статті «Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності» визначають наступним чином: «Маятникові хитання України, персоніфіковані в зовнішньополітичних курсах українських президентів, у кінцевому випадку сприяли розштовхуванню зовнішньополітичних партнерів та зумовили загострений інтерес до України... Результатом цього стало зростання конфліктності в регіоні та початок боротьби за Україну, яка, утім, відбувається з огляду на власні інтереси Вашингтона, Москви і Брюсселя... Ключовими у такому світоглядному перевороті варто вважати українсько-російські відносини. Попри декларації та офіційні заяви, вони так і не стали «стратегічним партнерством», а розвивалися конфліктно, нерівноправно та асиметрично. Можна стверджувати, що їх змістом стало не формування нової парадигми відносин, а розрив із багатовіковим спадком спільного минулого» [2, с. 47].

Серед досліджень виборів глави держави в Україні, формальних та неформальних функцій інституту президентства, його ролі у політичній системі слід відзначити праці О. Дашаківської, М. Зелінської, М. Кармазіної, Ф. Рудича, Є. Перегуди, А. Кудряченка, ін. Як зазначено у виданні «Політична наука в Україні. 1991 – 2016»: «Практично всі дослідники інституту президентства відзначили гіпертрофію інституту президента в Україні, що зумовило проблему функціонального домінування глави держави над усіма іншими вищими владними структурами» [122, с. 155]. Повною мірою це стосується можливостей впливу на зовнішньополітичний вибір України.

Зовнішньополітичний вибір є важливою складовою у процесі пошуку парадигми ефективного урядування для України, визначення ролі держави у забезпеченні соціального, економічного та політичного розвитку.

Обґрунтовуючи парадигму держави, що стимулює розвиток, професор соціології П. Кутуєв зазначає: «Дослідження ролі держави у трансформації та розвитку набуває особливої актуальності для постленінських суспільств, які повинні – відповідно до вимог неоліберального консенсусу – усунути державу із суспільно-економічного життя, хоча лише держава може створити інституційну систему координат, у рамках якої може функціонувати ринок, відбуватись накопичування капіталу та розбудовуватися мережа соціального захисту» [89, с . 5].

Відзначимо, що у вітчизняній політичній науці недостатньо уваги приділено саме проблемі взаємного впливу виборів Президента України та зовнішньополітичного вибору.

Для реалізації мети даного підрозділу – дослідити взаємний вплив процесу та результату президентських виборчих кампаній та визначення і реалізації зовнішньополітичного вибору України – було проведено дослідження передвиборчих програм основних кандидатів на посаду Президента України у 2019 році. Адже ця виборча кампанія вже відбувалась в умовах збройної агресії, окупації частини території та запровадження гібридної війни проти України.

На поточному етапі умови реалізації зовнішньополітичного вибору визначаються необхідністю забезпечення перемоги у війні, визначення подальшої стратегії задля завершення європейської та євроатлантичної інтеграції.

Україна потребує не лише стратегічного вибору зовнішньополітичного курсу, а й стратегії його реалізації з використанням потенціалу держави, який має посилюватись за результатами кожних наступних президентських виборів. Натомість, поки що потенціал держави, яка б мала сприяти розвитку, використовується недостатньо. За даними експертного опитування

«Української призми» найбільшою мірою ефективній зовнішній політиці України заважають «...відсутність стратегічного бачення зовнішньої політики (81%), брак уваги до кадрового питання (61%), недостатня координація між органами державної влади (44%). Звісно, більше половини опитаних (51%) також вважає, що шкодить ефективності й зовнішня агресія з боку Росії, проте, як бачимо, більшість проблем криється у самій Україні» [37]. У практичній площині проблема полягає не у самому виборі (здійснення якого передбачає процедуру визначення альтернатив та вибір однієї з них). Вибір Україною політичного курсу європейської та євроатлантичної інтеграції зроблено остаточно. Про це свідчить, зокрема, й закріплення даного вибору у правовому полі – ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови країни від здійснення політики позаблоковості» [130].

Натомість, особливої ваги набуває пошук дієвих механізмів та обґрунтування головних напрямків реалізації обраного курсу відповідно до національного інтересу.

Зовнішньополітичний вибір України має метою захист та найбільш повну реалізацію національного інтересу у просторі міжнародних відносин. Після здобуття незалежності у 1991 році перед Україною постало нетривіальне завдання – знайти адекватну відповідь викликам тектонічних геополітичних змін, пов'язаних із розпадом СРСР, за результатом яких, власне, і з'явилась незалежна українська держава. Тобто, необхідно було не лише відновити процес пошуку власного місця у нових геополітичних координатах, а й визначити формулу національного інтересу у нових геополітичних умовах. Відзначимо, що з точки зору реалізації зовнішньої політики держави національний інтерес цілком можливо інтерпретувати як державний інтерес, бо метою зовнішньополітичного вибору виступає захист національної безпеки, а суб'єктом цієї діяльності постає держава та її інститути.

Зауважимо, що Президент, відповідно до Конституції, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та має усі повноваження задля здійснення керівництва державою, яка знаходиться у воєнному стані.

У цілому, П. Шляхтун виокремлює наступні альтернативи зовнішньополітичного вибору України: «Виходячи з геополітичного положення України, можна виокремити декілька можливих варіантів її зовнішньополітичної стратегії: 1) орієнтація на інтеграцію в євразійський простір; 2) орієнтація на інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури (ЄС і НАТО); 3) обрання самобутнього шляху розвитку, обмеження впливів Росії і країн Заходу на визначення політики України; 4) балансування між Заходом і Росією, використання переваг співробітництва на євразійському і західному просторах» [174].

Принагідно зауважимо, відповідно до теми даного підрозділу, що національний інтерес (якщо він є результатом суспільного консенсусу та/або «пакту еліт») не може суттєво змінюватись після виборів, або зводиться до вузькогрупових інтересів правлячої еліти.

Також не можна підміняти національний інтерес вузькими ідеологічними інтерпретаціями, партійними та політичними лозунгами. Це означає, що національний інтерес залишається головним чинником зовнішньополітичного вибору незалежно від результатів електоральних кампаній, навіть президентських.

Слід погодитись із М. Кулінічем: «Європа без України буде не повною. Адже Україна – велика європейська країна, яка історично, географічно і ментально давно вже в Європі... Ми, будучи, повторюю, історично, географічно і ментально частиною єдності європейських країн, повинні реалізувати себе в новому геополітичному просторі. І для цього ще потрібно зробити колосальну «домашню роботу» для того, щоб побудувати європейський дім спочатку на своїй землі. В Європі чекають не скандаліста і бешкетника, а охайного і передбачуваного сусіда, якому можна довіряти. Навряд чи можна в один

прекрасний день прокинутися і раптом відчути себе європейцями. Європейцями стають» [90].

Йдеться про взаємовплив внутрішньої та зовнішньої політики у процесі реалізації національного інтересу, який можна представити у трьох моделях.

По-перше, зовнішньополітичний курс є наслідком перезавантаження влади, результатом внутрішньополітичного вибору. По-друге, зовнішньополітичний вибір визначає місце держави у просторі міжнародних відносин, її вплив. Отже, внутрішня політика напряду залежить від зовнішньополітичного вибору. По-третє, «вага» зовнішньополітичного вибору та внутрішньої політики рівнозначна, якщо дії політичного класу спрямовані на отримання й утримання влади.

Щодо співвідношення зовнішньополітичного вибору та президентських виборів, то варто відзначити наступне. З одного боку, має бути забезпечений міцний зв'язок між внутрішньополітичними подіями (зокрема, й президентською виборчою кампанією) та зовнішньополітичним курсом. З іншого боку, вкрай важливою є спадкоємність зовнішньої політики, відданість держави визначеному курсу незалежно від президентських чи парламентських електоральних змагань.

У цілому, протиріччя між спадкоємністю зовнішньополітичного курсу держави та необхідністю реалізації програмних положень переможця виборчої кампанії (під час президентських виборів відбувається суспільне обговорення, декларування зовнішньополітичного курсу, а після перемоги – його закріплення на рівні державних рішень) «знімається» за допомогою розрізнення між зовнішньою та міжнародною політикою.

Конституція України визначає повноваження Президента у зовнішньополітичному виборі. Відповідно до 102 статті Конституції України «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини

і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [76]. Відповідно до 106 статті саме Президент України здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави. Так, Президент: «...3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; 4) приймає рішення про визнання іноземних держав; 5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав...» [76].

31 березня 2019 року відбувся перший тур виборів Президента України. Для аналізу обрано лише програми тих кандидатів у Президенти України, які посіли за його результатами місця з 1 по 4. До другого туру вийшли В. Зеленський та П. Порошенко, але до поля дослідження були включені кандидати, які змогли подолати символічний рубіж у два мільйони голосів. Так, В. Зеленський набрав голосів «за» – 5 714 034 млн., П. Порошенко – 3 014 609 млн., Ю. Тимошенко – 2 532 452 млн. голосів, Ю. Бойко – 2 206 216 млн. голосів [141]. Усі вони після позачергових виборів до ВР України потрапили до парламенту як лідери партій та блоків й зберегли вплив на внутрішню політику та формування зовнішньополітичного курсу, на відміну від кандидатів на посаду Президента, які за результатами першого туру виборів посіли місця з 5 по 7 (А. Гриценко, І. Смешко, О. Ляшко).

В. Зеленський пропонував питання зовнішньополітичного вибору країни вирішувати на всеукраїнському референдумі. У програмі В. Зеленського зазначено: «Рух України до НАТО та інших безпекових об'єднань – запорука нашої безпеки, в яку я вірю та яка повинна отримати підтвердження через всеукраїнський референдум. Моє завдання зробити так, щоб зарплата військовослужбовців була на рівні натівських стандартів» [111].

Програма діючого на той момент Президента України П. Порошенка безпосередньо починається із питання зовнішньополітичного вибору. Декларувалось, що «Наша місія – вступ до Євросоюзу і НАТО. Лише повноправне членство в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі остаточно і безповоротно гарантує нашу українську державну незалежність, нашу українську національну безпеку» [110].

У програмі наголос робиться на історичній ролі України у Європі: «Історія XX і початку XXI століття показала, що незалежна Українська держава – наріжний камінь демократії, свободи і миру в Європі, а також важлива складова безпеки і захисту всієї євроатлантичної спільноти» [110].

Також акцентовано увагу на важливому призначенні України у сучасній європейській політиці: «Ми – країна, яка вже суттєво посилсила східний фланг Альянсу і захистила від російської агресії не лише себе, а й всю європейську цивілізацію. У 2023 ми подамо заявку на вступ до ЄС, отримаємо і почнемо виконувати План дій щодо членства в НАТО... До ЄС і НАТО ми вступимо як країна – регіональний лідер» [110].

Упродовж наступних 5 років Україна має стати: лідером аграрного сектору в Європі; одним із п'яти нових глобальних лідерів ІТ-сектору; регіональним лідером індустріального розвитку; транспортним хабом Східної Європи; однією з десяти найбільш відвідуваних країн Європи під гаслом «Модна країна, яку відкриває світ» [110].

Натомість, Ю. Бойко у програмі під назвою «План мирного розвитку для України» пропонує інший зовнішньополітичний вибір: «...реальний нейтралітет та позаблоковість України; подолання розбіжностей з усіма країнами-сусідами, у тому числі з Росією» [112].

У передвиборній програмі Ю. Тимошенко йдеться про необхідність забезпечення національної безпеки та оборони і зовнішньополітичний вибір пропонується розглядати саме у цьому контексті. Кандидатка пропонує: «Завдання української дипломатії – на чолі з Президентом – йти у наступ і домагатися колективних заходів з примусу агресора до миру і

повернення Криму та Донбасу. Ми доб'ємося організації справжнього переговорного процесу та відновлення миру відповідно до Будапештського Меморандуму. Ми повернемо військово-дипломатичним шляхом мир та окуповані території Криму та Донбасу... Ми проведемо повну модернізацію Збройних Сил України за стандартами НАТО та наростимо нашу військову потужність до рівня, що гарантує безпеку країні і кожній родині» [115]. У подальшому Ю. Тимошенко у своїй програмі зосереджується на конституційному процесі, необхідності нової економічної стратегії, нової соціальної доктрини та молодіжної політики.

У програмах кандидатів-лідерів виборчих замахань 2019 року на пост Президента України за результатами першого туру проблема зовнішньополітичного вибору постає окремою частиною у П. Порошенка та Ю. Бойка. У програмах В. Зеленського, Ю. Тимошенко зовнішньополітичний вибір визначено як складову забезпечення національної безпеки та/чи економічного розвитку. Слід констатувати, що тема зовнішньополітичного вибору, хоча і була однією із важливих, проте так і не стала головною під час президентської виборчої кампанії 2019 року. Її вплив на результат виборів не був визначальним.

Відповідно до програми В. Зеленського, таке питання, як зовнішньополітичний вибір, необхідно вирішувати шляхом референдуму. У його програмі основну увагу зосереджено на внутрішньополітичних проблемах та необхідності оновлення влади. Саме тезис щодо «перезавантаження» влади став тим основним «меседжем», який було підтримано більшістю громадян України як на президентських, так і на позачергових парламентських виборах 2019 року. На історичних та геополітичних факторах зовнішньополітичного вибору наголошували П. Порошенко та Ю. Бойко, а от економічними чинниками та перевагам від зовнішньополітичного вибору приділяла увагу Ю. Тимошенко.

2.3. Контрасти зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні

У сучасних умовах здійснення зовнішньополітичного вибору України обумовлено різноманітними факторами: від політичних до економічних, від історичних до геополітичних. Останні, передусім, пов'язуються із розпадом СРСР. Адже саме внаслідок руйнування радянської імперії постали нові незалежні держави, а країни Східної та Центральної Європи змогли реалізувати власний зовнішньополітичний вибір у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Крах радянської імперії є дуже важливим фактором, наслідки якого відчутні й досі, зокрема у спробах Російської Федерації відновити свій вплив на пострадянському просторі та реалізувати власні імперські амбіції. Недарма одним із критеріїв класифікації політичних партій в Україні до початку широкомасштабного збройного вторгнення був їх поділ на «проросійські» та «проукраїнські». Термін «проросійські» відносно політичних партій став звичним не лише для дискурсу політичної публіцистики, а й почав використовуватись у правовому полі України [28].

На зовнішньополітичний вибір впливає внутрішньополітичний процес демократизації політичних інститутів та органів влади. Очевидно, що вибір має бути альтернативним. Він потребує контрастів, інтерпретується у чорно-білих тонах: «або...» / «або...». Але справа не лише у кольорах. Контрастність присутня у виборі між демократизацією влади та необхідністю забезпечувати та постійно підвищувати обороноздатність країни, між горизонтальною (мережевою) та вертикальною (ієрархічною) організацією політичного управління та публічної влади, між глобалізацією та необхідністю захищати національний інтерес. А чи не є контрастом одночасна реалізація інтегративних процесів із ЄС та дезінтеграція з пострадянськими країнами, передусім – з Російською Федерацією? Це вкрай важливе та складне питання. Адже значна частина тих політичних та економічних процесів, які відбуваються в Україні мають метою «дезінтеграцію» з авторитарними

країнами, відмову від тоталітарної спадщини, боротьбу із наслідками російського панування. Наприклад, це процеси, пов'язані із декомунізацією, мовною політикою (яка спрямована на захист та розвиток української мови), етнонаціональна політика тощо. При цьому мовна чи етнонаціональна політика, які сприймаються нашими європейськими партнерами з точки зору не дезінтеграції з «руським миром», а як частина процесу європейської інтеграції, викликає низку непорозумінь з їх боку. Але слід постійно нагадувати європейським колегам, що ці процеси мають зовсім іншу мету, а, отже, підпорядковуються іншій логіці – дезінтеграція з імперією, вихід зі стану посткомунізму та постколоніалізму. З часом, коли процеси дезінтеграції буде завершено, безумовно, Україна впорядкує усі публічні політики у відповідності до вимог інтеграції до ЄС та НАТО.

Під час реалізації зовнішньополітичного вибору слід пам'ятати, що сама ситуація та процес вибору передбачає «гру» на контрастах. Повною мірою це стосується програм політичних партій в Україні. Саме у програмах політичних партій, незважаючи на їх формальність, знаходяться ті сенси, які згодом кристалізуються у вигляді гасел та основних меседжів виборчої кампанії. Контрасти програм політичних партій утворюють простір вибору для громадянина. Передусім, контрасти зовнішньополітичного вибору.

Слід погодитись із наступним: «У політичному дискурсі багато уваги приділяється виборам в Україні... але недостатньо уваги приділяється саме умовам, альтернативам та обмеженням вибору політичних акторів...» [237, с. 159].

Однією із умов вибору є демократична політична система. А передумовою виступає свобода політичної думки, слова та діяльності. Старт процесам демократизації у СРСР (а отже, і у радянській тоді ще Україні) було дано М. Горбачовим у 1985 році, коли він став генеральним секретарем ЦК КПРС. «Гласність» (тобто, фактично демократизація засобів масової інформації) стала невід'ємною частиною «*перестройки*». Вперше на теренах СРСР у процесі «перестройки» було переконливо продемонстровано зв'язок

між демократизацією політичних інститутів та зовнішньополітичним вибором.

Погодимося із тим, що «Яскравим прикладом моделі половинчастості реформ вважається перебудова М. Горбачова. Його політичний вибір зумовлений не лише «світанком» демократії на пострадянському просторі. Вибір останнього генсека КПРС переконливо показав, що третього шляху між демократією та авторитаризмом немає» [237, с. 159].

Тобто, задля реалізації європейського та євроатлантичного зовнішньополітичного вибору сучасний правлячий клас має рішуче здійснити демократизацію політичних інститутів. Важливо уникати половинчастості. Для цього необхідна не лише політична воля, а й раціональний розрахунок. Вибір необхідно зробити з урахуванням суспільних патологій, деякі з них були сформовані ще за радянських часів. Йдеться про наступне. По-перше, явну інтенцію правлячого класу в Україні формувати за результатами президентської виборчої кампанії «партію влади», яка не лише підриває такий важливий демократичний інститут, як політичні партії, а й сприяє становленню авторитаризму, як типу політичного режиму. По-друге, незважаючи на важливі кроки із реформування системи прийняття рішень «на місцях» (передусім – повернення громадам їх фінансових ресурсів) та розвиток місцевого самоврядування, усе ще не подоланою є патологія централізації урядування. По-третє, недостатня розвиненість мережі горизонтальних комунікацій, вертикальна спрямованість політичної комунікації («зверху – вниз»). По-четверте, так і не стало нормою прийняття рішень у результаті політичних дебатів, передусім – парламентських. По-п'яте, на заваді демократизації у сучасному світі інформаційних технологій та впливу на громадську думку за допомогою медіа-скандалів та соціальних мереж стає популізм.

Відзначимо: «У глобалізованому середовищі інформаційний простір стає ареною політичної боротьби, а медіатизація політики загрожує підпорядкуванню політичних дебатів і широкого політичного діалогу у

форматі візуальних медіа, особливо – телебачення. Обґрунтовано, що одним із можливих шляхів подолання патологій політичного вибору є раціоналізація виборчого процесу та державного управління» [237, с. 159].

Дослідженню зовнішньої політики України, визначенню контрастів зовнішньополітичного вибору присвячено праці В. Горбуліна, Д. Дубова, О. Заремби, В. Ковальського, В. Копійки, В. Манжоли, Г. Перепелиці, О. Федоренко, В. Хоніна, ін.

Варто погодитись із тим, що «Із набуттям незалежності Україна опинилася перед завданням визначення стратегічних орієнтирів власного розвитку та майбутнього бажаного позиціонування на міжнародній арені... Багатовікова дилема «Україна між Сходом і Заходом» активізувалася як у практичній так і у теоретичній площині. Наукове моделювання геополітичного майбутнього України враховувало її особливості – перебування на порубіжжі між Заходом і Росією, наявність виходу на стратегічно важливий Чорноморсько-Середземноморський регіон, а також на Кавказ та Близький Схід» [122, с. 657].

Підвищення ефективності зовнішньої політики на сучасному етапі потребує урахування тих актуальних політичних теорій міжнародних відносин, які використовуються у зовнішньополітичному дискурсі та стають теоретичним підґрунтям прийняття рішень. Відзначення контрастності зовнішньополітичного вибору дозволяє більш рельєфно окреслити виклики та визначити перспективи у зовнішньополітичній стратегії України.

Політичні процеси демократизації, децентралізації, розвитку політичного представництва (передусім – парламентаризму), які визрівали від початку незалежності, сьогодні відбуваються на тлі широкомасштабної збройної агресії, яка стала продовженням «гібридної війни» та анексії території України. Українське суспільство та влада мають одночасно вирішувати контрастні завдання як-от: демократизація і підвищення обороноздатності країни, вибудовування горизонтальних зв'язків між соціальними групами та спільнотами й створення вертикально інтегрованої

структури управління, здатної швидко реагувати на інформаційні, політичні, військові загрози. Наголос на контрастності вибору між ідеалами політичної свободи та безпекою громадян дозволяє побачити практичну перспективу їх гармонійного поєднання у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Водночас у сучасному зовнішньополітичному виборі стикаються контрастні процеси інтеграції та дезінтеграції. З одного боку, політичний клас України остаточно зробив вибір на користь європейських цінностей, європейської та євроатлантичної інтеграції. З іншого боку, з абсолютно об'єктивних причин наразі прискорюються процеси дезінтеграції з усіма країнами, що продовжують себе ідентифікувати з пострадянським економічним, соціокультурним, політичним простором. Надзавданням зовнішньої політики на сучасному етапі стає синтез процесів інтеграції та дезінтеграції, коли на зміну втраченим зв'язкам мають приходити нові партнерські відносини та можливості.

Повною мірою ці контрасти зовнішньополітичного вибору знайшли своє відображення у програмах політичних партій під час позачергових виборів до Верховної Ради України, які відбулись 21 липня 2019 року. Вони пройшли за змішаною виборчою системою, яка поєднала контрастні електоральні моделі – мажоритарну та пропорційну. Так, 225 депутатів обирались за пропорційною системою закритих списків, а 199 – у мажоритарних округах (враховано було, що 26 округів розташовані на непідконтрольній Україні території та вибори там провести не можливо через окупацію).

Явка виборців склала майже 50 %, у бюлетень для голосування було внесено 22 політичні партії [167].

Безумовно, програми усіх цих політичних партій є досить важливими для політологічного аналізу. Але у даному підрозділі для дослідження контрастів зовнішньополітичного вибору було обрано програми п'яти партій – переможців за пропорційною моделлю, представники яких сформували фракції у Верховній Раді України IX скликання. Це політична партія «Слуга народу» (43,16 % голосів виборців), «Опозиційна платформа – За життя»

(13,05 % голосів виборців), «Батьківщина» (8,18 % голосів виборців), «Європейська солідарність» (8,1 % голосів виборців) та «Голос» (5,82 % голосів виборців) [31].

У передвиборній програмі партії «Слуга народу» акцент зроблено на контрасті між новою політичною силою, лідером якої фактично є новообраний Президент України В. Зеленський та генерацією «старих» політиків, яку уособлює П. Порошенко та його політична сила. Вже в преамбулі зазначається, що «Україна потребує кардинальних змін» [117]. Ці зміни потребують парламентської підтримки курсу президента В. Зеленського. На заваді стає «...стара політична система, система корупції, брехні та свавілля» [117].

Щодо зовнішньополітичного вибору, то вже у першому розділі передвиборної програми йдеться про «європейські стандарти».

Зазначено: «Проведемо децентралізацію влади відповідно до європейських норм: передамо максимум можливих повноважень виконкомам місцевих рад, перетворимо державні адміністрації на префектури європейського типу» [117].

Важливим з точки зору європейського вибору є пункт щодо запровадження широкого використання референдумів з метою забезпечення впливу громадян на рішення влади; адже застосування референдумів на локальному та національному рівнях є поширеною практикою у країнах ЄС та ознакою сучасних демократій.

У контексті широкомасштабної російської збройної агресії слід звернути уваги на такий розділ передвиборної програми партії «Слуга народу», як «Безпека і оборона». Тут йдеться про ще один важливий напрямок зовнішньополітичного вибору України – євроатлантичну інтеграцію.

Зазначається: «Забезпечимо законодавчий супровід ініціатив Президента, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України; встановимо видатки на оборону в розмірі не менше 5% ВВП; відновимо реформування Збройних сил за стандартами НАТО;

зупинимо вплив цінних кадрів з армії, запровадимо систему навчання та перенавчання солдатів та офіцерів; запровадимо найжорсткіші покарання за корупцію та розкрадання у Збройних силах і Міноборони; децентралізуємо та демонополізуємо оборонні держзакупівлі» [117].

Безпосередньо зовнішньополітичному вибору України повністю присвячено розділ програми під назвою «Україна у світі». Наведемо уривки з нього: «Ухвалимо закони, необхідні для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО; Підтримаємо ініціативи Президента щодо перезавантаження відносин із найближчими сусідами України на заході; Запустимо програму «комерційної дипломатії» для просування українських товарів на глобальні ринки» [117].

Як бачимо, акцент зроблено на подальшій співпраці з ЄС та НАТО, необхідності активізації міждержавних відносин із окремими країнами-членами ЄС. Натомість, не акцентовано у програмі саме на забезпеченні європейської та євроатлантичної інтеграції. Хоча, якщо брати до уваги проголошення ідеології лібертаріанства основою партійної програми під час виборів одним із лідерів партії «Слуга народу» Р. Стефанчуком (2 місце у виборчому списку), то можна припустити, що приватна ініціатива та «комерційна дипломатія» мали б стати акселераторами саме процесу європейської інтеграції. Також слід зазначити, що у програмі визначено пріоритетом жорсткі покарання за корупцію у оборонному комплексі та реформування збройних сил України відповідно до стандартів НАТО.

Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» може бути маркована як «реваншистська», як по відношенню до основних здобутків Революції Гідності (2013 – 2014 рр.) так і щодо європейського вибору України. Передусім, у програмі йдеться про необхідність скасування законів про мову, освіту. Наголос робиться на зупиненні процесів люстрації та декомунікації, відмову від перейменування церкви УПЦ Московського патріархату та введення мораторію на теми, які ніби-то розколюють Україну. Відзначимо: «Ситуацію в Донецьку в партії

називають «конфліктом» і обіцяють врегулювати його «діалогом і компромісами». Партія хоче прямих перемовин між Києвом, Донецьком, Луганськом і Москвою, а також надати автономний статус Донбасу, ухвалити закони про амністію, вибори та вільну економічну зону на Донбасі» [81].

Вже у розділі зовнішньої політики можна знайти підтвердження, що зовнішньополітичний вибір ОПЗЖ очевидно контрастує із європейською та євроатлантичною орієнтацією.

У програмі зазначається: «У зовнішній політиці «Опозиційна платформа» прагне «активного нейтралітету України» та неучасті її в будь-яких військово-політичних союзах. Крім того, партія планує зняти санкції з Росії та відновити з нею торговельно-економічні зв'язки. Опозиційна платформа обіцяє переглянути умови участі України у СОТ і зоні вільної торгівлі з ЄС» [81]. Також експерти та журналісти аргументовано відзначають ще один контраст передвиборної програми партії «ОПЗЖ». Йдеться про переважання матеріального («миру з росією», «тарифів на газ», «підвищення соціальних виплат», «економічного прагматизму») над ідеальною, ціннісною сферою – незалежністю, свободою, ідентичністю та такими її складовими, як мова, віра, культура.

Погодимось із наступним: «Твердження, що з Росії потрібно знімати санкції, сідати за стіл переговорів, а також засудження законів про мову, освіту, декомунізацію та люстрацію... З огляду на відверто негативне ставлення до політики Петра Порошенка можна дійти висновку, що «повертати» хочуть «стабільність» часів Віктора Януковича» [81].

При цьому, до лідерів партії на виборах 2019 року, які посіли перші місця у виборчому списку, увійшли такі проросійські політики, як В. Рабінович, Ю. Бойко, Н. Королевська, Н. Шуфріч, Т. Козак, а політраду ОПЗЖ очолив В. Медведчук.

І якщо основним медіа-ресурсом, який забезпечував підтримку В. Зеленського та партії «Слуга народу» був телеканал «1+1», то медіа-пул

ОПЗЖ складався із телеканалів «Інтер», «112 Україна», «NewsOne», «ZIK» тощо.

Відзначимо: «ОПЗЖ є проросійською партією, її лідери не приховують своїх симпатій до держави-агресора. «Детектор медіа» вже не раз писав, як Юрій Бойко просуває на українських телеканалах «мирні плани» й відволікає увагу від Росії. А, приміром, минулої осені Віктор Медведчук на російському телеканалі ТВЦ вкотре виступив за федералізацію України і заперечив агресію РФ проти України. У березні 2019 року Бойко з Медведчуком їздили в резиденцію прем'єр-міністра Росії Дмитра Медведєва на «переговори» щодо російського газу... У липні делегація ОПЗЖ знову їздила на зустріч з Дмитром Медведєвим та іншими представниками партії «Єдина Росія» [93].

У передвиборчій програмі партії «Батьківщина», яка починається гаслом «Не здаватись! Україна переможе!» [115], йдеться про необхідність європейської та євроатлантичної інтеграції, посилення безпеки та обороноздатності України. У цілому, програма визначає необхідність вибору одного вектору інтеграції – європейського та євроатлантичного. Мета цього зовнішньополітичного вибору – перемога над агресором. Крім того, для забезпечення миру декларується підвищення оборонного потенціалу України, скасування мінських домовленостей (тут відчутною є атака на П. Порошенка, як підписанта цих угод), створення Ставки Головнокомандувача тощо.

Відзначимо: «Партія «Батьківщина» виступає за мир, але не за мир будь-якою ціною. Наша команда назавжди готова єднатися навколо ідей припинення війни, але за умови, що нам не доведеться розплачуватися українськими землями та українцями, які там проживають... Треба визнати, що Мінські протоколи, які підписані з російськими найманцями ЛНР і ДНР, не виконуються самою Росією. Тому ухвалені в нашому парламенті закони про здачу території Донбасу та амністію терористів не принесли мир і мусять бути скасовані... Необхідно негайно і багатократно посилити нашу оборону: поміняти слабких та некомпетентних генералів, які стоять на чолі армії, терміново закупити високоефективну зброю і техніку, запустити на повну

потужність нашу оборонну промисловість, яка є однією з найпотужніших в світі... Партія «Батьківщина» вважає за необхідне запровадити воєнний стан на окупованих територіях та створити Ставку Головнокомандувача» [115].

Окремий пункт передвиборчої програми партії «Батьківщина» присвячений вступу до НАТО. У програмі йдеться про «негайний» вступ, відмову від позаблокового статусу тощо. Також окремий пункт (останній у програмі) присвячений європейському вибору. Цей пункт має промовисту і влучну назву: «Перемога європейського вибору» [115].

Наведемо його повністю: «9. Перемога європейського вибору. Українці вибороли своє право на європейське майбутнє під час Майдану і сьогодні зі зброєю в руках його захищають. Україна має стати невід'ємною частиною об'єднаної Європи. Партія «Батьківщина» буде робити все можливе, щоб домогтися повноправного членства України в Європейському Союзі вже у найближчій перспективі» [115].

Експерти відзначають, що Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» є однією із системних партій (додамо – однією із найстаріших та найпродуктивніших). Продуктивність полягає не лише у перемогах на виборах та просуванні своїх лідерів (Ю. Тимошенко, О. Турчинов) на державні посади, а й у підготовці цілої плеяди українських політиків, які згодом відокремлювались від партії та створювали власні політичні проекти.

Відзначимо: «Тимошенко відома участю в Помаранчевій революції, роботою на посаді прем'єр-міністра у 2005, 2007-10 роках. У 2009 році вона підписала скандальну угоду з Росією на поставки газу. У часи президента Віктора Януковича з 2011 до 2014 році пані Тимошенко за рішенням Печерського суду Києва помістили за ґрати і зобов'язали виплатити 1,5 млрд гривень нанесених компанії «Нафтогаз» фінансових збитків. У 2014 Верховна Рада більшістю голосів підтримала постанову про звільнення Тимошенко» [93].

Саме тому експерти відзначають, що передвиборча програма ВО «Батьківщина» є продовженням та, багато у чому, повторенням програми

Ю. Тимошенко на виборах Президента України. Зокрема, однією із провідних тем є зниження ціни на газ за рахунок власного видобутку.

Відзначимо: «Ціну на газ для населення партія хоче вдвічі меншу за рахунок газу власного видобутку. Нагадаємо, нинішні ціни були умовою від Міжнародного валютного фонду. На думку голови представництва МВФ в Україні Йости Люнгмана, найбільш оптимальний підхід – надати право ринкам визначати ціну, а потім надавати адресні субсидії тим, хто їх найбільше потребує. У жовтні минулого року керівник «Укргазвидобування» Олег Пархоменко в інтерв'ю «Українській правді» пояснював: велика різниця між комерційною ціною (12 тис. грн) та ціною для населення (4,8 тис. грн) була гарною можливістю для спекуляцій [93].

До речі, декларування курсу на європейську інтеграцію підсилюється у інших розділах програми апелюванням до «європейського рівня життя» та обіцянками встановити «європейський рівень зарплат» для освітян та працівників сфери культури. Зокрема, йдеться про наступне: «Обіцяють прирівняти середню зарплату в Україні до рівня польської в доларовому еквіваленті. Зараз в Україні середня зарплата, згідно з даними Держстату – 9878 гривень (\$380). У Польщі – \$1050. Тобто «Батьківщина» хоче підняти середню українську зарплату майже втричі... Працівникам культури також обіцяють «зарплати європейського рівня». Який цей рівень – не уточнюють [93].

Значна увага, порівняно із програмами інших партій, приділяється проблемам села – від продовження мораторію на продаж землі до соціальних гарантій мешканцям сел та селищ. Також наголос робиться на необхідності солідарності та принципах солідаризму у політиці та економіці.

Солідаризм знаходиться в основі ідеології та навіть у назві ще одієї потужної парламенської партії лідерського типу. Йдеться про партію «Європейська Солідарність» (ЕС). Її лідер – П. Порошенко, п'ятий президент України, а сама партія отримала сучасну назву якраз після президентської виборчої кампанії.

До 2019 року партія називалась «Блок Петра Порошенка – Солідарність». Зазначимо: «Вжух – і після програшу Петра Порошенка на президентських виборах його партія у травні змінює назву із «Блоку Петра Порошенка «Солідарність» на «Європейську солідарність». З'явилася зручна аббревіатура – ЄС. Це прозорий натяк на головний зовнішньополітичний курс партії і протиставлення себе Росії, на чому партія Порошенка цього року буде свою кампанію. Партія існує з 2001 року. За результатами парламентських виборів 2014 року «Солідарність» мала 132 депутатські мандати та сформувала найбільшу фракцію у Верховній Раді» [93].

Вже з назви очевидно, який зовнішньополітичний вибір пропонує партія – ЄС, тобто однозначний курс на повноцінну європейську та євроатлантичну інтеграцію. Здобутки лідера ЄС П. Порошенко на цьому шляху є загальновідомими – адже саме він підписав Угоду про Асоціацію з ЄС, повернув Україну на шлях європейської та євроатлантичної інтеграції після років євразійського «реверсу» В. Януковича та «Партії регіонів». З цим пов'язується необхідність дати шанс політичній силі П. Порошенко у парламенті задля продовження курсу на ЄС та НАТО й забезпечити відсіч агресору.

Відзначимо, що на думку експертів «Детектор медіа» у зовнішній політиці основними пріоритетами ЄС виступають «Вступ до ЄС, інтеграція України до енергетичного та цифрового ринку ЄС, наближення до стандартів Шенгенської зони та поглиблення митного співробітництва. Також партія виступає за збереження єдності «міжнародної коаліції» та посилення санкцій проти Росії, привернення уваги міжнародної спільноти до Криму та Донбасу, а також притягнення РФ до відповідальності за злочини... Політики мають амбітну мету – отримати План дій членства в НАТО у 2023 році. Окрім того, «ЄС» підтримує введення миротворців ООН на всю територію окупованого Росією Донбасу. «ЄС» не оминула увагою й загрози в інформаційній та кіберсфері: збираються їм протидіяти» [93].

У програмі чітко визначено альтернативи зовнішньополітичного вибору України. Це європейська інтеграція або «руській мир». Зазначається, що українське суспільство зробило вибір на користь європейської інтеграції ще під час Революції Гідності, а завданням політичного класу є реалізація цього вибору. Окремий розділ програми присвячений міжнародному лідерству України.

Йдеться про наступне: «Опинившись на вістрі боротьби за цивілізаційні цінності, Україна повинна демонструвати світові власну вагу як форпосту захисту від диктаторських ідеологій, спроб перекроїти політичну мапу світу та агресивної реваншистської політики. Пріоритетом партії є дієві кроки, спрямовані на ефективну європейську та євроатлантичну інтеграцію, кінцевою метою якої має стати набуття Україною повноправного членства у НАТО та ЄС» [139].

Окремий розділ у розширеній версії програми ЄС присвячений звіту щодо роботи представників партії у владі з 2014 до 2019 років – як президентської, урядової так і парламентської її гілок. Чільне місце у звіті посідає саме питання забезпечення європейської та євроатлантичної інтеграції та наведення конкретних кроків у даному напрямку. Хоча, на думку експертів «Детектор медіа», йдеться радше про «продаж» ідеї інтеграції, аніж про цілеспрямовану системну політику.

Зазначається: «Програма є коротким оптимістичним звітом роботи «Солідарності» і Петра Порошенка у владі за останні п'ять років. Усі недоліки «сховали під килим». Зараз партія «продає» мрію про вступ до Європейського Союзу, НАТО, хоча вкрай розмито каже, як збирається наближати Україну до таких амбітних цілей» [93].

Тепер, для повноти картини, наведемо основні декларовані у звіті здобутки.

До них, зокрема, відносяться: «Україна та Європейський Союз підписали Угоду про Асоціацію у повному обсязі, документ ратифікований парламентами усіх держав-членів ЄС. Після запровадження Зони вільної

торгівлі з Європейським Союзом з 1 січня 2016 року товарообіг України із країнами ЄС зріс на 60%. Частка країн ЄС у загальному товарообігу України сягнула 42,6%, частка Росія впала до близько 10%. Україна виконала усі критерії лібералізації візового режиму з країнами ЄС (144 критерія). 11 червня 2017 року українці з біометричними паспортами отримали можливість в'їзду до країн Шенгенської зони без віз... Зобов'язання щодо набуття членства в організації Північно-Атлантичного договору (НАТО) та Європейському Союзу закріплене у Конституції України» [139].

Як можна побачити, у звіті поєднуються та підкреслюються здобутки попередньої влади щодо інтеграції з ЄС та НАТО.

До Верховної Ради України дев'ятого скликання потрапила ще одна нова політична сила. Це партія «Голос». Політична програма партії починається з питання: «Як звучить Україна?» [138]. Це політтехнологічний прийом, який разом із назвою покликаний нагадати виборцям, що лідером партії є відомий музикант Святослав Вакарчук. У програмі партії напряду не декларується вступ до ЄС та НАТО, але практично у кожному пункті визначено необхідність забезпечення відповідності українського суспільства та, головне, публічного адміністрування європейським стандартам. Йдеться як про політику та економіку, військову справу, правосуддя так і про освіту та науку.

Вже перший меседж політичної програми наголошує на визначальній суспільній ролі трьох професій та їх представників – вчителя, військового, судді.

Відзначимо: «Суддя – силою не лише закону, а й морального авторитету триматиме фундамент рівності для всіх. Військовий – захищатиме країну від зовнішніх загроз, створюючи безпечне середовище, де можна розвиватись і рости. Вчитель – сіятиме зерна, з яких проростають лідери та інноватори, професіонали і порядні люди» [138].

Відносно європейського напрямку зовнішньополітичного вибору, то він, хоча й не декларується у вигляді обов'язкового набуття членства України в ЄС, але є очевидним для представників партії «Голос». Адже цей вектор співпраці

обумовлений тим, що Україна належить до європейської цивілізації. Це може бути оформлено у вигляді набуття членства у європейських та євроатлантичних структурах, а може бути використано для розвитку співпраці з країнами-членами ЄС та НАТО за усіма напрямками, впровадження європейських стандартів демократії, верховенства права, громадянського суспільства тощо.

Наведемо цитату щодо цивілізаційного вибору європейського вектору: «Ми творимо справедливу, сильну й інноваційну Україну, справжнього східноєвропейського тигра. Україна – країна, що має достатній потенціал, аби стати сучасною європейською державою, забезпечити гідний рівень життя своїх громадян. Ми хочемо, щоб звичайні українці мали такі ж можливості вільно переміщати кошти між країнами, як американці чи західноєвропейці. Ми забезпечимо захист людей від шахраїв у фінансовій сфері – приймемо на рівні закону європейські правила захисту споживачів фінансових послуг» [138].

В якості основного фактора, який заважає європейському вибору України ідентифікується українська олігархія.

Зазначимо: «Допоки олігархію в Україні не знищено як явище, ми не зможемо досягти економічного прориву і стати багатою країною. Саме тому ключовою нашою ініціативою буде масштабна деолігархізація економіки України. Олігархи мають стати звичайними бізнесменами» [138]. Також у програмі пов'язується дезінтеграція із РФ з посиленням економічної співпраці з Європою. Хоча залишається не зовсім зрозумілим, чи у випадку застосування терміну «Європа» йдеться лише про країни-члени ЄС чи про усі європейські країни. У програмі зазначається: «У нас є всі можливості, щоб мати якісні дороги та адекватні комунальні витрати, – не завдяки популізму, а за умови розумного використання державних і приватних ресурсів. Саме так ми будемо зміцнювати енергетичну незалежність України і зменшувати вплив Росії на український експорт, спрощувати процедури торгівлі та посилювати економічні зв'язки з Європою» [138].

Повною мірою така модель співпраці з Європою без наголосу на інтеграцію, пропонується у програмі партії «Голос» відносно НАТО. У даному випадку впровадження стандартів НАТО у діяльність Збройних сил України є обов'язковою, а от інтеграція – ні. Можливо, це пов'язувалось із реалістичною на той час позицією наших європейських та євроатлантичних партнерів. Наведемо цитату з політичної програми партії «Голос»: «Сильніші разом з європейською безпекою і Дипломатією. Основа надійної оборони — віддані своїй справі, професійні й забезпечені військові. Ми вибудуємо управління армією за стандартами НАТО і дамо військовим можливість займатися бойовою підготовкою, а не стосами паперів. Ми не здамо позиції на дипломатичному фронті: тиск та ізоляція Росії на світовій арені мають посилюватись, а Україна – повернутись до європейського цивілізаційного і безпекового простору. Підвищимо якість підготовки і кваліфікацію військових медиків, впроваджуючи програми стажування і профільного навчання у структурах НАТО» [138].

Нарешті, у розділі «Доб'ємося гідної позиції України на міжнародній арені» [138] вперше зустрічається декларація щодо забезпечення курсу України на набуття членства України у ЄС та приєднання до НАТО.

Відзначимо здатність авторів політичної програми партії «Голос» не лише чітко визначати геополітичні пріоритети, а й бути провідцями щодо широкомасштабної збройної агресії. У програмі чітко аргументується необхідність посилення взаємодії між Україною та НАТО.

Зазначається: «Основою зовнішньої політики України буде курс на набуття членства в ЄС та посилення безпеки України за рахунок приєднання до НАТО. Ми будемо неухильно дотримуватись курсу на інтеграцію України в ЄС. Українці – це європейці. У нас є що запропонувати нашим західним сусідам, і ми маємо розвиватися з ними в спільному цивілізаційному просторі. Ми повернемо Україну до європейської сім'ї. Ми продовжимо шлях на вступ до НАТО в якості повноцінного члена та будемо впроваджувати військові стандарти НАТО і провідних армій світу для посилення власної безпеки й

безпеки в регіоні. Україна має унікальний досвід протистояння російській гібридній агресії, і нам є чого навчити військових країн НАТО» [138].

Тобто, дану програму можна назвати прагматично орієнтованою. Адже у ній не лише декларується необхідність посилення співпраці з ЄС та НАТО, визначається шлях впровадження стандартів демократії, свободи слова, економічного розвитку та верховенства права Україною від країн ЄС та стандартів військової підготовки у країн-членів НАТО, а й вперше в українській політиці окреслюються здобутки України, які могли б стати у пригоді країнам ЄС та НАТО. Саме виходячи із такої логіки, автори політичної програми партії «Голос» йдуть далі, аніж усі інші політичні сили у виборчій кампанії 2019 року. Вони пропонують Україні роль регіонального лідера у Східній Європі. Наведемо наступну цитату, яка ілюструє це: «Ми будемо розбудовувати дружні стосунки зі Східною Європою – країнами Балтії, Польщею та іншими. Україна має все для того, щоб стати одним з регіональних лідерів у Східній Європі. Ми зробимо Україну лідером вільної частини пострадянського простору та підтримуватимемо демократичні сили у пострадянських країнах» [138].

Залишається лише додати, що усі зазначені переваги виопуклились під час війни, а Україна та Президент В. Зеленський стали лідерами не лише у Східній Європі, а й у глобальному масштабі – лідерами спротиву авторитарній країні-агресору та лідерами захисного рубежу демократичного світу та Західної цивілізації.

Висновки до другого розділу

Визначаючи демократизацію політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору (масмедіа, вибори, політичні партії) слід зазначити наступне.

По-перше, дискурс масмедіа є одним із основних чинників зовнішньополітичного вибору. В умовах демократії саме дискурс масмедіа ініціює та формує публічний простір широких суспільних дискусій щодо напрямків зовнішньополітичного вибору, участі інститутів та громадян у його обґрунтуванні та реалізації. У зовнішній політиці єдиним актором виступає держава, у міжнародній політиці зростає активність інститутів громадянського суспільства (включно з опозиційними політичними партіями, представниками мас медіа).

У дискурсі масмедіа України щодо зовнішньополітичного вибору було представлено усі позиції відносно екзистенціальної дилеми українського істеблішменту «Схід або Захід?». У сучасних умовах фокус дебатів у масмедіа зосереджений на обґрунтуванні послідовності кроків та комбінацій військового, політичного, правового та економічного вимірів європейської та євроатлантичної інтеграції, а також забезпечення реалізації національного інтересу та суспільного блага у цьому процесі. Демократизація інституту масмедіа в Україні носить контраверсійний характер, коли вихід із залежності від державної цензури супроводжувався формуванням олігархічної моделі масмедіа. При цьому, суспільне мовлення робить перші кроки. Після 2014 року основними темами дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору України були підписання, ратифікація та набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, мінські угоди, переговори у «нормандському форматі» тощо.

Основні теми сучасного дискурсу інституту масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору представлено та досліджено у вигляді дилем: 1) європейська та євроатлантична інтеграція (пріоритетність, рівня взаємозв'язку та взаємної обумовленості тощо). Вирішення цієї дилеми потребує узгодження взаємодії інститутів у військовій, політичній та економічній сферах; 2) національний та локальний рівні інтеграції, чітке визначення ролі публічної дипломатії та публічної влади; 3) глобалізм та

захист національного інтересу у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Процес демократизації масмедіа ускладнюють наступні фактори. По-перше, медіатизація політики, яка впливає на дискурс масмедіа навіть під час воєнного стану. По-друге, олігархічна модель українських масмедіа, яку досі не вдалось подолати. По-третє, спотворення політичних дискусій під час медіа-шоу та зведення політичної конкуренції до медіа-скандалів. У дискурсі масмедіа відсутні політичні дебати.

По-друге, щодо взаємовпливу президентських електоральних кампаній (як процесуальної так і результативної частини) на зовнішньополітичний вибір України, то, відповідно до Основного закону, саме президент визначає зовнішньополітичний курс. Вектор зовнішньополітичного вибору України зазнавав суттєвих змін у 1994, 2004, 2010 та 2014 роках після президентських виборчих кампаній. У свою чергу, зовнішньополітичний вибір напряду впливає президентські виборчі кампанії. У президентській виборчій кампанії 2019 року зовнішньополітичний вибір традиційно став однією із головних тем. Одні кандидати пропонували вирішувати це питання на всеукраїнському референдумі (В. Зеленський), інші – обґрунтовували його історичними та політичними факторами (П. Порошенко, Ю. Бойко), економічними чинниками (Ю. Бойко, Ю. Тимошенко). У процесі дослідження програм п'яти кандидатів-лідерів на пост Президента України за результатами першого туру визначено, що проблема зовнішньополітичного вибору або посідає окреме місце, або є складовою забезпечення національної безпеки та/чи економічного розвитку.

По-третє, щодо визначення контрастів зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні, то за цим критерієм їх поділяють на «проросійські» та «проукраїнські». Демократизація політичних партій передбачає відмову від формування «партії влади» та застосування адміністративного впливу, усталеність моделі вільних демократичних виборів за відкритими списками до рад усіх рівнів. У програмах політичних партій

контрастність полягає у необхідності демократизації та одночасним підвищенням обороноздатності країни, між горизонтальною (мережевою) та вертикальною (ієрархічною) організацією публічної влади, глобалізацією та захистом національного інтересу, інтеграцією із ЄС та дезінтеграцію із країнами пострадянського простору. Контрасти програм політичних партій утворюють простір вибору для громадянина, а це означає, що реалізація європейського та євроатлантичного зовнішньополітичного вибору передбачає демократизацію політичних партій, відходу від партій лідерського типу та олігархічної моделі фінансування. Демократизація передбачає активну розбудову горизонтальних комунікацій та місцевих осередків, впровадження дебатів у партійну політику та прийняття рішень. Виборча модель парламентських виборів 21 липня 2019 року також характеризується контрастністю – 225 депутатів обирались за пропорційною системою закритих списків, а 199 – у мажоритарних округах (26 округів розташовані на тимчасово непідконтрольній Україні території). У програмі партії «Слуга народу» йдеться про необхідність підвищення видатків на оборону та впровадження стандартів НАТО, розширення співпраці із ЄС. Програма «ОПЗЖ» є реваншистською: пропонується скасувати закони про мову, освіту, зупинити процес декомунікації. «Батьківщина» визначає необхідність європейської та євроатлантичної інтеграції, посилення безпеки та обороноздатності України.

«Європейська Солідарність» (ЄС) наголошує на продовженні курсу на інтеграцію до ЄС та НАТО, враховуючи здобутки лідера партії на цьому шляху.

У програмі партії «Голос» не наголошується на необхідності вступу до ЄС та НАТО, натомість у кожному пункті чітко визначається прихильність до європейських стандартів у науки та освіти, економічній та політичній діяльності, оборонній сфері та публічному адмініструванні.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

3.1. Зовнішньополітичний вибір України у програмах кандидатів у президенти України 2019 р.

Зовнішньополітичний вибір реалізується у складних умовах. Він є багатосуб'єктним феноменом, який здійснюється під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників відносно навіть таких сталих утворень, як національні держави. Інститути публічної влади та публічного управління беруть активну участь у визначенні та реалізації зовнішньополітичного вибору. Водночас, з'являються нові гравці та феномени – міста, глобальні гравці та інституції, окремі громадяни (лідери думок – «інфлюенсери» та візіонери). Набуває важливого значення парадипломатія. Усе це ускладнює суспільний консенсус щодо здійснення зовнішньополітичного вибору та його реалізації.

У контексті системи міжнародних відносин відбувається постійна взаємодія між різними суб'єктами зовнішньополітичного вибору, а у сучасних умовах на глобальному рівні загострюється протистояння між демократичними та авторитарними країнами. Це протистояння стає визначальним у процесі формування системи міжнародних відносин. Вибір між демократією та авторитаризмом передбачає вибір між ринком та державним регулюванням економічних та політичних відносин (модель «економічної демократії» [239], між правом та волюнтаризмом, між свободою та рабством тощо [35].

Одним із просторів протистояння автократій та демократій є сучасна Україна. У фізичному сенсі простором – на полі бою, але також у символічному, політичному, фінансовому, інформаційному просторах. Саме тому одним із найважливіших факторів зовнішньополітичного вибору є демократизація політичних інститутів. Це пов'язується із розпадом СРСР,

коли внаслідок зростання потуги демократичних країн та утворених ними альянсів, змінилась система міжнародних відносин.

Після 1991 року суттєво змінились умови та передумови зовнішньополітичного вибору у глобальному вимірі. Країни Центральної та Східної Європи скористались шансом на реалізацію зовнішньополітичного вибору у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. Вони здійснили демократизацію політичних інститутів, що дозволили їм увійти до ЄС та НАТО. У сучасних, надскладних умовах таке завдання стоїть і перед українським суспільством. Адже, слід усвідомлювати, що «вікно можливостей», яке відкрилось після розпаду СРСР, може виявитись «закритим» завдяки координації автократій та залучення до співраці із ними деяких демократичних країн. Вони діють у власних інтересах – розширюючи свій вплив у глобальному вимірі. В якості прикладу «символічної єдності» щодо «завершення гегемонії Заходу» та появи багатопольярного світу слід навести масштабний військовий парад у Пекині 3 вересня 2025 року з нагоди 80-ї річниці завершення Другої світової війни. Цей парад став справжньою заявкою на глобальне лідерство КНР. Адже, на параді було продемонстровано «ядерну тріаду» КНР – мобільних комплексів, підводних ракетноносців та авіації. У параді взяли участь представники 27 країн, як авторитарних так і демократичних, а його мета – не лише демонстрація військової потужності КНР, а й фіксація появи нового полюсу сили авторитарних режимів у міжнародних відносинах.

Натомість, між демократичними країнами час від часу виникають протиріччя економічного, військового та культурного характеру.

Координація демократичних країн щодо здійснення публічних політик є набагато більш складним процесом, порівняно із автократіями, які підпорядковуються волі лідера, або невеликої правлячої кліки. Бачимо це на прикладі військової та економічної допомоги Україні у протистоянні агресору. Спроби здійснити зовнішньополітичний вибір та відстояти, захистити його, а, отже, і власну суб'єктність – не лише геополітичну, а й історичну, політичну,

культурну тощо, тривають також для суспільств Молдови, Грузії, Вірменії тощо. З різним темпом та результатом. Не в останню чергу цей результат залежить від демократизації політичних інститутів даних країн. Зокрема, слід згадати мирну угоду між Азербайджаном та Вірменією за посередництва Президента США Д. Трампа, яку було підписано у Білому Домі. Складовою цієї угоди стало розблокування регіонального транспортного коридору, який вже назвали «Шлях Трампа».

На особливу увагу у контексті зовнішньополітичного вибору заслуговує трансформація зовнішньої політики відносно України після перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США. Зокрема, йдеться про «Угоду про копалини». У ній акцентується увага на встановленні правил діяльності інвестиційного фонду відбудови України, до якого український уряд буде вносити 50% від монетизації відповідних природно-ресурних активів. Угода про рідкісноземельні елементи розглядається урядом України як одна із гарантій безпеки та складова зовнішньополітичного вибору.

Взагалі, для деяких пострадянських країн опція «зовнішньополітичний вибір» не є доступною. Наприклад, для Білорусі. Інші, як-от Казахстан здійснюють «вибір без вибору», опинившись у просторі впливу двох авторитарних режимів – РФ та КНР.

Відносно України можна говорити про «навздогінний» зовнішньополітичний вибір. Адже, Україна не належала до країн, які, скориставшись історичною можливістю після падіння СРСР та залізної завіси між світом радянського авторитаризму та демократичним світом, зрештою здійснили демократизацію політичних інститутів та зробили свій зовнішньополітичний вибір на користь європейської та євроатлантичної інтеграції.

З кожним роком зволікання ускладнювались зовнішні умови. У таких умовах Україна здійснює «навздогінний» вибір, слідом за Центральною та Східною Європою обираючи європейську та євроатлантичну інтеграцію. Цей навздогінний вибір в умовах воєнного стану потребує та передбачає

модернізацію військово-промислового комплексу й демократизацію політичних інститутів.

Відзначимо, що під час реалізації зовнішньополітичного вибору, як і у процесі модернізації, країни можна поділити на ті, які першими здійснюють зовнішньополітичний вибір, усвідомлюючи та поділяючи відповідні цінності та переваги, на основі яких й утворюється коаліція країн, а також визначаючи зовнішньополітичні тренди та напрямки співробітництва для тих країн, які зволікають із вибором.

Останні відносяться до країн «навздогінного» зовнішньополітичного вибору.

Слід погодитись із думкою українського фахівця С. Толстова, водночас усвідомлюючи, що сама система міжнародних відносин після Другої світової війни формувалась на основі вольового рішення країн-переможців: «У попередніх та в сучасній системі міжнародних відносин в якості факторів системоутворення виступає складна комбінація владно-силових та інституціональних чинників. Стосовно регулюючих механізмів, які забезпечують стабільність і функціонування міжнародної системи, можна впевнено стверджувати про наявність серед них чотирьох основних груп: силові (владно-силові) фактори та імпульси; міжнародні інституції; міжнародне право; міжнародні режими» [149, с. 265-266].

Інших фундаментальних засад для включення одних країн до, наприклад, складу Ради Безпеки ООН, аніж волонтаризм переможців та консенсус у межах антигітлерівської коаліції, важко відшукати.

Головною функцією системи міжнародних відносин у сучасних є безпекова. Це не може не позначитись на процесі демократизації. Адже необхідно виробити такі механізми, які б поєднували безпеку та демократію (хоча б у сенсі дотримання демократичних норм та процедур при ухваленні рішень). Важкість цього можна побачити у процесі надання економічної та військової допомоги Україні у протистоянні російській широкомасштабній збройній агресії.

Усебічне сприяння безпеці різних держав та забезпечення миру є умовою самозбереження системи міжнародних відносин. Саме з цією метою після Другої світової війни з числа «гарантів» світової безпеки було виключено країни, які стали ініціаторами війни та зазнали поразки у ній. Слід відзначити думку одного із експертів щодо необхідності урахування рішень ухвалених антигітлерівською коаліцією ще під час Другої світової війни. Ці рішення сформували фундамент сучасної системи міжнародних відносин та безпеки для країн-переможців.

Погодимось із С. Толстовим: «Варто зауважити, що ряд принципових рішень, ухвалених у межах антигітлерівської коаліції, мали певну гармонізуючу мету. Зокрема, положення про п'ятьох постійних членів Ради Безпеки ООН мало виразний поліцентричний підтекст, оскільки віддзеркалювало наявність дещо скороченого «концерту» великих держав, з якого було вилучено держави, що зазнали поразки у війні. Враховуючи реальний економічний і політичний стан Франції та Китаю, визначення складу п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН у 1945 р. навряд чи можна пояснити лише врахуванням реального тодішнього балансу сил» [149, с. 273].

Слід відзначити, що сучасна міжнародна система має ще одну особливість – вона знаходиться у перехідному стані. Це проявляється у наступному: «– основні правила поведінки значною мірою регулюються міжнародним правом та нормами універсальних і регіональних міжнародних інституцій. Проте ці норми не поширюються на сферу системоутворюючих факторів і лише частково виконують роль регулюючих функцій та механізмів системи; – основні форми взаємодії та механізми регулювання взаємодії в рамках сучасної міжнародної системи мають лише часткове визнання з боку її основних учасників та потребують додаткового узгодження й реформування, але цей процес гальмується з політичних мотивів...; – офіційні цілі та принципи, на основі яких базується зовнішньополітична діяльність і міжнародна політика окремих країн є відмінними для різних учасників системи. Досі відсутні чіткі й прозорі

критерії встановлення легітимності норм, які регулюють відносини в межах системи міжнародних відносин; – у сучасній міжнародній системі відсутнє загальне визнання існуючої структури силових впливів (суб'єктивна ознака легітимності). Наявна ієрархія держав та прояв їхньої ваги в міжнародній системі не визнаються за остаточні багатьма основними державними учасниками-акторами. У свою чергу це обмежує та скорочує спроможність ухвалювати взаємоприйнятні рішення в межах наявної структури багатосторонніх механізмів та інституцій; – упровадження та корекція міжнародних режимів, які встановлюють параметри поведінки акторів у певних сферах діяльності, здійснюється переважно на основі рішень угруповань держав євроатлантичної спільноти, що представляють меншу частку країн світу і згодом поширюються на загальну міжнародну практику; – залишаються нез'ясованими напрямки реформування функцій деяких загальних інституцій та корекції норм міжнародного права з метою надання відсічі новим загрозам і викликам безпеці» [149, с. 273].

У сучасних реаліях одним із основних питань у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору України є безпекове. Його необхідно враховувати у процесі демократизації політичних інститутів.

Концепція політичного реалізму, виходить із того, що зовнішня політика є постійною боротьбою держав за міць та потужність: «На що б не була спрямована політична діяльність держави, яку б форму не приймали її інтереси в своєму остаточному вигляді вони все одно будуть представляти собою боротьбу за могутність» [222, с. 29].

Кожна держава, зокрема й Україна, яка знаходиться на вістрі військового захисту демократичного світу, має вирішувати дилему безпеки. Як відзначає І. Волошенко, дилема безпеки у сучасній системі міжнародних відносин полягає у наступному: «...чим більшої безпеки домагається для себе одна держава, тим менше її у інших. Інакше кажучи, абсолютна безпека однієї держави обертається абсолютною небезпекою для інших» [34, с. 53].

Протистояти анархії у міжнародних відносинах покликані інститути,

серед яких, окрім інститутів безпеки важливу роль відіграють масмедіа – як національні так і глобальні. Саме вони визначають порядок денний системи міжнародних відносин та створюють ієрархію проблем. Завдяки інформаційній підтримці та потужній інформаційній політиці безпека України та здатність країни протистояти російській збройній агресії тривалий час знаходиться на вершині глобальної ієрархії проблем, які потребують вирішення.

Дослідники Р.Кеохейн і Дж. Най вважали, що стан анархії у міжнародних відносинах істотно модифікується в ході розвитку атрибутів так званого «комплексу взаємозалежності». Серед його елементів вони виділяли: розвиток численних каналів зв'язку, які зачіпають різних суб'єктів міжнародних відносин; відсутність ієрархії міжнародних проблем; зменшення ролі військової сили [211, с. 199-215]. Вони також зазначали: «Баланс між силовими теоріями і національною безпекою погано пристосований до аналізу проблем економічної і екологічної взаємозалежності. Безпека в традиційному трактуванні, ймовірно, не є принциповим питанням, з яким стикаються уряди» [211, с. 326].

Інституціоналісти ідентифікують проблему безпеки крізь призму ідеї збільшення взаємозалежності держав. Ситуація взаємозалежності трансформує умови існування проблеми державної безпеки, роблячи її менш залежною від військово-політичних чинників, хоча їх ключова роль не зникає.

Розвиток міжнародних інститутів змінює саме поняття могутності як основи забезпечення безпеки. Вирішення політичних питань у рамках міжнародних організацій дозволяє більш слабким державам отримати нові ресурси для забезпечення своєї безпеки за рахунок так званої «політики зчеплення» в рамках міжнародних інститутів [189, с. 24].

Проблема вибору основного вектору зовнішньої політики України набуває особливої актуальності у передвиборчий період. Саме у цей час активізуються публічні дискусії щодо позиціонування української держави у сучасній світ-системі, спроби обґрунтування раціонального вибору

зовнішньополітичного курсу. Це стосується як президентських виборчих кампаній 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 та 2019 років так і парламентських виборів 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 та 2019 років.

Виходячи із конституційно закріплених повноважень Президента України можна стверджувати, що «...саме під час виборів Голови держави відбувається суспільне обговорення, публічне визначення та закріплення вектору зовнішньої політики» [3].

Адже відповідно до 106 статті Конституції України Президент України несе відповідальність за керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, а також приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав тощо [76].

При цьому, відповідно до 102 статті Конституції України «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [76].

Від початку президентських виборів 2019 року, а згодом і під час позачергової парламентської кампанії йшлося про альтернативи зовнішньополітичного вибору, а також про його темп та змістовне наповнення. Як було відзначено у другому розділі дослідження альтернативу презентувала ОПЗЖ, а у програмах «Слуги народу» та «Голосу», «Батьківщини» та «ЄС» було представлено різні пропозиції та шляхи щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. Також необхідно враховувати

мінливість міжнародної системи, загострення протистояння між демократіями та автократіями й, головне, широкомасштабну збройну агресію.

Політична історія України знала приклади не лише «конституційних реверсів» та переходів від мажоритарної до пропорційної та змішаної виборчої моделі, а і суттєвих трансформацій зовнішньої політики за результатами виборчих змагань. Усе вищезазначене робить вкрай актуальним для сучасної політичної науки дослідження зовнішньополітичного вибору України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 року. У даному підрозділі дисертаційного дослідження увагу буде зосереджено на відображенні зовнішньополітичної проблематики у програмах кандидатів у Президенти України, які за результатами першого туру посіли місця з першого по шосте. Мова йде про В. Зеленського (голосів «за» - 5 714 034 млн.), П. Порошенка («за» - 3 014 609 млн.), Ю. Тимошенко (кількість голосів «за» - 2 532 452 млн. виборців), Ю. Бойко («за» - 2 206 216 млн. голосів), А. Гриценка («за» - 1 306 450 млн. голосів виборців) та І. Смешка (голосів «за» - 1 141 332 млн.) [141].

Як зазначено у матеріалі BBC «Заявка на вступ до ЄС у 2023 та інші обіцянки кандидатів у президенти – порівнюємо програми» [56], навіть згадки про вибір зовнішньополітичного курсу, спрямованого на вступ до ЄС та/чи НАТО немає у програмі А. Гриценка, а В. Зеленський пропонує питання зовнішньополітичного вибору країни вирішувати на всеукраїнському референдумі. У програмі В. Зеленського зазначено: «Рух України до НАТО та інших безпекових об'єднань – запорука нашої безпеки, в яку я вірю та яка повинна отримати підтвердження через всеукраїнський референдум. Моє завдання зробити так, щоб зарплата військовослужбовців була на рівні натовських стандартів» [111].

Програма П. Порошенка безпосередньо починається із питання зовнішньополітичного вибору. Декларується, що «Наша місія – вступ до Євросоюзу і НАТО. Лише повноправне членство в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі остаточно і безповоротно гарантує нашу

українську державну незалежність, нашу українську національну безпеку»[110].

Відзначено історичну роль України у Європі «Історія XX і початку XXI століття показала, що незалежна Українська держава – наріжний камінь демократії, свободи і миру в Європі, а також важлива складова безпеки і захисту всієї євроатлантичної спільноти» [110].

Акцентовано увагу на важливому призначенні України у сучасній європейській політиці: «Ми – країна, яка вже суттєво посилсила східний фланг Альянсу і захистила від російської агресії не лише себе, а й всю європейську цивілізацію. У 2023 ми подамо заявку на вступ до ЄС, отримаємо і почнемо виконувати План дій щодо членства в НАТО... До ЄС і НАТО ми вступимо як країна – регіональний лідер. Упродовж наступних 5 років Україна має стати: лідером аграрного сектору в Європі; одним із п'яти нових глобальних лідерів ІТ-сектору; регіональним лідером індустріального розвитку; транспортним хабом Східної Європи; однією з десяти найбільш відвідуваних країн Європи під гаслом «Модна країна, яку відкриває світ» [110].

Натомість, Ю. Бойко декларує «...реальний нейтралітет та позаблоковість України; подолання розбіжностей з усіма країнами-сусідами, у тому числі з Росією» [56].

Найбільш детально прописано реалізацію зовнішньополітичного вибору України у програмі П. Порошенка. Він, зокрема, проголошує мету – вступ України до Євросоюзу і НАТО та встановлює чіткі терміни її виконання: у 2023 році здійснити подання заявки на вступ до ЄС.

У передвиборній програмі Ю. Тимошенко йдеться про необхідність забезпечення національної безпеки та оборони і зовнішньополітичний вибір пропонується розглядати саме у цьому контексті. Кандидатка пропонує: «Завдання української дипломатії – на чолі з Президентом – йти у наступ і домагатися колективних заходів з примусу агресора до миру і повернення Криму та Донбасу. Ми доб'ємося організації справжнього переговорного процесу та відновлення миру відповідно до Будапештського Меморандуму.

Ми повернемо військово-дипломатичним шляхом мир та окуповані території Криму та Донбасу... Ми проведемо повну модернізацію Збройних Сил України за стандартами НАТО та наростимо нашу військову потужність до рівня, що гарантує безпеку країні і кожній родині»[115]. У подальшому кандидатка зосереджується на внутрішньополітичних питаннях: конституційному процесі, новій економічній стратегії, впровадженні нової соціальної доктрини та удосконаленні молодіжної політики.

У програмі І. Смешка йдеться про «відродження України як незалежної та суверенної європейської держави»; декларується «...нарощування бойових спроможностей Збройних Сил разом з упевненим просуванням до євроатлантичної спільноти» та забезпечення «сумісності з НАТО, що сприятиме отриманню Плану дій щодо членства в Альянсі» [114].

Навпаки, у передвиборній програмі Ю. Бойка «План мирного розвитку для України» передбачено забезпечення «реального нейтралітету» та «позаблоковості України», що передбачає подолання протиріч «... з усіма країнами-сусідами, у тому числі з Росією» [112].

У програмі А. Гриценка увага акцентується на відповідальній та прогнозованій зовнішній політиці, договороспроможності Президента тощо. Кандидат проголошує домінанту економічної складової у міжнародних відносинах. У програмі зазначено: «Не буде пустих обіцянок зарубіжним партнерам – зовнішня політика України буде відповідальною і прогнозованою, а президент – договороспроможним. Дипломатія буде націлена на зміцнення безпеки України, захист і звільнення наших громадян, домінанту економічної складової у міжнародних відносинах» [113].

Таким чином, у програмах кандидатів на пост Президента України, які було досліджено, проблема зовнішньополітичного вибору постає складовою забезпечення національної безпеки, економічного розвитку. Переваги європейського вибору кандидати обґрунтовували історичними та політичними (П. Порошенко), економічними (Ю. Тимошенко), військовими (І. Смешко) факторами.

Послідовно визначивши альтернативи зовнішньополітичного вибору України у програмах кандидатів у президенти України під час виборчої кампанії 2019 року слід перейти до дослідження реалізації зовнішньополітичного вибору у діяльності обраного Президентом України Володимира Зеленського. При цьому, головну увагу буде зосереджено на взаємозв'язку між демократизацією політичних інститутів та зовнішньополітичним вибором України.

У новітній політичній історії України було декілька «хвиль демократизації», які напрямую визначали зміну напрямку зовнішньополітичного вибору. Одна із таких хвиль демократизації відбулась під час президентської виборчої кампанії 2004 року.

Наступна хвиля демократизації та повернення до європейського зовнішньополітичного вибору є наслідком «Революції гідності» (2013-2014 рр.). Президент П. Порошенко та коаліція у ВР України VIII скликання зробили певні кроки щодо демократизації політичних інститутів та європейського й євроатлантичного вибору (що й було закріплено у правовому полі). Свідками третьої хвилі демократизації та рішучих дій у напрямку інтеграції з ЄС та НАТО усі громадяни України є сьогодні, адже Президент України В. Зеленський, незважаючи на російську широкомасштабну збройну агресію, виконує завдання щодо забезпечення не лише військової та фінансової підтримки, а й сприяє реалізації планів дій щодо членства у ЄС та НАТО.

Слід окреслити хронологічні рамки дослідження реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію за Президента В. Зеленського. Саме із В. Зеленським пов'язується найбільший прогрес, який полягає у масштабній та доволі ефективній роботі Президента, парламенту (де більшість має партія «Слуга народу») та уряду із забезпечення зовнішньополітичного вибору України у надскладних умовах війни. Але не тільки. Ще до початку воєнного стану (який, обумовлює обмеження демократизації й лібералізації заради безпеки та посилення «інститутів війни») президентською командою (а В.

Зеленський, спираючись на більшість у ВР, мав можливість впливати на роботи усього «владного трикутника» – парламенту, президентської вертикалі та уряду) було зроблено деякі кроки щодо демократизації політичних інститутів та реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції. Очевидно, що найбільше вектор зовнішньополітичного вибору проявився у діяльності публічної влади в Україні саме після широкомасштабної збройної агресії. Не в останню чергу це пов'язано із тим, що наші європейські та атлантичні партнери визначились щодо підтримки України та зосередили увагу на механізмах та обсязі військової, економічної та політичної допомоги. Україна опинилась у центрі порядку денного США, Сполученого Королівства, ЄС та НАТО. Події 2022 року, звичайно, не можна обійти увагою, адже на дослідження попереднього («мирного») етапу діяльності В. Зеленського на посаді Президента України не може не впливати наша сучасність. Адже, вже 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на вступ до ЄС, 23 червня 2023 року отримала статус кандидата на членство, а 14 грудня 2023 року було ухвалено рішення про початок переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу.

Це, безумовно, змінює кут зору та не може не враховуватись. Але у даному розділі буде зосереджено дослідницьку увагу на діяльності публічної влади в Україні до широкомасштабного вторгнення – з 20 травня 2019 року до 24 лютого 2022 року.

20 травня 2019 року відбулось урочисте засідання Верховної Ради України, присвячене складенню присяги новообраним Президентом України – Володимиром Зеленським. У своїй інавгураційній промові В. Зеленський більш детально зупинився на внутрішньополітичному порядку денному: оголосив про розпуск Верховної Ради України, звернувся до депутатів з пропозицією звільнити представників «силового блоку» в уряді, а весь уряд закликав піти у відставку. Щодо питань зовнішньої політики, обрання зовнішньополітичного курсу, то вже на початку промови В. Зеленський зазначає: «Європейська країна починається з кожного. Ми обрали шлях до

Європи, але Європа – не десь там. Європа ось тут (у голові – ред.). І це – наша спільна мрія» [64]. Серед ініціатив, які стосуються зовнішньої політики, слід також відзначити пропозицію щодо надання громадянства української держави усім українцям у світі, повернення втрачених територій та творення стандартів НАТО в армії.

Зрозуміло, формат інавгураційної промови не передбачає деталізації кроків Президента України щодо зовнішньополітичного курсу держави.

Отже, спробуємо здійснити моделювання зовнішньої політики України після президентської виборчої кампанії на основі матеріалів масмедіа, виборчої програми В. Зеленського, інтерв'ю спікерів «ЗЕ!команди». Як вже зазначалось, проблема зовнішньополітичного вибору займала важливе місце у програмах кандидатів у Президенти України [3]. Слід враховувати, що під час електоральних кампаній проблема зовнішньої політики України формулюється кандидатами, їх штабами, експертами та мас медіа у категоріях вибору. Йдеться про визначення альтернатив (Захід або Схід, ЄС або позаблоковість, ін.) та вибір однієї з них. Такий підхід має свою специфіку, адже «Теорія вибору – це одна із наукових моделей прийняття раціональних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Тобто, коли «застарілі» мета-наративи та системи обґрунтувань прийняття рішення вже не діють, а «нові» іще не сформовано, або вони не є усталеними. У теорії вибору поєднуються політологічні та економічні підходи, макросоціологія (дослідження суспільства, соціальних систем і великих соціальних груп) та мікросоціологія (з її традиційною увагою до повсякденності та індивідуальної поведінки).

Багато експертів задавали питання після перемоги В. Зеленського: «Яким буде зовнішньополітичний вибір Президента України?». У штабі кандидата запевняють: «Проевропейській на 100 % !»: «Про це в ефірі «Громадського» заявила радник Зеленського з правових питань Ірина Венедиктова. Вона окремо наголосила, що Зеленський не є «проросійським

кандидатом». «Він ні в якому разі не проросійський кандидат, і це основний меседж штабу», - сказала Венедиктова» [140].

У статті «Зовнішньополітичний курс: куди Зеленський поведе Україну?», наголос робиться на деяких принципових положеннях передвиборчої програми: «У своїй передвиборчій програмі «Я розповім вам про Україну своєї мрії» кандидат Зеленський назвав НАТО – «запорукою нашої безпеки». Однак вступ в Альянс він вважає можливим лише після проведення всеукраїнського референдуму. Згадує у своїй програмній декларації Зеленський і країни-гаранти Будапештського меморандуму. До них кандидат хоче апелювати в частині надання допомоги щодо завершення війни, повернення тимчасово окупованих територій і відшкодування РФ нанесеної Україні шкоди» [144].

Вибір українською державою європейського та євроатлантичного вектору закріплений у Конституції України. З іншого боку, Н. Ромашова звертає увагу на амбівалентність позиції виборців В. Зеленського: «Велика кількість виборців, які проголосували за Зеленського, є прихильниками членства в НАТО і в ЄС (близько 40%). Але не менша кількість людей, які проголосували за нього, виступають кардинально проти цієї інтеграції. Тому, вочевидь, Зеленському доведеться лавірувати» [144].

В інтерв'ю «РБК-Україна» В. Зеленський заявив: «Ти єднаєш людей... А я хочу об'єднати країну. Я буду кожен день записувати відео до східних регіонів України і говорити їм: дивіться, НАТО – не звірюга, не проковтне вас. Дивіться, що це. Нехай люди думають, нехай почнуть читати про це, нехай почнуть вивчати» [144].

У статті BBC News Україна також відзначається, що зовнішньополітичний курс на інтеграцію до ЄС та НАТО не зазнає змін. На думку експертів, «Зовнішньополітичний курс залишиться таким самим. Україна не зійде з курсу на НАТО і ЄС. У публічних заявах Володимир Зеленський це підтримує, західний вектор був візуалізований його поїздкою до Франції. Тому критичної ситуації не буде, безвізовий режим

залишиться», - каже Валерій Ключок. «Якщо буде чітко задекларований перелік дій країни у зовнішній політиці і ці дії втілюватимуться, то для західних партнерів не матиме значення прізвище президента – Порошенко чи Зеленський», - вважає політолог Петро Онищук... Політичний оглядач Ольга Мусафірова зазначає, що перед другим туром виборів Володимир Зеленський зробив кілька заяв, які дають підстави вважати, що він не має наміру змінювати проєвропейський курс України» [50].

У заявах В. Зеленського також бачимо чітку та однозначну інтерпретацію розуміння вектору зовнішньополітичного вибору. Він говорить: «Ми обрали напрямок до Європи, однозначно, ми хочемо бути не совком, ми хочемо бути європейською державою» [60].

Натомість, деякі журналісти, навіть незважаючи на заяви В. Зеленського та членів його команди, а також згадуючи події попередніх років, наголошують на небезпеках перегляду зовнішньополітичного курсу країни. Наголосимо, що цей перегляд пов'язується із згортанням демократизації політичних інститутів, як-от це й відбулось за каденцію В. Януковича.

Зазначалось: «Незважаючи на запевнення самого Зеленського та представників його команди про відсутність намірів ревізувати зовнішньополітичний курс, ризики, що це відбудеться, нехай і в завуальованій формі, залишаються надзвичайно високими. Врешті, той-таки Янукович у 2010-му також обіцяв дотримуватися курсу на євроінтеграцію та кілька років переконував українське суспільство в готовності підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Тож загроза модифікованих Харківських угод-2 в тій чи іншій формі залишається вкрай актуальною. Варіантів тут безліч – від реалізації російського бачення мінських угод до «відновлення співпраці в економічній сфері», зокрема через капітуляцію України в газовому протистоянні під приводом уникнення загрози втратити транзит газу чи отримати тимчасову, не виключено, що ефемерну, знижку в обмін

на прямі постачання газу й повернення України на монопольну голку Газпрому» [80].

На думку депутата Європарламенту від Німеччини з фракції Європейської народної партії Міхаеля Галера, «Зеленський зробив дуже цікаву заяву. Він звернувся до громадян на пострадянському просторі й сказав: мовляв, подивіться, те, що можливе в Україні, є можливим і для вас. Таким чином він кинув виклик пострадянським структурам і особливо також Путіну. Але для Росії тут ідеться швидше про внутрішньополітичне питання. Що ж стосується зовнішньої політики, то тут важливо зберігати діалог. У нас уже є мінський процес» [69].

Б. Яременко вважає, що усі розмови про можливий перегляд європейського вибору країни – це частина передвиборчої стратегії опонентів В. Зеленського. Передусім, йдеться про політичну партію «Європейська Солідарність», лідер якої П. Порошенко намагається монополізувати європейський вибір у електоральному просторі. Б. Яременко зазначає: «Розмови про зміну зовнішньополітичного курсу, яка нібито чекає на Україну, стали породженням диявольських виборчих технологій, за якими є лише один кандидат, який пропонує «патріотичний погляд», тож решта пропонуватимуть щось інше, і неодмінно – погане» [184].

Натомість, вже у перші місяці після перемоги В. Зеленського на президентських виборах цей зовнішньополітичний курс, аби досягти амбітної мети – інтеграції до ЄС та НАТО – потребував підвищення ефективності у процесі реалізації. Зокрема, експерти відзначали необхідність суттєвих змін у внутрішній політиці, посилення ролі парламенту та профільного міністерства у здійсненні європейського та євроатлантичного вибору України.

На особливу увагу потребує забезпечення реалізації стратегії етнонаціональної політики України. Саме етнонаціональна політика постає в якості одного із важливих елементів консолідації українського суспільства. При цьому, слід погодитись із тим, що реформування етнонаціонального

законодавства має бути спрямоване на усунення будь-яких проявів сепаратизму, забезпечення дезінтеграції з пострадянським світом, усунення «...декларативних, суперечливих та конфліктогенних норм» [205].

Таким чином, у матеріалах ЗМІ під час виборчої кампанії активно дискутувалось питання вибору зовнішньополітичного курсу. Обґрунтовано визначались небезпеки зміни вектору зовнішньої політики, а також необхідність підвищення ефективності руху до ЄС та НАТО. Серед проблем, пов'язаних із вибором зовнішньополітичного курсу аргументовано відзначались амбівалентність громадської думки з цього питання, недостатня ефективність внутрішньополітичних реформ, потреба у посиленні ролі парламенту та МЗС у реалізації обраного курсу.

Вже доводилось відзначати, що «Демократизація політичних інститутів в Україні є одним із головних завдань пострадянського транзиту та політичної модернізації вже понад 30 років. У політичній науці продовжується пошук адекватної наукової оптики для дослідження демократизації політичних інститутів. Відмова від «лінійної моделі» демократизації обумовила увагу дослідників до екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) факторів демократизації. Натомість, забезпечення модернізації та економічного розвитку є головним завданням демократизації політичних інститутів та інституційної взаємодії» [4, с.18].

Отже, визначено нові імпульси та окреслено небезпеки у процесі демократизації політичних інститутів після 2019 року – перемоги В. Зеленського на президентських виборах та політичної партії «Слуга народу» на дострокових парламентських виборах.

3.2. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України

У сучасному світі актуалізуються дослідження нових вимірів та форматів безпеки. Відбувається перерозподіл сил (формування нових потуг та

загострення протистояння між традиційними «полюсами» сил у міжнародних відносинах). Поступово утворюється новий глобальний баланс сил. Водночас, на регіональному рівні виникають нові конфлікти, у які втягуються глобальні потуги. Це не сприяє стабільності світової системи та міжнародного порядку.

Питання безпеки виходить знову на перший план у світовому порядку денному. Водночас, слід констатувати повернення наукового дискурсу щодо проблеми безпеки до акцентування на політичному та мілітарному вимірах безпеки. Ці виміри актуалізуються у XXI столітті, для світу, який пережив «Холодну війну» та після хвиль загрози тероризму, ВІЛ/СНІД, пандемії, кібератак, інформаційних, економічних та енергетичних «війн», гібридних війн тощо.

Характер загроз знову змінюється і світ повертається, на новому рівні осмислення, як до концепцій постмодерністів так і до парадигми реалістів у міжнародних відносинах (Дж. Моргентау).

Важливим фактором безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору України стала діяльність Президента Д. Трампа. 20 січня 2025 року він очолив США, як лідер Республіканської партії. З моменту обрання Д. Трамп приділяє багато уваги завершенню війни в Україні, за його президентства суттєвих змін зазнала політика США стосовно України, НАТО та ЄС. Його політику називають прагматичною та спрямованою на укладання угод. Передусім, зусилля Д. Трампа та його адміністрації були спрямовані на припинення вогню. Також увага приділялась угоді щодо спільного видобутку надр та пов'язаних із цим гарантій безпеки. Нарешті, важливим став пошук оптимального для США варіанту надання Україні військової допомоги. Усі три напрямки є взаємопов'язаними. Водночас, дискусії щодо перспектив членства України в НАТО відходять на другий план у процесі пошуку варіантів мирного урегулювання. Для української влади такі ініціативи президента США стали справжнім викликом, реагування на який перетворилось на першочергове завдання для В. Зеленського та уряду. Адже позиція Д. Трампа відносно війни сформувалась ще під час виборчих змагань.

Саме тому доводиться докладати максимум зусиль для того, аби продовжувати займати проактивну позицію, виступати й надалі в якості суб'єкту міжнародних відносин, спираючись на підтримку європейських партнерів.

Великі держави, як і анархічні «піратські» групи знову визначають порядок денний світової політики та стан й динаміку розвитку міжнародної системи. Хоча, наприклад у Європейській стратегії безпеки «Безпечна Європа в кращому світі» ще у 2003 році було ідентифіковано такі загрози, як тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, регіональні конфлікти, хвороби, бідність, голод тощо [206].

Окремо слід відзначити проблему міграції. Протидія цій загрозі передбачає впровадження нових механізмів контролю та спостереження.

При цьому, для протистоянні безпековим викликам, великі держави продовжують застосовувати військово-політичні механізми, але, як зазначалось, з урахуванням настання інформаційної епохи, диджиталізації та суттєвого технологічного стрибка. Нові умови потребують й нових інтерпретацій. Як цілком слушно відзначає Уляна Хельберг, нові підходи до розуміння безпеки з'явилися у представників Копенгагської школи безпеки. Передусім, йдеться про впровадження терміну «сек'юритизація».

У. Хельберг зазначає: «...першими, хто надав безпеці нового, ширшого визначення, були дослідники Копенгагенської школи безпеки, зокрема, її найяскравіші представники Барі Бузан (Barry Buzan), Оле Вейвер (Ole Wæver) та Яап де Вільде (Jaap de Wilde). Саме ці науковці підкреслили пріоритетність політичного розвитку та відокремили його від безпекового. Внаслідок цього, безпека стає продовженням політики з використанням надмірних засобів, свого роду екстремальна версія політизації, що знаходиться таким чином за межами політичних правил гри... Окрім того, вони почали застосовувати термін сек'юритизація (securitization), що є особливо використовуваним в останнє десятиріччя» [166, с. 52].

Сек'юритизація означає, що окрім традиційних суспільних відносин, які відносять до сфери безпеки (військовий, урядовий, політичний) проблема

безпеки проявляється у будь-якому соціальному просторі – від екології до питань ідентичності (мова, віра тощо).

Відзначимо: «В той час, коли неореалізм тлумачить безпеку як сталий феномен, який характеризується певними фіксованими категоріями, наприклад, балансом сил, розподілом військової сили, загрозою територіальній цілісності, сек'юритизація є процесом трансформації певного питання в питання безпеки. При цьому Копенгагенська школа розрізняє декілька елементів безпеки: політичний, військовий, екологічний, економічний та суспільний, наголошуючи, що кожна сфера життя може бути «сек'юритизована». Головним чином, це пов'язано із визнанням важливості інших, окрім державних, акторів міжнародним відносин» [166, с. 52].

Розвиваючи ідеї представників даного дослідницького напрямку відносно війни проти України, слід зазначити наступне.

По-перше, у сучасній Україні можна відзначити переміщення соціокультурних питань спочатку у простір електоральних конфліктів, а потім – у простір безпеки. Наголосимо, що відбулось сек'юритизація мовного питання в Україні, релігійного (церковного) вибору громадян; громадянське суспільство перетворилось з інституту демократизації (як рушійна сила «майданів») на важливий інститут гарантування та забезпечення безпеки (волонтери, добровольці, активісти тощо). Безпека країни напряду залежить від розвитку громадянського суспільства. Перемогу наближають волонтери та активісти. Тобто, відбулась сек'юритизація багатьох аспектів діяльності громадянського суспільства, волонтерського руху тощо.

По-друге, у процесі медіатизації політики та формування медіаполітичної системи протягом усіх років незалежності слід відзначити сек'юритизацію масмедіа. Фактично, десятками років громадяни України жили в інформаційному олігархічному полі, також дуже відчутним був інформаційний вплив російської федерації. При цьому, російські масмедіа, які наприкінці 80-х – на початку 90-х навіть були більш вільними порівняно із українським медіапростором, то вже на початку нового тисячоліття вони стали

далекими від ліберальних стандартів журналістської діяльності демократичного суспільства. На відміну від олігархічної моделі українських медіа, в рф відбулось формування авторитарної моделі масмедіа за допомогою якої влада здійснювала пропаганду власних імперських амбіцій. Це стосується не лише політичного, а й розважального контенту.

По-третє, у роботах представників Копенгагенської школи йдеться про перехід від поняття «політичної безпеки» (яка включає питання суверенітету, ідеологічного обґрунтування легітимності публічної влади) до тлумачення «суспільної безпеки». Специфіка суспільної безпеки полягає у тому, що вона спирається на колективні ідентичності, які закріплюються у відповідних інституціях – масмедіа, громадянського суспільства, різних формах суспільної самоорганізації. В Україні якраз спостерігаємо, як завдання забезпечення перемоги та відсіч широкомасштабній збройній агресії перетворилось із вузько-політичної справи державного апарату та політичних еліт на справді широкий суспільний рух. У його авангарді знаходиться середній клас, представники якого стали добровольцями, волонтерами, активістами, блогерами. Питання гарантування безпеки стало справді завданням усього суспільства.

І тут слід наголосити на зв'язку між безпекою, свободою та демократією. У сучасному світі забезпечити безпеку здатні лише індивіди, які розуміють цінність свободи. Власне, за свободу вибору і відбувається боротьба між українським суспільством та державою-агресором не лише на військовому фронті, а й у інформаційному, ідеологічному, символічному вимірах. Завдання сторони агресора полягає у тому, аби знищити можливість свободи обирати (свободу слова, свободу вибору у внутрішній та зовнішній політиці) та здійснити не лише військову атаку на території, а й поставити під сумнів демократичні суспільні інституції (громадянське суспільство, політичний плюралізм, електоральну демократію, масмедіа).

В якості підтвердження необхідності широкого трактування безпеки наведемо стислий огляд, який зробила Уляна Хельберг щодо ідей

представників теорії суспільної безпеки.

Вона пише: «Свен Біскоп (Sven Biscop) посилається на Оксфордський словник англійської мови, що визначає безпеку як «відчуття безпеки чи свободи від [небезпеки] або відсутність небезпеки» [192, с. 1]. І хоча різні визначення можуть надавати дещо іншого розуміння безпеки – від появи екзистенційної загрози [200] до відсутності будь-яких зовнішніх [235] і внутрішніх [190] загроз, а також спроможності боротьби проти них, – тлумачення небезпеки або загрози безпеці невіддільне від самого поняття. При цьому Хайнц Гертнер (Heinz Gärtner) стверджує, що поряд із можливістю зміни політичних, економічних і культурних умов середовища, в якому може виникнути загроза, одним зі способів підвищення безпеки є збільшення військової спроможності. Нільс Андрен (Nils Andrén) визначає безпеку як внутрішню свободу самостійно приймати політичні рішення під тиском зовнішнього агресора» [166, с. 53-54].

Особливу увагу слід звернути на останню фразу наведеної цитати, яка відображає сутність протистояння агресії, особливо збройній. На відміну від українського суспільства, яке вчергове бореться за демократію та свободу вибору (рушійною силою спротиву є середній клас та громадянське суспільство, як і в 2004 та 2013-2014 роках), суспільство країни-агресора цілком може бути інтерпретоване як тоталітарне «суспільство нагляду». Цей термін М. Фуко у праці «Наглядати й карати. Народження в'язниці» застосовує задля опису сучасного суспільства, яке відмовилось від середньовічних практик – тортур та публічних (видовищних) форм покарань, натомість виробивши різноманітні дисциплінарні методи (від реєстрації до відеонагляду за допомогою камер спостереження). Суспільство перетворюється на ідеалізоване відображення в'язниці. Пояснюється це, безумовно, необхідністю гарантувати безпеку. Тому сучасне українське суспільство має виробити дієві механізми протидії збройній агресії та, водночас, запобігти перетворенню на суспільство контролю. Цьому має сприяти демократизація політичних інститутів.

Наведемо декілька цитат з праці М. Фуко. У них йдеться про сутність дисциплінарних систем.

По-перше, «Дисциплінарна влада організується... як влада різнобічна, автоматична і анонімна, бо якщо нагляд і справді спрямований на індивідів, його функціонування – це мережа відносин згори донизу, а крім того, певною мірою ще й знизу догори і латерально; ця мережа «зв'язує» сукупність та пронизує її всю впливами влади, що спираються один на одного: наглядачі завжди піднаглядні. Владу за ієрархізованого нагляду не утримують як річ і не передають як власність: вона функціонує як механізм» [165, с. 222].

По-друге, «В серці всіх дисциплінарних систем функціонує невеличкий карний механізм. Немов своєрідним привілеєм він тішиться власним правосуддям, бо має свої закони, специфічні правопорушення, особні форми покарань, свої судові інстанції. Дисципліна встановлює «карну інфрасистему», беручи собі простір, не зайнятий правом, кваліфікуючи і караючи комплекс дій, відносна незначущість яких дала їм змогу уникнути великих каральних систем» [165, с. 223].

Можливо, враховуючи тривале спільне перебування українців та росіян у СРСР – «в'язниці народів» ХХ століття – це взаємопов'язані процеси. Адже, як зазначається у передмові до українського видання книги М. Епштейна «По той бік совка» (2016 рік), сама книга нав'язана «...подіями 2014-2015 років і глибоким зламом в історичній долі Росії, яка в результаті нової стратегії розширення «руського міра» вступила в самотнє протистояння із Заходом. Те, що в минулі два роки трапилось із Росією, – прямий наслідок процесів, що відбуваються в Україні. По тому, з якою силою Росія відштовхнулася назад, у своє минуле, можна оцінити силу того пориву, з яким Україна кинулася у своє майбутнє» [51, с. 7].

Повертаючись до метафори «в'язниці народів» та визначаючи сучасне російське суспільство як таке, що схильне сприймати тоталітарні практики панування, тобто «суспільство нагляду», слід поставити питання: «А чи усвідомлюють в'язні своє справжнє, реальне становище?». Відповідь, скоріше

за все, має бути позитивною. На користь цього свідчить обрання лідерів авторитарного типу, розвиненість каральних органів та поширеність насильства, як у відносинах між владою та суспільством, так і всередині російського суспільства. Це поєднується з інституційною слабкістю громадянського суспільства, медіа, науки та освіти тощо; окрім декількох мегаполісів фактично відсутній середній клас.

Також у публічному дискурсі держави розповсюдженими є тоталітарні кліше, які прославляють радянське минуле («На Берлін!», «можем повторить!»). Поширеним є тюремний дискурс у масовій культурі. Усе це забезпечує ідеологічну підтримку з боку громадської думки «першої» та «другої» чеченських війн, вторгнення армії до Грузії та України у період з 2008 по 2022 роки, широкомасштабну збройну агресію проти України з лютого 2022 року тощо.

Одна із головних проблем «суспільства нагляду» полягає у реальному обмеженні свободи через (віртуальну) загрозу безпеці. Відповідно, починається пошук ворогів з метою оголошення небезпеки з боку інших країн. На ці країни спрямовується інформаційна, терористична та мілітарна агресія. Таким чином, відповідно до логіки авторитарного панування, необхідність експансії пояснюється загрозами безпеці, що призводить до обмеження свободи. Як свого часу в СРСР, у сучасній моделі «в'язниці народів» ніхто не може почуватись не лише вільним громадянином, а й у безпеці. Хоча у демократіях безпека існує заради свободи. Парадокс автократичного панування полягає у тому, що створені «органи безпеки» не здатні виконати своє основне завдання – підтримувати та підвищувати рівень безпеки громадян. І не лише громадян, а й навіть самих себе. Про це свідчить досвід радянського тоталітарного минулого: ті, хто нищив десятки тисяч співгромадян, самі рано чи пізно ставали жертвами режиму. Безумовно, це стосується сучасних суспільств. Нібито намагаючись «убезпечити» своїх громадян від «загрози українських націоналістів», авторитарна влада підвищує рівень небезпеки власних громадян.

Підсумовуючи дослідження абсолютно різного розуміння безпеки, яке сформувалось у пострадянських суспільствах, слід ще раз наголосити на необхідності подолання радянського минулого, убезпечення українського суспільства від моделі «в'язниці народів». Наведемо з цього приводу декілька цитат відомого українського історика В. Пекаря [109].

Він зазначає: «Радянський Союз був в'язницею народів. Ця історична пам'ять відлунює українцям через Голодомор і Розстріляне відродження. Кримським татарам – через трагедію 1944 року, багатьом іншим народам – через їхні власні трагедії. Якби Радянський Союз не був демонтований (пам'ятаймо, він не розпався сам собою, а був свідомо демонтований), якби ДКПП, КДБ та інші органи зберегли владу, хто знає, які трагедії ще би сталися. Може, хтось пам'ятає, що на початку 90-х означали слова «саперні лопатки»? Тоді всі боялися використання армії проти мирних цивільних. Врешті, Тяньаньмень показав, як воно буває. В'язниця народів мала бути розвалена до того, як вона принесе народам наступні трагедії. Тепер в'язниця народів – Росія, і вона має бути розвалена» [109].

Важливою складовою безпеки у сучасних умовах є врахування історичного досвіду будування української державності та виправлення однієї із основних помилок у процесі державотворення, якої припустились лідери визвольної революції не лише на початку XX століття, а й політичні діячі наприкінці XX – перших десятиліттях XXI століття. Йдеться про розбудову інститутів. Саме інституційний вимір є основним для безпеки держави. Але, так само, інституції вирішальну роль відграють у політичному та економічному розвитку, в інших соціальних просторах – від науки до культури. Саме розбудова інституцій, а не ставка на лідерів є запорукою української незалежності, безпеки держави.

Завдання гарантування безпеки може бути вирішено лише на основі демократизації політичних інститутів. Ані створення тоталітарної системи нагляду, контролю та покарання – паноптикуму (М. Фуко) з подальшою перспективою перетворення її на аналог радянської «в'язниці народів», ані

пошук моральних авторитетів чи лідерів, здатних впроваджувати антикризову політику не здатне гарантувати безпеку. Особливо слід наголосити на створенні мережі ефективних інститутів під час військового стану задля протистояння зовнішній агресії та забезпечення перемоги у війні.

Мусимо констатувати, що воєнна сила стає знову «нормальним» засобом вирішення міжнародних конфліктів, вона посідає місце політичного діалогу («комунікативної дії»), як дієвого регулятора міжнародних відносин у другій половині ХХ століття. Мілітарний фактор стає визначальним, а роль глобальних інститутів безпеки, як і у першій половині ХХ століття, нівелюється. До того ж, безпека зовнішньополітичного вибору України має декілька аспектів – від військового до енергетичного. Саме останній використовувався росією протягом політичної історії незалежної України для впливу не лише на українську владу та політику, а й на інші європейські країни.

У цих умовах зростає вага раціонального обґрунтування безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору, розрахунку вигід та витрат на гарантування державної, економічної, політичної, суспільної та інформаційної безпеки.

Щодо останньої, то в інформаційному суспільстві вона набуває особливої ваги. Як у гібридних війнах та кібератаках на інформаційні ресурси публічної влади так і під час збройних конфліктів для здійснення спеціальних інформаційних операцій. Гарантування інформаційної безпеки є справою національного рівня. Тому, цілком природно, ця функція покладається на органи публічної влади.

Відзначимо позицію українського дослідника К. Захаренка з цього приводу: «Інформація стала не просто засобом чи зручним способом дії, вона перетворилася для сучасної людини і суспільства на життєвий простір, що містить не тільки нові можливості, але й значні небезпеки... у новій віртуальній реальності закладено безліч загроз – для індивіда, громади, держави, міжнародних організацій... Інформаційної агресії

зазнають важливі основи сучасного суспільного життя – демократія і подальша демократизація, стабільні політичні системи і системи, що модернізуються, локальні культури та нові глобалізовані формати співробітництва та миру» [55].

Наголосимо на зв'язку між інформаційною безпекою та демократизацією – в інформаційному суспільстві демократичні лідери та процедури можуть бути атаковані в іміджевому напрямку за допомогою медіа скандалів та спеціальних інформаційних операцій з дискредитації демократії як режиму та демократичних політичних лідерів. У процесі демократизації мають бути враховані ці виклики.

При цьому, не можна ігнорувати значимість ірраціональних факторів при прийнятті політичних рішень. Відзначимо, що «професіоналізація, спеціалізація раціональності призводить до звуження простору політичного життя, який піддається раціоналізації (оскільки до розуму ставляться більш жорсткі вимоги, задовольняння яких передбачає напружену роботу думки, остільки ніби звужується й сфера того, що піддають раціоналізації. Відповідно зростає «тиск» стихії ірраціонального). Фрагментація раціонального, відмова від претензій на всезагальність веде до того, що пошук всезагального й необхідного перекладається на ірраціональні компоненти політичної взаємодії» [178, с. 186].

У сучасному світі вирішення проблеми безпеки потребує ухвалення політичних рішень у мінливих умовах, які змушують змінювати стратегічні пріоритети у процесі реалізації політики. Кризовий стан глобальної політики безпеки призводить до пошуку новітніх рецептів. Відчутним стає вплив постмодерної критики публічної влади епохи модерну та пов'язаними з нею раціональністю.

Звернемось до обґрунтування пануючої логіки ухвалення безпекових рішень. Наведемо цитату: «раціональні рішення ухвалюються в рамках певної системи раціональності, яка, у свою чергу, пов'язана з панівною світоглядною системою. Сьогодні на зміну модерністській раціональності йде

постмодерністська раціональність. Відповідно, змін зазнають й рефлексії щодо раціоналізації суспільних відносин – від опозиції «раціональне – ірраціональне» до плюралізації раціональності (Б. Вальденфельс). Це означає, що ірраціональному протиставляється вже не всеохоплююча універсальна раціональність, а специфічні форми раціональності, що існують як смислові, регулярні взаємозв'язки в різних соціальних просторах: від державних інституцій до повсякденного життя» [178, с. 195].

У сучасних умовах набуває особливої ваги відповідь на питання щодо суб'єктності зовнішньополітичного вибору. Бо, якщо держава стає заручником реалізації інтересів інших (глобальних чи регіональних) гравців, то питання раціональності ухвалених рішень відходить на другий план. Адже будь-яке рішення у кінцевому розрахунку буде спрямоване на безпеку інших країн, а Україна може перетворитись на «розмінну карту» у геополітиці.

Відзначимо, що у 2014 році І. Максименко відзначив: «Напередодні Вільнюського саміту у листопаді 2013 року Україна перетворилася на «нормативне поле битви», на якому інституалізація конкуренції між ЄС та Росією вийшла на новий рівень. Спроби українського народу обрати шлях розбудови дійсно демократичної, правової держави з діючою ринковою економікою наразилося на агресивну відповідь з боку Кремля та юридичного порушення суверенітету України, оскільки Росія вбачає у цьому загрозу власним інтересам та безпеці. Отже, Україна стала наступною державою, де Росія попри міжнародні зобов'язання та позиції інших міжнародних акторів розпочала воєнні дії під сумнівним гаслом «захисту російських громадян» Отже, українське питання у сучасному вимірі є найскладнішим випробуванням для НАТО та ЄС, результати якого можуть кардинально змінити систему відносин в Європі – відновиться пріоритет застосування «жорсткої сили», з'являться нові «сірі зони» та збройні конфлікти» [92, с. 59].

При цьому, пошук нового формату глобальної світової взаємодії залежить не лише від волі окремих політичних акторів, які у демократичних країнах приходять до влади після виборів. Звичайно, деякі особистості можуть

нести загрозу світовому порядку через власні ідеї, які вони нав'язують суспільству за допомогою потужних медіа-імперій. Але конфігурація простору міжнародних відносин також багато у чому залежить від національних інтересів держав, які можуть практично не змінюватись протягом десятиліть.

Важливою з цього приводу є думка засновника теорії світ-системного аналізу І. Валерстайна відносно геополітичного значення національних інтересів: «Геополітичний вибір може бути змінений за допомогою осіб, які перебувають при владі, але тиск довгострокових національних інтересів залишається сильним» [233].

Ці протиріччя у контексті широкомасштабної збройної агресії можна інтерпретувати наступним чином. Мається на увазі, що довгострокові національні інтереси російської федерації, як авторитарної держави, що прагне відновити імперську модель відносин із Україною та іншими незалежними державами пострадянського простору («радянську» чи «російську»), вступають у протиріччя із бажанням українського суспільства жити у демократичній незалежній державі.

Погодимось із думкою Т. Герасимчук, яка вважає, що «На початку ХХІ ст. відбувається перехід від постбіполярного міжнародного порядку до нового світоустрою. Зберігаючи, а навіть і посилюючи свою політичну диференційованість і гетерогенність, розвиваючись за різновекторними траєкторіями, глобальний світ стає дедалі ціліснішим й інтегрованим, а держави – дедалі більше взаємопов'язаними й взаємозалежними... Одні дослідники стверджують, що світ повертається до часів «холодної війни», інші вважають, що світ узагалі повертається у Вестфальський період, а чимало і вчених, і експертів сходяться на тому, що настає період хаосу, анархії, свого роду «три без правил» у світовій політиці. Перерозподіл балансу сил у світі посилює нестабільність міжнародної системи» [36, с. 336].

Демократія довела свою ефективність та успішність у протистоянні різноманітним загрозам у ХХ столітті, а особливо – після Другої світової

війни. Сьогодні демократія має утворити новий безпековий простір та захистити його, спираючись на власні механізми мобілізації політичних еліт, громадянського суспільства, середнього класу тощо. Новий порядок може бути сконструйований тільки після завершення такого перехідного етапу. Це відбудеться на основі нового світового розкладу сил між основними геополітичними гравцями. Стає усе більш очевидним, що Україна буде відгравати у процесі перерозподілу глобальної влади та впливу й пошуку нової рівноваги одну із вирішальних ролей.

Як слушно зауважує українська дослідниця Т. Герасимчук, до праць якої ми будемо неодноразово ще звертатись у даному підрозділі: «Україна є ключовою в російській стратегії домінування на пострадянському просторі. Криза у відносинах Україна – Росія має глобальний вимір і є предметом міждержавних взаємин не лише двох держав, а показує трансформацію зовнішньополітичних стратегій наймогутніших держав світу і їхню зростаючу роль у конструюванні сучасного міжнародного порядку» [36, с.335].

У категоріях даного дослідження та виходячи із мети дисертації, період турбулентності міжнародних відносин на сучасному етапі інтерпретовано як протистояння між демократичними політичними режимами та автократіями. Відповідно, демократизація політичних інститутів визначається в якості важливого чинника європейського та євроатлантичного вибору України.

У свою чергу, зовнішньополітичний вибір України вже формує нову систему європейської та глобальної безпеки, впливаючи на розвиток демократичних країн та сприяє демократизації у глобальному вимірі. У 2016 році, тобто за два роки після анексії Криму та захоплення частини Донецької та Луганської областей і за п'ять років до початку широкомасштабного збройного вторгнення, експерти відзначали провідну роль України у формуванні нового простору безпеки в Європі та світі у цілому.

Після розпаду СРСР Україна опинилась у ситуації зовнішньополітичного вибору. Це стало не лише початком формування власної зовнішньої стратегії, а й спричинило поступову та амбівалентну

трансформацію авторитарного радянського режиму у напрямку демократизації політичних інститутів. Україна, продовжуючи традицію радянських еліт епохи «брежневського» застою, спочатку була прикладом «втечі від вибору». Правлячий клас, передусім, переймався питаннями утримання та перерозподілу влади та власності, яка залишилась у спадок від УРСР. Недарма Україна, намагаючись уникнути конфліктів, обирала «вибір без вибору», тобто середній шлях між країнами Балтії та республіками Центральної Азії. При цьому, пророчими виявились слова З. Бжезинського, який вважав, що задля збереження незалежності Україна має стати частиною центральної Європи, а не Євразії [20]

Як зазначали автори статті «Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації» С. Віднянський та А. Мартинов, «...час що минув з розпаду СРСР, є не лише хронологічним виміром нової історичної епохи, а й започаткував суперечливу нелінійну структурну та змістову трансформацію всієї системи міжнародних відносин. Утворення на уламках Радянського Союзу нових незалежних держав створило проблеми їх позиціонування на міжнародній арені. Шляхи колишніх радянських республік діаметрально розійшлися – якщо балтійські країни, наприклад, за цей час стали повноправними членами Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу, то найбільш відсталі республіки центральної Азії (приміром, Таджикистан) посіли останні місця у рейтингу найвідсталіших держав «третього світу» [32].

Фактично, на першому етапі державотворення, Україна довела, що без демократизації політичних інститутів європейський зовнішньополітичний вибір не є можливим. Саме зі складністю демократичних реформ, «втечею» від раціонального вибору у внутрішній політиці слід пов'язувати провали держави у формуванні зовнішньополітичної стратегії. Інші гравці, які могли б сприяти цьому, як-от масмедіа, громадянське суспільство, середній клас чи навіть олігархічні фінансово-промислові групи, на той час ще не набули достатньої ваги, аби проявити свою суб'єктність у визначенні та реалізації

зовнішньополітичного вибору.

Водночас, не можна не відзначити здобутки перших років незалежності, які сформували фундамент для подальшого поступу щодо зовнішньополітичного вибору. Йдеться про утворення державних інститутів, ухвалення Конституції, поступове формування громадянського суспільства, партійної системи, та, як не дивно, олігархічних груп, орієнтованих як на РФ так і на країни ЄС та НАТО. Відповідно, стихійно сформувалась політика «багатовекторності», яка на початку 2000-х років концептуально визначала й обґрунтовувала зовнішньополітичну доктрину правлячого класу.

Погодимося із авторами статті «Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації»: «Упродовж першого десятиліття незалежності (1991–2001 рр.) наша країна ствердилася як впливова європейська держава, проголосила курс на євроінтеграцію, відмовилася від ядерної зброї колишнього СРСР та, реалізуючи зовнішньополітичну доктрину «багатовекторності», налагоджувала відносини з ключовими центрами багатополюсної системи міжнародних відносин – Росією, США, Європейським Союзом. 2 липня 1993 р. Верховна Рада схвалила «Основні напрями зовнішньої політики України» – фундаментальний документ концептуального характеру, що визначив стратегічну спрямованість зовнішньополітичного курсу, головні національні інтереси у сфері зовнішньої політики, її засади, принципи й першочергові завдання. Конституція України у редакції від 28 червня 1996 р. зафіксувала ключові зовнішньополітичні орієнтири. Зокрема, ст. 9 визначила, що чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства» [32].

Новий етап безпекового виміру зовнішньополітичного вибору почав формуватись на початку 2000-х років у зв'язку із новим електоральним циклом. Адже, парламентські вибори 2002 року засвідчили проблеми для правлячої коаліції, яка зробила ставку на президента Л. Кучму. Блок «За Єдину Україну» («ЗаЄду») поступився лідерством блоку «Наша Україна», який очолив В. Ющенко. У 2004 році відбулась значна подія, яка визначила

подальшу політичну історію України – Помаранчева революція. У зовнішньополітичному виборі вона засвідчила необхідність «європейського повороту». Незважаючи на те, що європейський вибір декларувався й за часів Л. Кучми, який у 2002 році виступив у парламенті України з посланням «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр.», але реалізовуватись цей вибір почав лише за часів президентства В. Ющенка. У відповідь РФ задіяла механізми економічного шантажу, пов'язаного із ціною на газ. Цей шантаж стосувався не лише України. Під жорстким тиском необхідності забезпечення енергетичної безпеки опинились європейські партнери, передусім – Німеччина. Відповідно, прагнення європейського та євроатлантичного вибору було відкладено. Адже ринок енергоносіїв фактично був монополізований олігархічними групами, які, хоча і включали представників України (наприклад, Д. Фірташ) та Німеччини (наприклад, Г. Шредер) працювали виключно в інтересах керівництва російської федерації.

Після «помаранчевої революції», яку інтерпретують як одну із перших хвиль демократизації в Україні та подальшого авторитарного реверсу й повороту у бік росії після наступних парламентських та президентських виборів стало очевидним принаймні те, що концепція нейтралітету для України не є реалістичною. Еліти та суспільство мали обирати. Саме з цього часу слід говорити про вибір, про реальні альтернативи зовнішньополітичного вибору.

Головним наслідком періоду з 2001 по 2011 роки стало припинення стратегії позаблоковості та нейтральності, які по суті, означали «втечу від вибору». Відтоді політичний клас мав обирати: або ЄС та НАТО, або рф, Митний союз та, в екстремальному випадку, ОДКБ. Помаранчева революція також стала наочним свідченням зв'язку між демократизацією та європейським і євроатлантичним вибором. Звичайно, у сучасних геополітичних умовах процес демократизації неможливий лише «зверху» й «ззовні». Ані частина демократично налаштованих представників правлячого

класу, ані міжнародні партнери без підтримки українського суспільства не здатні здійснити демократизацію. Демократизація передбачає формування широкого суспільного руху щодо підтримки демократичних реформ.

В авангарді демократичних змін історично знаходиться середній клас. Саме на початку 2000-х років вперше в історії незалежної України потужно заявив про себе середній клас, представники якого стали рушійною силою Майдану у 2004 році.

Зазначимо: «формування олігархічної моделі капіталізму в незалежній Україні дійсно вперше в національній історії створило умови та мотиви для підтримки не лише великим капіталом, а й середнім класом національної держави. Інша справа, що особливо представники середнього класу були невдоволені якісними характеристиками цієї державності, що було переконливо продемонстровано Помаранчевою революцією» [32].

У процесі демократизації та здійснення зовнішньополітичного вибору не можна недооцінювати роль інтелектуалів. Інтелектуальний клас, ідентифікуючи себе як частину середнього класу, став також важливою складовою руху за демократизацію та європейський й євроатлантичний вибір.

В якості прикладу слід навести «Звернення інтелектуалів, політиків та громадських діячів України до парламентів, урядів і народів світу», яке було опубліковане у газеті «Голос України» 12 вересня 2009 року [57].

У ньому, зокрема, інтелектуали закликали до однозначного зовнішньополітичного вибору не лише український політичний клас, а й наголошували на необхідності для європейських еліт зробити вибір на користь європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Ось про що саме йшлося у прикінцевих положеннях даного звернення: «Ми звертаємося до керівництва США і Великої Британії та Франції і Китаю з пропозицією скликати відповідно до п.6 Будапештського Меморандуму міжнародну конференцію його держав-гарантів з метою забезпечити реальні гарантії безпеки України, задекларовані Меморандумом. Звертаємося також до керівних органів ЄС щодо необхідності зайняти чітку та однозначну

позицію в питанні забезпечення державного суверенітету України, висловити застереження щодо будь-яких форм втручання Росії у внутрішні справи України. Окремо звертаємося також до держав Вишеградської групи (які завжди прихильно ставились до України та її євроінтеграційних прагнень) з проханням виробити спільну чи висловити окрему позицію з приводу загострення російсько-українських відносин» [57].

Якби тоді до голосу українського середнього класу та інтелектуального класу, як його важливої частини, прислухались у Вашингтоні, Лондоні, Пекіні та Парижі, то скликання міжнародної конференції держав-гарантів могло би стати дієвим запобіжником для ескалації російської гібридної війни проти України.

Головною темою звернення було визначено загрозу для становлення українській демократії та європейського вибору України з боку керівництва російської федерації. Наголос робиться на тому, що відмова Україні від ядерної зброї стала вагомим внеском до європейської та глобальної безпеки. Цей внесок можна порівняти із розпадом СРСР та розширенням ЄС та НАТО.

Після подій 2013-2014 років («Революція гідності», позачергові президентські та парламентські вибори) з'явилися нові виклики для глобальної, регіональної та національної безпеки. З одного боку, відбулись процеси демократизації політичних інститутів в Україні: активізм очевидно переважав над патерналізмом, новації суттєво вплинули на «традиції» пострадянського державотворення, а медіатизація політики та розвиток соціальних мереж утворили нові умови для демократизації та водночас нові безпекові виклики. З іншого боку, продовжувались процеси демодернізації, перетворення України на аграрну країну та експортера ресурсів, а не товарів та послуг. У внутрішній політиці з'явилися нові екзогенні (зовнішні) впливи.

Зокрема, відтепер йдеться про демократизацію політичних інститутів під впливом інтернаціоналізації.

3.3. Зовнішньополітичний вибір України після 2019 року

Зовнішньополітичний вибір України, як складний та багатофакторний процес, потребує постійної уваги з боку науковців. Дослідження динаміки зовнішньополітичного вибору, коливань зовнішньополітичного курсу під впливом трансформаційних процесів у владі та суспільстві, визначення його складових та основних рушійних сил є одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики. З одного боку, зовнішньополітичний вибір постає як результат політичної взаємодії багатьох внутрішньополітичних та зовнішньополітичних акторів, які формують порядок денний та визначають картину світу. Відзначимо, що «...результат вибору передбачений самою системою соціальних координат: вибір не може вийти за межі альтернатив, запропонованих гранд-наративом та закладених у картині світу. Тобто, вибір дійсно є частиною соціальної взаємодії, її невід'ємною складовою» [181]. З іншого боку, взаємодія акторів обумовлюється їх вибором.

Результати виборів 2019 року (перемога В. Зеленського у другому турі з результатом 73,22 % [30], формування парламентської більшості фракцією політичної партії «Слуга народу» [31] засвідчила інтенцію суспільства до реальної, а не декларативної демократизації політичних інститутів.

Саме тому до завдань даного підрозділу слід віднести наступні:

- 1) дослідити демократизацію політичних інститутів у контексті зміни політологічних парадигм. Зміна влади в Україні у 2019 році відбулась паралельно зі суттєвими зрушеннями у політологічному розумінні демократизації політичних інститутів. Йдеться не лише про відмову від «лінійної моделі» демократизації, а й про урахування екзогенних (спричинених ззовні) та ендогенних (внутрішньо обумовлених) факторів;
- 2) визначити вплив зовнішніх чинників на демократизацію політичних інститутів після виборів 2019 року;
- 3) відзначити основні теми інтернаціоналізації процесу демократизації політичних інститутів в Україні у

період між двома Міжнародними конференціями з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference), які відбулись у Торонто (2019 рік) [96] та Вільнюсі (2021 рік) [107].

Після виборів 2019 року перед Президентом В. Зеленським постало складне завдання – знайти баланс між екзогенними (інтернаціоналізація, глобалізація) та ендогенними факторами у процесі демократизації політичних інститутів. Пошук такого балансу відбувався за різними напрямками та на різних майданчиках. Одним із важливих напрямків реалізації зовнішньополітичного вибору України стали Міжнародні конференції з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference), які були започатковані українським урядом ще у 2017 році. Наступні конференції після зміни влади в Україні відбулись у Торонто (2019 рік) та Вільнюсі (2021 рік).

Топ-теми цих Міжнародних конференцій напряму пов'язані із демократизацією політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України. Це – підвищення ефективності урядування, децентралізація, верховенство права та боротьба з корупцією, безпека та оборона, економічний розвиток, дискусії щодо євроатлантичної інтеграції тощо.

Інтернаціоналізація внутрішньої політики має безумовні переваги, а після широкомасштабного вторгнення російської федерації вона набула особливого значення. Серед основних напрямків інтернаціоналізації – протидія збройній агресії, запобігання авторитаризму, впровадження принципів демократичної конкуренції у економічне та політичне життя, військова, фінансова допомога та політична підтримка з боку партнерів (передусім, США, ЄС, НАТО), підтримка євроатлантичного вибору та територіальної цілісності країни, обмеження впливу країни-агресора на території України тощо.

Водночас, інтернаціоналізація, як екзогенний чинник має враховувати специфіку вітчизняного політичного, економічного та соціокультурного ландшафту.

Результати виборчих кампаній 2019 року надали нового імпульсу

демократизації політичних інститутів в Україні. Виборчий процес був демократичним, а його результат – закономірним. Президентська виборча кампанія, а згодом і дострокові парламентські вибори характеризувались справжньою альтернативністю, змагальністю, прозорістю. Суспільство вчергове підтвердило власну зрілість та здатність робити демократичний вибір.

Переможець виборчих кампаній 2019 року – В. Зеленський усвідомлював причини поразки попередників. Про це свідчить, зокрема, його фраза, адресована П. Порошенку під час дебатів перед другим туром виборів Президента України, яка стала крилатою: «Я не ваш опонент, я ваш вирок» [59].

Погодимося із авторами збірки наукових праць «Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні»: «В Україні–2019 масове голосування за політичних неофітів було виявленням невдоволення ходом демократичних перетворень за попередньої влади. Демократизація – всеохопний для суспільства процес. Вона не може бути успішною у локальному та фрагментарному варіантах. Успішна хода до розвиненої економіки і соціально-культурної сфери, до добробуту і надійних перспектив полягає у тому, щоб правила демократії запанували у всіх суспільних секторах» [45].

Очевидно, що завдання забезпечення демократизації політичних інститутів у сучасних умовах має бути доповнене підвищенням ефективності інституційної взаємодії [240]. Наголосимо, що демократизація політичних інститутів безпосередньо сприяє безпековому аспекту зовнішньополітичного вибору України [6].

Дослідження впливу екзогенних факторів на демократизацію політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України передбачає використання наступних методів. Інституціональний метод є основою дослідження зовнішньополітичного вибору України після 2019 року. У цілому, демократизація політичних інститутів передбачає:

- обрання посадових осіб;
- вільні, чесні та часті вибори;
- свободу слова;
- альтернативні джерела інформації;
- автономію асоціацій;
- інклюзивне громадянство [203].

Дослідження демократизації політичних інститутів вимагає урахування багатьох факторів – від культури до економіки [210]. Процес демократизації розглядається крізь призму реконструкції пострадянських інститутів, конструювання нових інститутів та розвитку інституційної взаємодії.

Як відзначив П. Кутуєв: «Україна потребує не стільки розбудови абсолютно нової держави, скільки реструктуризації розгалуженої системи інституцій, що залишились у спадок від попереднього режиму й мають адаптуватися відповідно до вимог нових імперативів – політичної демократії, ринку та безпосередньо взаємодії з капіталістичною світ-системою (глобалізацією, якщо скористатися популярним нині термінологічним жаргоном) [88].

За допомогою принципу єдності та боротьби протилежностей, як складової діалектичного методу можна визначити опозиції, які впливають на процес демократизації політичних інститутів. Це активізм – патерналізм, екзогенні – ендегенні фактори, новації – традиції, розвиток – демодернізація/модернізація, ін. Щодо останнього, то розвиток передбачає не лише авторитарну мобілізацію (за прикладом військової мобілізації) й індоктринацію як основу мобілізації [82], а й інклюзивність, тобто усебічну участь громадян у політиці [146]. Історичний метод дозволяє визначити напрямки розуміння пострадянського інституційного спадку та визначення того, як відбувалась демократизація політичних інститутів у минулому.

Зазначимо: «Політична історія України знала приклади не лише «конституційних реверсів» та переходів від мажоритарної до пропорційної та змішаної виборчої моделі, а і суттєвих трансформацій зовнішньої політики за

результатами виборчих змагань» [9, с. 3-4].

Демократизація політичних інститутів не може бути єдиною метою соціально-політичних трансформацій. Це лише одна із необхідних реформ, яка має сприяти економічному та політичному розвитку. Адже залучення до прийняття рішень (процесу «вироблення політики») якомога більшої кількості зацікавлених осіб та соціальних груп означає розширення їх доступу до суспільних благ, сприяє переходу від «суспільства обмеженого доступу» до «суспільства відкритого доступу» [223]. Процес демократизації політичних інститутів на вітчизняному ґрунті засвідчив не лише теоретичну слабкість моделі «лінійного» переходу від радянської системи до ліберальної демократії. Необхідно переосмислити демократизацію (як безумовно позитивний феномен) у контексті співвідношення політики суспільного розвитку та процесу модернізації; з'ясувати, коли демократизація політичних інститутів забезпечує реалізацію національних інтересів, а коли за нею намагаються приховати зовнішньополітичні впливи.

На розрізнення модернізації та розвитку звертає увагу П. Кутуєв. Погодимося: «Розвиток – це політика держави, спрямована на творення капіталізму, ринкової інфраструктури, раціональної бюрократії, і, таким чином, ініціюється згори за підтримки ключових сегментів суспільства (державних менеджерів, які зорієнтовані на економічне зростання, технологічний прогрес і ринкову раціональність; підприємців, для яких прозора практика бізнесу є прийнятною, та інтелектуалів, які використовують свій культурний капітал на підтримку такої політики). Розвиток здебільшого ініціюється під впливом екзогенних факторів, тобто зазвичай є відповіддю на заклики інтеграції до капіталістичної світ-системи та зовнішні загрози. Розвиток не дорівнює модернізації, яка є процесом ендегенним (в ідеально-типових термінах, які спираються на західний досвід), що ініціюється за допомогою розгортання принципів і цінностей, які містилися в «активістській» картині світу (безумовно, у взаємодії з інтересами), котра наголошує на взаємопроникненні етики та світу... Розвиток, у свою чергу,

вимагає легітимізації та певного «ідеологічного» обґрунтування; більше того, ідеологія розвитку може поширюватися й інтерналізуватися внаслідок дій урядів (наприклад за допомогою освітньої політики). Це дозволяє зробити висновок, що модернізація та розвиток постійно вступають у взаємодію в процесі трансформацій «реальних» суспільств [88].

Очевидно, що демократизація політичних інститутів в Україні нагадує на даний час скоріше гібрид демодернізації та модернізації, екзогенних та ендегенних факторів, аніж їх синтез. Вплив екзогенних факторів на процес демократизації політичних інститутів постійно зростає та потенційно може становити загрозу не лише реалізації національних інтересів, а й суверенітету держави. Серед екзогенних факторів особливо слід відзначити медіатизацію політики як глобальний процес, який впливає на вітчизняний політикум через медіа-скандали, формування медіа порядку денного, становлення медіакратії тощо [178].

Відзначимо небезпеку ігнорування або недооцінки ендегенних факторів у процесі демократизації політичних інститутів. Погодимось: «...вже з початку 2000-х рр. у посткомуністичних країнах стало очевидним, що для утвердження демократії лише імпорту демократичних політичних інститутів недостатньо, оскільки демократичні політичні інститути опосередковуються насамперед рівнем розвитку суспільства, його політичними традиціями, політичною культурою, політичною свідомістю тощо» [45].

Екзогенні фактори лише тоді стануть впливовим чинником демократизації, якщо будуть доповнені ендегенними; зовнішні впливи стануть справді ефективними на добре підготовленому соціокультурному ґрунті. Наприклад, впровадження раціональних політичних дебатів за чітко визначеними правилами може значно підвищити рівень управлінських рішень, сприяти демократизації публічної політики та електорального процесу [179].

Натомість, медіа-скандали, як складова міжособистісної політичної боротьби, не можуть виконати цю функцію.

За умови синтезу ендегенних та екзогенних факторів достатньою

умовою демократизації політичних інститутів буде інтеграція, поглиблена кооперація між Україною та країнами консолідованої демократії.

Українська внутрішня політика у сучасних умовах характеризується інтернаціоналізацією. Відзначимо: «Інтернаціоналізована внутрішня політика – новий феномен, зумовлений, з одного боку, різким збільшенням кількості, типів, масштабів і ресурсів акторів з міжнародним базуванням, а з іншого – впливом глобалізації, що супроводжується розвитком комунікацій, продажами національних активів іноземцям, лібералізацією світової торгівлі і загальним зниженням контролю національними державами за власною соціальною організацією і виробництвом» [45].

В якості прикладу інтернаціоналізації процесу демократизації політичних інститутів слід особливо відзначити Міжнародні конференції з питань реформ в Україні. Розглянемо їх порядок денний більш детально.

У 2017 році українським урядом була започаткована щорічна Міжнародна конференція з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference). На ній вітчизняні та міжнародні експерти й урядовці обговорюють процес та проміжні підсумки демократизації політичних інститутів в Україні.

6 липня 2017 у Лондоні відбулась перша конференція. На ній було окреслено коло питань, які безпосередньо стосуються демократизації політичних інститутів: економічне зростання; ефективне врядування; розвиток людського капіталу; верховенство права та боротьба з корупцією; безпека та оборона [95].

Під час Другої конференції, 27 червня 2018 року, у Данії проводились дві тематичні панелі «Належне врядування» та «Економічний розвиток» [94].

Данія взяла на себе зобов'язання виділити Україні «протягом наступних п'яти років 530 млн данських крон (майже 2.2 млрд грн за поточним курсом) на підтримку ефективного урядування, захист прав людей та стійке економічне зростання в Україні» [49].

У 2019 році Третя Міжнародна конференція з питань реформ в Україні

відбулась у Торонто [96].

Третя конференція відбулась у новому форматі. Якщо попередні конференції готувались та проводились під патронатом прем'єр-міністра України, то у конференції у Торонто взяв участь Президент України В. Зеленський.

Він наголосив, що його пріоритетом є «держава, яка орієнтована на громадянина» [153]. Основними темами стали незворотність реформ, децентралізація, євроатлантична інтеграція, можливості для інвесторів тощо [96]. Громадські організації та бізнес-асоціації України розробили «Принципи Торонто» (Принципи пріоритетних реформ в Україні від громадянського суспільства) [127].

У 2020 році конференція не проводилась через пандемію. А вже 7-8 липня у Вільнюсі відбулась Четверта міжнародна конференція. У ній також взяв участь Президент В. Зеленський, що перетворило цю конференцію на одну із головних міжнародних подій, присвячених взаємодії України з ЄС, США та НАТО.

Під час трансляції виступу Держсекретаря США Ентоні Блінкена було зазначено п'ять пріоритетних напрямків реформ в Україні: ухвалення законів про Вищу раду правосуддя та ВККС, прозорість у виборі керівництва САП та НАБУ, забезпечення незалежності наглядових рад, демілітаризація і деполітизація СБУ, притягнення до відповідальності топ-корупціонерів тощо [107].

Саме ці теми, на думку наших партнерів визначають успішність демократизації політичних інститутів в Україні.

У 2019 році, після переконливих перемог В. Зеленського на президентських виборах та партії «Слуга народу» на дострокових парламентських виборах постало нове завдання – знайти баланс між екзогенними та ендогенними факторами у процесі демократизації політичних інститутів. Інтернаціоналізація внутрішньої політики має безумовні переваги. Серед них: запобігання авторитаризму, впровадження принципів конкуренції

у економічне та політичне життя, фінансова допомога та політична підтримка з боку партнерів (передусім, США, ЄС, НАТО), підтримка євроатлантичного вибору та територіальної цілісності країни, обмеження впливу країни-агресора на території України тощо.

Водночас, інтернаціоналізація, як екзогенний чинник має враховувати специфіку вітчизняного політичного, економічного та соціокультурного ландшафту. Інакше вона несе певні загрози, які проявляються у процесі демократизації політичних інститутів. На пропозиції інвестувати в Україну, нам відповідали разовою грошовою допомогою, або кредитами. А замість конкретики щодо вступу до НАТО, нагадували про необхідність забезпечення незалежності наглядових рад та ухвалення законів щодо очищення Вищої ради правосуддя та перезавантаження ВККС.

Аналіз матеріалів Міжнародних конференцій з питань реформ в Україні (Ukraine Reform Conference) дозволяє визначити топ-теми, які характеризують екзогенні фактори демократизації політичних інститутів. Це підвищення ефективності урядування, децентралізація, верховенство права та боротьба з корупцією, безпека та оборона, економічний розвиток, дискусії щодо євроатлантичної інтеграції тощо.

Продовжуючи тему взаємного впливу екзогенних та ендегенних факторів, які впливають на демократизацію політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України, слід відзначити роль публічної дипломатії та зростаючу вагу органів місцевого самоврядування. Адже внаслідок децентралізації, значно підвищилась значення місцевого самоврядування та недержавних акторів у процесі демократизації політичних інститутів. Публічна дипломатія дозволяє більш широко поглянути на процес зовнішньополітичного вибору.

Сучасний етап міжнародних відносин характеризується новими формами дипломатії. Це обумовлено потребою у встановленні та розвитку політичних, економічних, культурних відносин на різних рівнях – від урядів до NGO, від регіонів та міст до бізнесу та університетів. У процесі реалізації

раціонального зовнішньополітичного вибору України збільшується вага «нової публічної дипломатії» – взаємодії індивідів, громадських організацій, регіонального співробітництва та місцевих ініціатив. Конструктивні відносини, які ґрунтуються на спільних цінностях та «комунікативній раціональності» є фундаментом європейської інтеграції.

Ми є свідками розвитку «дипломатії без дипломатів» (П. Солдатос [229], а також дипломатії відомих осіб («celebrity diplomacy»).

В умовах пандемії важливим майданчиком взаємодії стає інформаційний простір, зокрема – соціальні мережі. Говорять про е-дипломатію. У процесі становлення нової публічної дипломатії особливе місце посідає паралельна дипломатія, або парадипломатія.

Цей термін використовують для позначення комплексу зовнішніх відносин між країнами на регіональному та місцевому рівні [205].

Парадипломатія, як феномен ХХІ століття, чудово ілюструє ідею демократизації інституційної взаємодії [240], доповнюючи її вкрай важливим виміром міжнародних відносин.

Місцева влада, завдяки процесу децентралізації, стає одними із акселераторів європейської інтеграції: міста – побратими, міста, райони та області, які входять до складу Асоціації міст України та Української асоціації районних та обласних рад, як членів United Cities and Local Governments (uclg.org/en) стають справжніми акторами парадипломатії. Від їх взаємодії з закордонними партнерами повною мірою залежить зовнішньополітичний вибір України. Парадипломатія не може замінити урядові ініціативи та міждержавні зв'язки, але здатна їх значно посилити, наповнити реальним змістом. Слід відзначити, що у дискурсі вітчизняної політичної науки щодо зовнішньополітичного вибору України досить багато уваги приділяється зусиллям української дипломатії щодо реалізації європейського вибору, зовнішньому середовищу, геополітичним чинникам європейської та євроатлантичної інтеграції тощо. Натомість, роль інституту парадипломатії у зовнішньополітичному виборі України висвітлено недостатньо.

Традиційно, роль місцевого самоврядування недооцінювалась у внутрішній політиці, а парадипломатія сприймалась як «п'яте колесо». У зв'язку із реформою самоврядування та децентралізацією зростає вплив місцевих громад, міст та регіонів. Децентралізація, на думку Президента України В. Зеленського, є однією із найуспішніших реформ, а Конгрес місцевих і регіональних влад при Президентіві України стає не лише аналітичним і практичним інструментом для продовження реформ, а й дискусійним майданчиком для діалогу представників місцевого самоврядування з виконавчою та законодавчою владою [46].

Зростаючий вплив місцевого самоврядування стосується не лише внутрішньої політики. Парадипломатія має значний потенціал для зовнішньополітичного вибору України. Вона розвивається через взаємодію міст-побратимів, участь у роботі міжнародних асоціацій, прямі контакти міжрегіонального рівня.

З точки зору парадипломатії, зовнішньополітичний вибір справді стає поліваріантним, він не обмежується альтернативами національного рівня. Адже інститут міст-побратимів включає міста центру та периферії. Міжнародна організація United Cities and Local Governments нараховує 240000 членів, її центральний офіс розміщується у Барселоні, а регіональні – у Бразиліа, Брюсселі, Стамбулі, Джакарті, Оттаві та інших містах.

На процес становлення пара дипломатії, підвищення її ролі у формуванні зовнішньополітичного вибору також впливають ендогенні та екзогенні фактори. У контексті пара дипломатії, до перших, безумовно, належить взаємодія між великими містами (як економічними, освітніми, політичними та культурними центрами країни). До других – публічна дипломатія, важливим елементом якої є взаємодія між містами-побратимами.

Із зростанням економічної потуги сучасних міст підвищується роль парадипломатії. Це загальносвітовий тренд. Наголосимо: «Великі міста є двигуном світової економіки, культурними, історичними, духовними, політичними та інноваційними центрами, де ставляться та вирішуються

часто у режимі експерименту найгостріші глобальні проблеми сьогодення. Разом з тим великі міста відчувають значний тиск таких факторів як міграція, соціальна нерівність, забруднення навколишнього середовища та зміна клімату. В Європі частка міського населення вже перевищує 70%, у середньому по світу цей показник складає приблизно 50%, і, за оцінками експертів ООН, зросте до 60% протягом наступних двадцяти років. У великих містах споживається приблизно 75% усієї електроенергії, що виробляється у світі, та утворюється 80% загальних викидів парникових газів» [22].

Синергія глобалізації та глокалізації, як локомотивів глобального розвитку спричинили появу нових рушійних сил у міжнародних відносинах, які стають менш залежними від національних державних нормативних актів. Незмінний пріоритет національних урядів як єдиних основних гравців у міжнародних справах був серйозно заперечений різними новачками за останні кілька десятиліть [213].

Відзначимо: «Здатність вести дипломатичні відносини, як правило, вважається винятковим атрибутом суверенних держав, але участь місцевих та регіональних органів влади у міжнародних відносинах набуває все більшого значення у всьому світі. Це явище, також відоме як «парадипломатія», має важливі історичні передумови, але за останні десятиліття набуло нової популярності внаслідок транснаціоналізації глобальної економіки... Незважаючи на початкове небажання центральних/федеральних урядів сприймати цю нову реальність, парадипломатія швидко набуває інституційного та правового визнання державами та міжнародними організаціями у різних геополітичних контекстах» [215].

У процесі децентралізації в Україні міста та регіони починають більш активну діяльність, спрямовану на пошук партнерів для співробітництва за кордоном. Парадипломатія та міська дипломатія стають помітним явищем у реалізації європейського та євроатлантичного вибору України. Відзначимо: «Зовнішньополітичний вибір України, як складний та багатфакторний

процес, потребує постійної уваги з боку науковців. Дослідження динаміки зовнішньополітичного вибору, коливань зовнішньополітичного курсу під впливом трансформаційних процесів у владі та суспільстві, визначення його складових та основних рушійних сил є одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики... Будь-яка країна, що стає на шлях модернізації, має враховувати фактор урбанізації, появи та розвитку міст та мегаполісів» [10].

На окрему увагу заслуговують відносини сучасних українських міст із містами-побратимами з інших країн. Варто відзначити, що сучасна Україна «є полем межування двох цивілізацій: східної євразійської (російської) та західної – європейської. Це говорить про те, що сучасна Україна опинилась у ролі розділеної периферії... Перебуваючи в ролі розділеної периферії, Україна має досить обмежені можливості для реалізації своїх зовнішньополітичних інтересів, які залежать насамперед від характеру зв'язків між Заходом і Сходом. В умовах зіткнення інтересів і цивілізаційної конфронтації Україна опиняється в «буферній зоні» [118].

Уникнути цього дуалізму не можливо, а от пом'якшити – так. Один із напрямків парадипломатії, який має сприяти цьому – встановлення зв'язків українських міст із зарубіжними мегаполісами категорії «Альфа». Нагадаємо, що П. Хол запропонував власну класифікацію міст. Він їх розділив на наступні категорії: «Альфа», «Бета», «Гамма» та «Дельта». Парадипломатія має бути спрямована на встановлення зв'язків та поглиблення взаємодії із містами, які за П. Холлом, належать до категорій «Альфа» та «Бета». До перших відносяться «комунікаційно-сервісні центри світового значення із ареалом «обслуговування» до 20 млн. осіб, зокрема мультимодельні транспортні вузли, комунікаційно-комерційно-сервісні центри глобального впливу, наприклад Лондон, Париж, Нью-Йорк, Токіо, Чикаго, Франкфурт, Гонконг, Лос-Анджелес, Мілан, Сінгапур» [24].

Щодо Бета-міст, то до них належать «...міста-шлюзи (субконтинентальні столиці), ареал обслуговування яких досягає від 10 до 20

млн. населення. Це вузли повітряного сполучення, комерційні та сервісні центри субконтинентального значення, наприклад міста Сан-Франциско, Сідней, Торонто, Цюрих, Брюссель, Мадрид, Мехико, Сан-Пауло, Сеул» [24].

Для Одеси вкрай важливою є співпраця з містами чорноморського басейну, а також портами та курортами. Встановлено побратимські відносини із такими містами, як: Олександрія (Єгипет), Балтимор (США), Ванкувер (Канада), Варна (Болгарія), Генуя (Італія), Єреван (Вірменія), Йокогама (Японія), Калькутта (Індія), Кишинів (Молдова), Констанца (Румунія), Ліверпуль (Великобританія), Лодзь (Польща), Марсель (Франція), Нікосія (Кіпр), Оулу (Фінляндія), Пірей (Греція), Регенсбург (Німеччина), Сегед (Угорщина), Спліт (Хорватія), Стамбул (Туреччина), Хайфа (Ізраїль), Валенсія (Іспанія), Циндао (Китай) [99].

Загалом, відносини між містами-побратимами досі мають формальний характер: делегації міст-побратимів беруть участь у святкових заходах з нагоди дня міста, фестивалях, відкритті пам'ятників тощо. В якості прикладів конкретної допомоги одеська преса у 2017 році активно висвітлювала передачу автоцистерни: «Місто Регенсбург, що є одним із активних міст-побратимів Одеси, в грудні 2017 року, люб'язно передало, в якості гуманітарної допомоги для пожежних підрозділів міста Одеси, пожежну автоцистерну TLF 16/25» [102].

Також майже щороку відбуваються знакові події у відносинах між Одесою та Марселем (у французькому місті встановлено туристичний символ Одеси «якір-серце», проводяться фестивалі сучасного французького кіно тощо). Активно розвивається взаємодія Одеси із містом Пірей (Греція): це й відкриття бюста Григорію Маразлі (у 1878–1895 роках – міський голова Одеси грецького походження) і низка проектів спільно із Грецьким Фондом культури.

Роль парадипломатії у процесі здійснення зовнішньополітичного вибору полягає у поєднанні інтеграційних зусиль на рівні взаємодії між містами-

побратимами, а також у межах міжнародної організації United Cities and Local Governments.

До неї від України входять дві асоціації: Асоціація міст України [18] та Українська асоціація районних та обласних рад [156]. В сучасних умовах парадипломатія, або дипломатія міст для України передбачає дезінтеграцію з містами країни-агресора. Як це проявляється на прикладі міста Одеси? Розглянемо кейс відносин між Одесою та Ростовом-на-Дону. У 2009 році Одеса та Ростов-на-Дону стали містами-побратимами. Встановлення зв'язків на рівні міст-побратимів між Одесою та Ростовом пояснювалось тим, що їх вже давно називають «мамою» і «татом», а це, у свою чергу, обумовлено тим, що наприкінці XIX століття ці міста стали столицями кримінального світу. У той час «Ростов і Одеса стали розвинутими, багатими торгово-промисловими центрами, які розташовувалися на півдні, «що було цінне для босяків»... Мимоволі Ростов з Одесою стали двома південними столицями кримінального світу, і саме босяки, які не могли поділити між собою однаково привабливі для них міста, стали називати їх татом і мамою... Коли співробітники міліції затримували кримінальника без паспорта і питали про те, хто його батьки, він відповів: «Ростов мій тато, Одеса – мама», тому що це були дві столиці кримінального світу» [103]

У 2016 році на сайті Президента України з'явилась петиція щодо «Позбавлення Ростова-на-Дону статусу міста побратима Одеси» [121]. Дезінтеграція на рівні міст-побратимів на той час була об'єктивно обумовлена фактором російської агресії. Зокрема, у петиції зазначається: «На сьогоднішній день місто Одеса має своїм містом побратимом російський Ростов-на-Дону. Місто, що є обласним центром регіону з якого здійснювалася, здійснюється і буде здійснюватися вторгнення на територію України» [121].

Варто відзначити, що на сайті Одеської міської ради у той же період також зникла згадка про Ростов-на-Дону як місто-побратим Одеси. Натомість активно розвиваються відносини з містами-побратимами, які представляють,

передусім, країни ЄС (Марсель, Регенсбург, Варна, Пірей, Лодзь), США (Балтимор), Канаду (Ванкувер) та Ізраїль (Хайфа).

Окремо тут слід наголосити на ініціативі мера Києва В. Кличка встановити побратимські відносини між Києвом та Одесою: «Мені приємно сьогодні бути в Одесі – місті, у якому прокинулася надія на позитивні зміни і перетворення. Пропоную побратимство міст Києва і Одеси», – зазначив Віталій Кличко» [71].

Таким чином, на сучасному етапі політичного та соціально-економічного розвитку взаємодія міст-побратимів є важливою складовою зовнішньополітичного вибору України. Погодимось із тим, що «Регіональні уряди можуть виступати міжнародними суб'єктами... парадипломатія може бути багатофункціональним засобом просування інтересів та ідентичності» [214]. Інститут міст-побратимів може стати важливим фактором прискорення економічної, соціальної та культурної кооперації та європейської інтеграції держави у цілому. Акцентуємо увагу на соціокультурному напрямку взаємодії, адже саме це є основою формування демократичних цінностей, європейської ідентичності, належності України до євроатлантичного цивілізаційного простору.

У парадипломатії поєднуються інтеграція з містами-побратимами у країнах ЄС та дезінтеграція з містами-побратимами з РФ. Найбільшу активність необхідно демонструвати у встановленні та розвитку побратимських відносин із глобальними континентальними столицями та субконтинентальними центрами.

Висновки до третього розділу

Підбиваючи підсумки проведеному у третьому розділі дисертаційного дослідження особливостей впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір України, слід зробити наступні висновки.

По-перше, відносно презентованості зовнішньополітичного вибору України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 р., то результати виборчих кампаній 2019 року дали новий імпульс демократизації політичних інститутів в Україні. Виборчий процес був демократичним, а його результат – закономірним. Президентська виборча кампанія, а згодом і дострокові парламентські вибори характеризувались справжньою альтернативністю, змагальністю, прозорістю. Суспільство вчергове підтвердило власну зрілість та здатність робити демократичний вибір.

По-друге, дослідження безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору України, безумовно, актуалізуються під час широкомасштабної збройної агресії російської федерації в Україні. Без урахування безпекового аспекту, визнання його пріоритетності щодо інших аспектів зовнішньополітичний вибір України неможливий.

По-третє, визначено такі складові зовнішньополітичного вибору України після президентських та позачергових парламентських виборів 2019 року, як інтернаціоналізація, децентралізація, мобілізація. Окреслено напрямки становлення та розвитку паралельної дипломатії, які мають сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції. Паралельну дипломатію розглянуто у контексті нових трендів у міждержавних відносинах: публічній дипломатії, е-дипломатії, дипломатії без дипломатів (П. Солдатос), дипломатії відомих осіб («celebrity diplomacy»). Підвищення ролі органів місцевого самоврядування обумовлено реформою децентралізації, яка вважається однією із найуспішніших. Це проявляється як у внутрішній політиці, так і зовнішньополітичному виборі України.

Розвиток паралельної дипломатії («дипломатії міст») визначено за двома напрямками. По-перше, участь представників місцевого самоврядування у діяльності United Cities and Local Governments (uclg.org/en). Дві організації від Українами є її членами: Асоціація міст України та Українська асоціація районих та обласних рад. Також активно можуть долучатись до паралельної дипломатії учасники Конгресу місцевих і регіональних влад при Президентові

України. По-друге, взаємодія із містами-побратимами (яку розглянуто на прикладі м. Одеси). Даний кейс включає інтеграцію із містами-побратимами з країн ЄС, США, Ізраїлю, Канади та Китаю й розрив зв'язків із колишнім містом-побратимом Ростов-на-Дону (російська федерація).

Визначено, що місцева влада, завдяки процесу децентралізації, стає однією із акселераторів європейської інтеграції: міста – побратими, міста, райони та області мають потенціал стати справжніми акторами парадипломатії. Парадипломатія не може замінити урядові ініціативи та міждержавні зв'язки, але здатна їх значно посилити, наповнити реальним змістом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні визначено демократизацію політичних інститутів як чинник зовнішньополітичного вибору України. Розкрито сутність процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору у контексті інституційного підходу, визначено передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору. Розглянуто демократизацію політичних інститутів (масмедіа, інституту електоральних змагань, політичні партії) у процесі зовнішньополітичного вибору. Розкрито особливості впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір України. Проаналізовано безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України, визначено особливості зовнішньополітичного вибору України після 2019 року.

Реалізація мети та виконання поставлених завдань дисертаційного дослідження уможливили формулювання наступних висновків.

1. Визначення теоретико-методологічних засад дослідження демократизації політичних інститутів як чинника зовнішньополітичного вибору України потребує застосування підходів нового інституціоналізму та світ-системної теорії з урахуванням специфіки складних політичних процесів, пов'язаних із загостренням протистояння між автократіями та демократичними країнами. У нових умовах дослідження концентрується на інститутах публічної влади та громадянського суспільства, впливу їх демократизації на процес зовнішньополітичного вибору. Фокус зміщується від інститутів держави до інститутів, які можуть критично оцінювати діяльність влади, сприяти їх демократизації. Це дозволяє визначити залежність від пройденого шляху у процесі демократизації (Т. Сковпол, Д. Норт, ін.), «інституційний дискурс» (В. Шмідт) політичних партій та масмедіа, обрахування вигоди та витрат у процесі демократизації політичних інститутів (К. Ероу, Р. Коаз, Дж. Б'юкенен, М. Олсон, У. Нісканен, Г. Таллок, ін.) як чинників зовнішньополітичного вибору. Задля окреслення широкого

контексту зовнішньополітичного вибору у вигляді протистояння між автократіями та демократіями, виокремлення умов вибору країн «ядра», «напів-периферії» та «периферії» світ-системи (І. Валерстайн, Г. Дерлугян, А. Френк, Б. Гіллс, П. Кутуєв, В. Калінін, ін.) та визначення ролі демократизації політичних інститутів у процесі зовнішньополітичного вибору використовувались елементи світ-системної теорії.

2. Концептуалізація зовнішньополітичного вибору у науковому дискурсі полягає у визначенні сутності індивідуального та колективного вибору, який здійснюється у процесі взаємодії між свободою вибору та відповідальністю як основи демократизації політичних інститутів та складової зовнішньополітичного вибору. Серед ознак вільного політичного вибору відзначено усвідомлення громадянами власного інтересу й визначення співвідношення індивідуального та суспільного інтересу у індивідуальних та колективних діях. У традиційному суспільстві вибір був привілеєм еліт, у епоху модерну вибір перетворився на рутинну справу з послідовністю дій (проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення). Вибір стає справою бюрократії, яка має ухвалювати раціональні рішення (М. Вебер, Г. Саймон, В. Парсонс, Т. Дай, ін.). У постмодерну добу відбувається деконструкція вибору (Ж. Дерріда, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, ін.). Обґрунтовано, що зовнішньополітичний вибір відрізняється від повсякденного, він є екзистенціальним, а не маркетинговим. Зовнішньополітичний вибір є складним, багатофакторним процесом, який обумовлений історичними, соціальними, політичними, економічними та ідеологічними факторами. На нього визначальним чином впливають внутрішні (політика та економіка) та зовнішні (міжнародна система) чинники. У сучасних умовах «великий» вибір України на користь інтеграції до ЄС та НАТО, інших об'єднань країн демократичного світу, може бути реалізований лише на основі демократизації політичних інститутів. У контексті трансформацій глобальної світ-системи, зовнішньополітичний вибір обумовлений необхідністю подолання авторитарної радянської спадщини

(«залежності від пройденого шляху» за історичним інституціоналізмом). Це альтернатива «радянське минуле» v. «демократичне майбутнє». Також чинниками вибору є інституційні переваги демократичних країн, які обумовили їх перемогу у Холодній війні та відродження імперських амбіцій сучасних автократій, що протиставляють себе демократичному світові.

3. Інституційний вимір процесів демократизації та зовнішньополітичного вибору розкрито за допомогою підходів нового інституціоналізму (історичний інституціоналізм, дискурсивний, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний інституціоналізм). Зовнішньополітичний вибір щодо інтеграції до об'єднань демократичного світу, не може бути реалізований без демократизації політичних інститутів, формування розвинених горизонтальних зв'язків між демократичними інститутами України та інших країн. Важливу роль у процесі демократизації відіграють інститути громадянського суспільства. Відзначено політичну активність громадян, політичний плюралізм та вільну конкуренцію як передумови розвитку демократичних політичних інститутів, які гарантують свободу політичного вибору – вільних медіа, інституту виборів, інститутів представницької демократії тощо. Інституційний вимір демократизації визначає інститути, які обмежують публічну владу, критично оцінюють її діяльність, формують громадську думку, сприяють демократизації усіх інших інститутів. Серед таких інститутів відзначено масмедіа, вибори та політичні партії. Демократизація, відповідно до інституційного підходу, – це підвищення можливостей громадян щодо критичної оцінки дій влади та її легальної та легітимної зміни під час електоральних змагань. Інституційний вимір зовнішньополітичного вибору визначає глобальні тренди розвитку інститутів. До них належать: відносно масмедіа – розвиток інтернет-комунікацій, соціальних мереж, месенджерів тощо; відносно виборів – впровадження електронного голосування, поштового голосування під час пандемії COVID-19; відносно політичних партій – їх трансформації під впливом медіатизації політики. Інститут масмедіа є важливим чинником

демократизації політичного вибору, а електоральні кампанії, завдяки концентрації політичної інформації, мобілізації громадян, підвищенні активності партій та інших політичних інститутів, є демократичним механізмом формування політичних цінностей. Цей вплив є двостороннім: електоральні кампанії впливають на цінності, а цінності визначають політичний вибір громадян.

4. Передумови та етапи формування сучасних трендів зовнішньополітичного вибору конкретизовано за напрямками внутрішньополітичних трансформацій та зовнішньополітичних викликів. Відзначено загрози та переваги амбівалентності зовнішньополітичного вибору, зростання впливу деструктивних елементів (В. Горбулін) внутрішньополітичного процесу за відсутності демократизації політичних інститутів. Передумови та тренди зовнішньополітичного вибору змінюються у глобальному контексті та спричиняють ротації країн ядра, напівпериферії та периферії світ-системи. Водночас, характеристики індустріальної та постіндустріальної епох дозволяють визначити спільні передумови зовнішньополітичного вибору для усіх країн. Йдеться про перехід від централізації, стандартизації й концентрації до інноваційності, самоврядування, гуманізації. Це дозволяє визначити демократизацію політичних інститутів як передумову та один із головних трендів сучасного зовнішньополітичного вибору. До інших трендів слід віднести: загострення протистояння між демократіями та автократіями, інформатизацію (О. Тоффлер, М. Кастельс), глобалізацію (У. Бек, Е. Гідденс, З. Бауман, Ю. Габермас), необхідність підвищення обороноздатності України, одночасну дезінтеграцію з пострадянським простором й інтеграцію до об'єднань демократичних країн тощо. Формування сучасних умов зовнішньополітичного вибору відбувалось у декілька етапів: утворення біполярного світу, поділеного між демократичними (НАТО, ЄС, ін.) та авторитарними країнами (СРСР, Китай, «Варшавський пакт», Рада економічної взаємодопомоги тощо), та їх протистояння до 1991 року,

формування однополярного світу за явного лідерства США, створення альтернативних альянсів між демократичними країнами (ЄС, США, Велика Британія після «Брекзиту» 2020 року, Австралія, деякі країни Південно-Східної Азії тощо) та авторитарними режимами (КНР, РФ, Ісламська Республіка Іран, ін.), розподіл країн на демократичний альянс на підтримку України та авторитарні режими. Цей етап розпочався 24 лютого 2022 року. На даному етапі слід враховувати, що глобалізація та формування глобального фінансового ринку утворили передумови появи нових потуг: транснаціональних корпорацій та агломерацій.

5. Демократизація політичних інститутів (масмедіа, інституту виборів, політичних партій) у процесі зовнішньополітичного вибору характеризується як глобальними явищами – трансформацією медіаландшафту, розвитком соціальних мереж, медіатизацією політики (домінуванням медіа-скандалів та політичних ток-шоу у медіа), так і локальними проблемами, які необхідно подолати у процесі демократизації. До останніх відносяться: елімінування раціональних дебатів з публічного простору, електоральна, а не консолідована демократія, олігархізація політичних партій та традиційних медіа, не-громадянський публічний політичний дискурс, який заважає визначити суспільний інтерес та виробити дієві механізми його реалізації у зовнішній політиці. Водночас, відзначено розвиток суспільного мовлення, як незалежного ані від державної цензури, ані від олігархічного впливу, інституту медіа. Формат електоральних кампаній в Україні поки що не передбачає політичної конкуренції у формі раціональних дебатів щодо визначення суспільного інтересу та напрямків його реалізації у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції та пострадянської дезінтеграції. Демократизація політичних інститутів потребує звернення до конституціоналізму, як фундаменту інституційних реформ з питань вибору оптимальної моделі демократизації у просторі між авторитарним та демократичним політичним режимом на користь останнього, між парламентською та президентською формами правління та між пропорційною

та мажоритарною електоральними системами. Дискурс масмедіа щодо раціонального визначення послідовності кроків та комбінації військового, політичного, правового та економічного вимірів європейської та євроатлантичної інтеграції, реалізації національного інтересу та суспільного блага на цьому шляху визначено як один із основних чинників зовнішньополітичного вибору.

6. Контрасти зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій в Україні до початку широкомасштабного збройного вторгнення представлено у вигляді альтернативи «Схід – Захід». Відзначено розподіл партій та політичних акторів у електоральному полі України до 2022 року на проукраїнські та проросійські. Контрастність зовнішньополітичного вибору у програмах політичних партій обумовлена змінами напрямку інтеграційних зусиль, результатами президентських виборчих змагань, попередніми зовнішньополітичними діями (Україна є засновницею ООН, членом Ради Європи, ОБСЄ, МВФ, СОТ, ін.). Вектор зовнішньополітичного вибору України коливався між європейським та пострадянським простором та зазнавав кардинальних змін напрямку у 1994, 2004, 2010 та 2014 роках після президентських виборчих кампаній. У президентській виборчій кампанії 2019 року зовнішньополітичний вибір також став однією із головних тем – від пропозицій визначати зовнішньополітичний напрямок інтеграції на всеукраїнському референдумі до обґрунтування певного вибору історичними та політичними факторами (П. Порошенко, Ю. Бойко), економічними та безпековими чинниками (В. Зеленський, Ю. Тимошенко) тощо. За результатами парламентської виборчої кампанії 2019 року до ВР пройшли представники п'яти політичних партій, а переконливу перемогу здобула партія «Слуга народу» (43,16% голосів). У її виборчій програмі наголос робиться на впровадженні стандартів НАТО, підвищенні видатків на оборону, децентралізації та демонополізації оборонних закупівель (розділ «Безпека і оборона»). Щодо зовнішньополітичного вибору, то йдеться про ухвалення законів для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення

співпраці з Євросоюзом і НАТО, запуск програми «комерційної дипломатії». Програму політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» слід назвати «реваншистською». У ній пропонується скасувати закони про мову, освіту, зупинити процеси люстрації, декомунізації тощо. Партія «Батьківщина» визначає росію як країну-агресора, наголошує на необхідності європейської та євроатлантичної інтеграції, посиленні безпеки та обороноздатності України, декларує скасування мінських домовленостей. У програмі «ЄС» наголошується на попередніх здобутках (Угода про асоціацію з ЄС та отримання томосу) й необхідності продовження курсу на вступ до ЄС та НАТО. У програмі партії «Голос» визначається важливість впровадження стандартів ЄС та НАТО.

7. Особливості впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір України полягають у наступному. По-перше, у процесі демократизації політичних інститутів постали дилеми зовнішньополітичного вибору, які потребують вирішення. Йдеться про зв'язок європейської та євроатлантичної інтеграції (їх темпу, пріоритетності, взаємної обумовленості), синтез національного та локального рівнів інтеграційної взаємодії (визначення ролі публічної дипломатії та місцевого самоврядування), урахування впливу глобалізму на реалізацію національного інтересу у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції. По-друге, розрізнення зовнішньої та міжнародної політики. Якщо перша є прерогативою органів державної влади, то брати участь у міжнародній політиці мають інститути громадянського суспільства (включно з опозиційними політичними партіями, представниками мас медіа, NGO). Враховуючи їх високий рівень демократизації, необхідно посилити вплив інститутів громадянського суспільства та представницької демократії на процес зовнішньополітичного вибору України. Зокрема, саме у дискурсі масмедіа пріоритетними темами на сучасному етапі є взаємодія України з демократичними країнами, підвищення рівня військового розвитку та економічної стійкості у співпраці з партнерами із демократичних країн, їх союзів та альянсів (ЄС, НАТО тощо), підтримка

обраного європейського та євроатлантичного курсу України. Це кардинально відрізняється від періоду 2014 – 2021 років, коли топ-темами дискурсу масмедіа щодо зовнішньополітичного вибору були мінські угоди, переговори у «нормандському форматі». По-третє, демократизація політичних інститутів сприяє подоланню популізму, медіатизації політики (формуванню гібридної медіаполітичної системи), створенню «партії влади» (що спотворює інститут політичних партій та відроджує авторитарні тенденції), переважанню у партійній політиці вертикальних комунікацій (підвищенню ролі горизонтальної внутрішньопартійної взаємодії). По-четверте, основним механізмом впливу демократизації політичних інститутів на зовнішньополітичний вибір мають стати раціональні політичні дебати у масмедіа, політичних партіях та між основними індивідуальними й колективними політичними акторами під час виборів. До основних тем дебатів віднесено вибір між демократизацією влади та необхідністю підвищувати обороноздатність країни, між горизонтальною (мережевою) та вертикальною (ієрархічною) організацією політичного управління, між глобалізацією та захистом національного інтересу, інтеграцією з ЄС та НАТО та дезінтеграцію з країнами пострадянського простору.

8. Конкретизація безпекового аспекту зовнішньополітичного вибору України передбачає визначення його пріоритетності як під час виборчих кампаній 2019 року так і на сучасному етапі. Президентські та позачергові парламентські вибори надали нового імпульсу демократизації політичних інститутів, вони характеризувались альтернативністю, змагальністю та прозорістю. На сучасному етапі очевидно, що без урахування безпекового аспекту, визнання його пріоритетності щодо інших аспектів зовнішньополітичний вибір України неможливий. Визначено сутність процесу сек'юритизації, як поширення проблеми безпеки на будь-який простір соціальних та політичних відносин. В Україні йдеться про утворення протиріч навколо мовного питання, релігійного (церковного) вибору, які спочатку переросли у електоральні конфлікти, а згодом стали впливовим фактором

загрози безпеки. Сек'юритизація повною мірою відноситься сфери громадянського суспільства, яке в умовах воєнного стану перетворилось на один із дієвих інститутів безпеки (через активну діяльність волонтерів, добровольців та активістів). Відзначено сек'юритизацію масмедіа, адже незалежна від країни-агресора та олігархічних груп інформаційна політика є важливим фактором безпеки держави.

У дослідженні визначено та обґрунтовано зв'язок між безпекою, демократією та свободою вибору. У процес забезпечення суспільної безпеки (яка, на відміну від державної чи політичної безпеки, спирається на колективні ідентичності, що проявляються у інститутах масмедіа, громадянського суспільства, різних формах суспільної самоорганізації тощо) включається усе суспільство. Протидія широкомасштабній збройній агресії перетворилась із вузькополітичної справи державного апарату та політичних еліт на масовий суспільний рух.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Подолання тоталітаризму як проблема: спроба орієнтації. *Дух і літера*. Київ, 2001. № 7-8. С. 6–15.
2. Алексієвець М., Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка. 2016. № 17. 34-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2016_17_5
3. Аміров А.О. Зовнішньополітичний вибір України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 року. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення: матеріали звітної всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 18 травня 2019 року)*. Одеса, 2019. С.769-771.
4. Аміров А. О. Демократизація політичних інститутів за Президента В. Зеленського: від Торонто до Вільнюса. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 3. С. 18-23. URL: http://politicus.od.ua/3_2021/3.pdf
5. Аміров А. О. Парадипломатія у зовнішньополітичному виборі України: «п'яте колесо» чи акселератор європейської інтеграції? *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 4. С. 14-19. URL: http://politicus.od.ua/4_2021/2.pdf
6. Аміров А. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів для людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності. Міжнар. наук-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р.* Одеса: «Гельветика», 2021. С. 187–190.
7. Аміров А. Зовнішньополітичні тренди України крізь призму теорій міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії* 2018. № 19. С.84-91. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/13.pdf

8. Аміров А. О. Дискурс мас-медіа щодо зовнішньополітичного вибору України. *Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2019 р.) / за загальною редакцією Н. В. Петлюченко. Одеса : Фенікс, 2019. С. 19-21.
9. Аміров А. О. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2019. № 11. С. 3-9. URL: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/133>
10. Аміров А.О. Взаємодія Одеси з містами-побратимами як складова зовнішньополітичного вибору України. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ-Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 52-59.
11. Аміров А.О. Зовнішньополітичний курс України після президентських виборів (на основі аналізу матеріалів ЗМІ). *Трансформація політичних процесів у XXI столітті», IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23-24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А.Є., Цвиха В.Ф., Батрименка О.В., Обушного М.І., Телешуна Я.С., Візняка А.Е. Київ: 2019. С. 22-28.
12. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». Київ: НІСД, 2021. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya>
13. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ: НІСД, 2018. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta>

14. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» Київ: НІСД, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-0>
15. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ: НІСД, 2014. 148 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Dopovid_Prezudentps-0ab72.pdf
16. Артёмов І. Актуальні аспекти вибору напрямку євро регіонального співробітництва в контексті досвіду Вишеградської четвірки: Україна між ЄС та Росією. *Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 6-17.*
17. Артёмова Є. С. Євроскептицизм у сучасному геополітичному дискурсі Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.03.03. Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
18. Асоціація міст України. URL: <https://auc.org.ua/>
19. Берлін І. Чотири есе про свободу / пер з англ. О. Коваленка. Київ: Основи, 1994. 272 с.
20. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
21. Більшість європейців підтримують вступ України до ЄС – Офіс віцепрем'єра з євроінтеграції. *Інтерфакс-Україна: інформаційне агентство. 2022. 14 березня.* URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/813010.html>
22. Бірюков Д.С. Сучасні проблеми урбанізації в контексті національної безпеки України. Аналітична записка. *Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень.* URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1165/%C2%A0> (дата звернення 21.07.2021)
23. Блінцова В. О. Процес медіатизації політики та функції мас-медіа у сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми політики. 2013. № 49. С. 126-131.*

24. Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід. *Державне управління теорія і практика*. 2007. № 1(6). URL: <http://www.archive.nbu.gov.ua/ejournals/dutp/20072/txts/07bovmmd.htm>
25. Бойко-Бойчук О.В. Державне управління розвитком міста: моделі та механізми [Текст] : монографія. Київ: Пульсари, 2010. 234 с.
26. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу / пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1998. 631 с.
27. Бунь В. Електоральний вибір: суть, типи, особливості формування. *Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції, м. Львів, 10-11 травня 2007 року* / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. Львів, ЦПД, 2008. С152-159.
28. Бурдига І. Як в Україні забороняють проросійські політичні партії. *DW*.2022. 29 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-v-ukraini-zaboroniaiut-prorosiiski-politychni-partii/a-62291819>
29. Валлерстайн І. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер с англ. П.М. Кудюкина; под общей ред. Б.Ю. Кагарлицкого. СПб.: «Университетская книга», 2001. 416 с
30. Вибори Президента України 2019. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=720.html>
31. Вибори народних депутатів України: позачергові 21.07.2019 року. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>
32. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 55-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2011_4_5.
33. Вінникова Н. Сутність політичного рішення: від традиції до новації. *Освіта регіону. Український науковий журнал. Політологія, психологія,*

- комунікації. 2010. № 4. С.145-156. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/340>
34. Волошенко І. О. Концептуально-теоретичні засади дослідження проблем національної і міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 118(1). С. 51-59. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2014_118(1)_7).
35. Гаск Ф. Цінність свободи. *Лібералізм : Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2002. С. 491–530.
36. Герасимчук Т. Міжнародний порядок ХХІ століття: основні теоретико-концептуальні підходи. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 335-355. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2016_25_19.
37. Герасимчук С. Дипломатичні підсумки 2019 року. *Рада зовнішньої політики «Українська призма»: веб-сайт*. 2019. 20 грудня. URL: <http://prismua.org/2019-12-20/>
38. Гіоане І. М. Феномен політичного вибору як взаємодія свободи та відповідальності: політико-культурний аспект: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 Київ, 2021. 20 с.
39. Гіоане І. М. Головні чинники політичного вибору. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (3). С. 12-19. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_139\(3\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_139(3)_4).
40. Горбулін В. «Цінності суспільства» і «гібридний мир»: криза моделі захисту. *Дзеркало тижня*. 2017. 24 – 30 червня. № 24. URL: https://zn.ua/internal/cennosti-obschestva-i-gibridnyy-mir-krizis-modeli-zaschity-252420_.html
41. Горбулін В. Україна – 2018: дорога між викликами й ризиками. Але дорога... *Дзеркало тижня*. 2017. 29 грудня – 13 січня. № 49–50. URL: https://dt.ua/internal/ukrayina-2018-doroga-mizh-viklikami-y-rizikami-ale-doroga-264644_html

42. Громадські активісти окреслили Зеленському «червоні лінії» *Дзеркало тижня*. 2019. 24 травня. URL: https://dt.ua/POLITICS/gromadski-aktivisti-okreslili-zelenskomu-chervoni-liniyi-312240_html
43. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналітична доповідь / [Яблонський В. М., Бекешкіна І. Е., Гелетій М. М. та ін.] ; за заг. ред.: О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.
44. Давимука О. О. Ухвалення «Стратегічного компасу» Європейського Союзу: дослідження. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 3 квітня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/ukhvalennya-stratehichnoho-kompasu-yevropeyskoho-soyuzu>
45. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
46. Децентралізація – одна з найуспішніших реформ в Україні, – Президент. *Портал «Децентралізація»*. 2021. 28 липня. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13814> (дата звернення 22.07.2022)
47. Діяльність української сторони платформи громадянського суспільства Україна – ЄС у 2016 році. *Українська сторона : офіційний сайт*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/progress-reports/>
48. Донська А. Політична концептуалізація Європи в сучасному науковому дискурсі: авто-реф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ, 2015. 17 с.
49. Допомогти Києву, щоби зупинити Росію: спільна стаття прем'єрів України та Данії. *Європейська правда*. 2018. 26 червня. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/06/26/7083613/>.
50. Дорош С. Зеленський-президент: п'ять надій, що не «все пропало». *BBC News Україна*. 23 квітня 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47933908>

51. Епштейн М. По той бік совка. Політика на межі гротеску. Київ: Дух і літера, 2016. 320 с.
52. Євроінтеграційні зобов'язання політичних партій: аналіз виборчих програм. *Українська сторона : офіційний сайт*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/228-yevrointegracijni-zobovyazannya-politichnih-partij/>
53. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. Київ : НІСД, 2012. 192 с.
54. Журба А. Куди веде Україну Зеленський та чого від нього очікує Європа. *Твоє Місто: міський портал*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/klyuchi_do_yevropy_kudy_vede_ukrainu_volodymyr_zelenskyu_100955.html
55. Захаренко К. Політичні інститути інформаційної безпеки України: трансформація, модернізація, розвиток. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2017. 389 с.
56. Заявка на вступ до ЄС у 2023 та інші обіцянки кандидатів у президенти - порівнюємо програми. *Офіційний сайт BBC Україна*. 2019. 14 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47157557>
57. Звернення інтелектуалів, політиків та громадських діячів України до парламентів, урядів і народів світу. *Голос України*. 2009. 12 вересня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/159856>
58. Звіт УС ПГС «Від цілей до результатів: виконання Угоди про асоціацію очима стейкхолдерів». *Українська сторона: офіційний сайт*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/102-zvit-us-pgs-AA-2017/>
59. Зеленський – Порошенку: Я не ваш опонент, я ваш вирок. *Українська правда*. 2019. 19 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/19/7212823/> (дата звернення: 12.06.2022)

60. Зеленський: Ми обрали напрям у Європу, однозначно. НАТО – клас, безпека, рівень армії, усе зрозуміло. Але я хочу об'єднати країну. *Gordonua.com*. 2019. 18 квітня. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-zelenskij-mi-obrali-naprjam-v-jevropu-odnoznachno-nato-klas-bezpeka-riven-armiji-vse-zrozumilo-ale-ja-hochu-ob-jednati-krajinu-896742.html>
61. Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. Київ: ВД «Стилос», 2014. 352 с.
62. Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці, О.В. Потехіна. Київ: ВД «Стилос», 2015. 326 с.
63. Зовнішня політика України – 2015: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. Київ: ВД «Стилос», 2016. 308 с.
64. Інавгураційна промова В. Зеленського. Повний текст. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-promovazelenskoho/29952433.html>
65. Іовчева А. М. Історичний інституціоналізм як основа європейського співтовариства у ХХІ ст. *Історичний архів. Наукові студії*. 2017. Випуск 19. С.168-174
66. Калатур А. Тайвань заявив, що Китай провів репетицію нападу на острів. *Українська правда*. 2022. 7 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/7/7362199/>
67. Калінін В. Світ-система та держава як одиниці аналізу у політичних дослідженнях. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 322–326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_87.
68. Калінін В. Дисциплінарна приналежність світ-системного аналізу: до питання визначення. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр. Київ, 2016. № 1/2 (29/30). С. 117–123.
69. Каневський Д. Євродепутат Галер: Зеленський кинув виклик Путіну. *DW.com*. 2019. 23 квітня. URL: <https://www.dw.com/uk/a-48434537>

70. Капітоненко М. Силовий фактор у міжнародних відносинах: парадигми, теорії, концепції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2006. Випуск 33-34. С.13-18.
71. Київ і Одеса – міста-побратими. *Рідна країна: світоглядний портал*. 2015. 9 липня. URL: <https://kyiv.ridna.ua/2015/07/kyjiv-i-odesa-mistamy-pobratymamy/>
72. Кириченко В.В. Політичний вибір особистості: формування позиції «за» та «проти». *Проблеми політичної психології : зб. наук. праць*. 2015. Вип. 2(16). С. 349-360
73. Коболев А. Мовою фактів: десять років з газовими угодами Тимошенко. *Економічна правда*. 2019. 18 січня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/01/18/644424/>
74. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин: монографія. Київ, 2012. 899 с.
75. Константинова Т. В. Теорія політичного вибору як складова ліберальної доктрини. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОН України ; НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. 48. С. 58-66.*
76. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
77. Корсунський С. Альянси, які будує Путін. *Дзеркало тижня*. 2022. 23 липня. URL: <https://zn.ua/ukr/international/aljansi-jaki-buduje-putin.html>
78. Копійка В. Зовнішньополітична парадигма України: історія і сучасність. *Віче*. 2015. № 18. С. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_18_4.
79. Костенко А. М. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України : монографія / Сум. держ. ун-т, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Суми : Сум. держ. ун-т, 2018. 410 с.
80. Крамар О. Зеленський і Росія: пастки розставлені. *Український тиждень*. 2019. 26 квітня. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/229601>

81. Кривенко С. Що обіцяє виборцям «Опозиційна платформа — за життя». Експертний аналіз програми. *Міський портал «Твоє місто»*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/peredvyborna_programa_partii_opozytsiyna_platfor_ma__za_zhyttya_101708.html
82. Кройтор А., Яковлев Д., Алексеєва-Тімченко К. «Апостоли» індоктринації: ідеологічні особливості репрезентації релігійного вибору у системі середньої освіти (на основі аналізу інтерв'ю експертів. *Ідеологія і політика*. 2019 № 2 (13). С.29-46. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14543>
83. Кубілюс А. План євроінтеграції: коли можливий вступ України до ЄС та як його досягти. *Європейська правда*. 2022. 8 липня URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/07/8/7142850/>
84. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: сучасний етап реалізації курсу. *Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. С. 76-88.
85. Кулініч М.А. Україна у новому геополітичному просторі: проблеми регіональної та субрегіональної безпеки. *Науки і оборони*. Вип. 29. 29 с.
86. Куренкова О. Статус кандидата до ЄС: що це змінить для України та чи допоможе закінчити війну. *Суспільне новини*. 2022. 17 червня. URL: <https://suspilne.media/250831-status-kandidata-do-es-so-ce-zminit-dla-ukraini-ta-ci-dopomoze-zakinciti-vijnu/>
87. Кутуєв П. В. Мировая система как предмет социологического анализа: новая исследовательская программа Андре Гундера Франка. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2007. № 2. С.17–35.
88. Кутуєв П.В. Держава, що сприяє розвитку: Південна Корея у світлі загальної теорії. *Наукові записки НаУКМА : Соціологічні науки*. 2004. Т. 32. С. 42-48. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8180>
89. Кутуєв П.В. Парадигма держави, що стимулює розвиток у соціології: концептуальний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Серія: соціологічні науки. 2002. № 20. С. 3–10.

90. Кухар І. Микола Кулінич: Політика примх не наблизить Україну до Європи. *День*. 2004. № 128. 23 липня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/nota-bene/mykola-kulynych-polityka-prymkh-ne-nablyzyt-ukrayinu-do-yeвроpy>
91. Кухта Б. Політична влада та її рішення. Львів: ЦПД, 2006. 240 с.
92. Максименко І. В. Зовнішньополітичний курс України як чинник геополітичного лідерства ЄС та Росії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 120 (1). 2014. С.59-72.
93. Малинка В. Головне з програм шести політичних партій: що обіцяють виборцям у 2019 році. *Детектор медіа*. 2019. 19 липня. URL: <https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/23209/2019-07-19-golovne-z-program-shesty-politychnykh-partiy-shcho-obitsyayut-vybortsyam-u-2019-rotsi/>
94. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Копенгаген, червень, 2018. *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciyyi-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2018>
95. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Лондон, липень 2017 (Ukraine Reform Conference). *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciyyi-z-pitan-reform-v-ukrayini/urc-2017>
96. Міжнародна конференція з питань реформ в Україні, Торонто, липень 2019. *Єдиний веб-портал органів виконачої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/mizhnarodni-konferenciyyi-z-pitan-reform-v-ukrayini/mizhnarodna-konferenciya-z-pitan-reform-v-ukrayini-toronto-lipen-2019>
97. Мірошниченко Б. Привид Третьої світової. Як Росія та Китай змусили переозброїтись увесь світ. *Економічна правда*. 2022. 5 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/5/690046/>
98. Мірошниченко Ю. Р. Організаційно-правові засади підготовки та прийняття державно-політичних рішень. Харків: Фактор, 2004. 224 с.

99. Міста-побратими. *Офіційний сайт міста Одеса*. URL: <https://omr.gov.ua/ua/international/goroda-pobratimi/>
100. Неоголошений поділ світу. Який спільний план виношують Росія та Китай. – Клімкін. *NV*. 2022. 5 серпня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-i-kitay-vinoshuyut-spilniy-plan-pro-podil-svitu-diplomat-ostanni-novini-50261262.html>
101. Нова зовнішня політика України: погляд аналітиків. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень Інститут світової політики, 2010. 164 с. URL: <https://icps.com.ua/nashi-proekty/analitika/nova-zovnishnya-polityka-ukrayiny/>
102. Одеса: до одеських рятувальників завітали представники мерії міста Регенсбург Федеративної Республіки Німеччини. *Офіційний сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Останні новини*. 2018. 30 жовтня. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/84858.html?PRINT>
103. Одеса-мама і Ростов-тато стали містами-побратимами. *Кореспондент.net*. 2009. 4 вересня URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/956663-odesa-mama-i-rostov-tato-stali-mistami-pobratimami>
104. Олійник М. О. Політичний вибір як складова процесу прийняття політичного рішення. *Політологічні записки*. 2012. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_37.
105. Опитування: серед українців зростає підтримка вступу до ЄС, до НАТО – зменшується. *Радіо Свобода*. 2022. 5 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-eu-nato-opytuvannia/31787252.html>
106. Орлик В. Аналіз основних положень виступу глави європейської дипломатії Жозепа Борреля на щорічній конференції послів Європейського Союзу: дослідження. 2022. 12 жовтня. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/analiz-osnovnykh-polozhen-vystupu-hlavy-yevropeyskoyi>

107. П'ять сигналів для Зеленського: що почула Україна про свої реформи у Вільнюсі. *Європейська правда*. 2021. 8 липня URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/8/7125223/>
108. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 549 с.
109. Пекар В. Був СРСР, а тепер Росія – в'язниця народів. 10 тез на 30-річчя референдуму щодо Незалежності. *Ліга.net*. 2021. 6 грудня. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/byl-sssr-a-teper-rf-tyurma-narodov-10-temisov-na-30-let-referenduma-po-nezavisimosti>
110. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Петра Порошенка «Велика держава вільних і щасливих людей». *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html
111. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. 2019. *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/11/419467_peredviborna_programa_volodimira.html
112. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Юрія Бойка «План мирного розвитку для України». *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/11/419474_peredviborna_programa_yuriya_boyka.html
113. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Гриценка Анатолія Степановича «Чесний президент – служитиме людям!» *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/11/419464_peredviborna_programa_anatoliya.html
114. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України Ігоря Смешкаю *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/13/419622_peredviborna_programa_igorya_smeshka.html

115. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Юлії Тимошенко «Новий курс України». *LB.ua*. 2019. 11 лютого. URL: https://lb.ua/news/2019/02/11/419453_peredviborna_programa_yulii.html
116. Передвиборна програма партії «Батьківщина». *LB.ua*. 2019. 12 червня. URL: https://lb.ua/news/2019/06/12/429431_peredviborcha_programa_partii.html
117. Передвиборна програма партії «Слуга Народу». *Офіційний веб-сайт партії «Слуга народу»*. URL: <https://sluga-narodu.com/program/>
118. Перепелиця Г. Між Росією та Європою: проблема зовнішньополітичного вибору України. *Універсум: журнал політології, футурології, економіки, науки та культури*. 2013. № 9-10. С. 239-240. URL: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2013/5/perep.html>. (дата звернення 21.06.2022)
119. Платформа громадянського суспільства Україна–ЄС. *Українська сторона : офіційний сайт*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/what-is-eu-ua-csp>. (дата звернення: 04.08.2022).
120. Позачергові вибори народних депутатів України 2019. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>
121. Позбавлення Ростова-на-Дону статусу міста побратима Одеси: №22/020496-еп. *Електронні петиції: офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/20496>.
122. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2: Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень) / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ: Парламентське видавництво, 2016. 704 с.
123. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : [монографія] / за заг. ред. А. Кудряченка. Київ : НІСД, 2007. 396 с.
124. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави : у 2 т. Т. 1. Громадянське суспільство в політичній

системі: теоретико-методологічний і конституційно-правовий аспекти дослідження / за ред. О. В. Скрипнюка. Київ : Логос, 2010. 626 с.

125. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : «Основи», 1994. 487 с.

126. Поппер К. Злиденність історизму. Київ : Абрис, 1994. 192 с.

127. Принципи Торонто: ключові пріоритети проведення реформ в Україні (Робочий проект). *Веб-сайт Громадської спілки «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ»*. URL: <https://rpr.org.ua/news/pryntsyry-toronto-pryjednatysya/>

128. Пріоритети підтримки ЄС громадянського суспільства на 2018–2020 роки. *Європейський простір*. 2018. 28 вересня. URL: <https://euprostrir.org.ua/stories/136123> (дата звернення: 19.07.2022).

129. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/1678-18>.

130. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови країни від здійснення політики позаблоковості: Закон України від 23.12.2014 № 35-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text>

131. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2013. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovische-ukraini-v-2013-roci>

132. Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції: Постанова Верховної Ради України від 29.07.2022 № 2483-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-20#Text>

133. Про ініціативу «Відкритий Уряд». *Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади*. URL:

- <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada>. (дата звернення: 18.07.2022).
134. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.09.2022).
135. Про місцевий референдум : проект Закону від 6 вересня 2022 № 5512. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 18.09.2022).
136. Про місцевий референдум : проект Закону від 6 липня 2015 року № 2145а-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55910 (дата звернення: 08.06.2022).
137. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/5/2015#Text>. (дата звернення: 23.07.2022).
138. Програма партії «Голос». *Офіційний веб-сайт політичної партії «Голос»*. URL: <https://goloszmin.org/program>
139. Програма політичної партії «Європейська Солідарність» URL: https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2020/02/Programa_31_05_2019.pdf
140. Проевропейський на 100%: у Зеленського відповіли, яким буде його зовнішньополітичний курс. *УНІАН: Інформаційне агентство*. 2019. 4 березня. URL: <https://www.unian.ua/elections/10505145-proyevropeyskiy-na-100-u-zelenskogo-vidpovili-yakim-bude-yogozovnishnopolitichniy-kurs.html> (дата звернення: 25.07.2022).
141. Протокол Центральної виборчої комісії «Про результати голосування у День виборів Президента України» (Чергові вибори Президента України 31

- березня 2019). *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_31032019.pdf
142. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України : дослідження Центру Разумкова з 21 до 26 березня 2019 р. *Разумков Центр*. 2019. 27 березня. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-taelektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2>. (дата звернення: 20.05.2022).
143. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки. Київ: Центр Разумкова, 2020. 124 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf
144. Ромашова Н. Зовнішньополітичний курс: куди Зеленський поведе Україну? *24 канал. Блоги* 2019. 24 квітня. URL: https://24tv.ua/zovnishnopolitichniy_kurs_kudi_zelenskiy_povede_ukrayinu_n1144802
145. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991–2020 рр.) *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2020. № 7(21). С. 69-77. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>
146. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1. С.18-63. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/698246.pdf>
147. Столтенберг назвав Україну і Грузію найближчими партнерами НАТО *Дзеркало тижня. Україна*. 2018. 10 липня. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/stoltenberg-nazvav-ukrayinu-i-gruziyu-nayblizhchimi-partnerami-nato-282703_.html
148. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах / Переклад з французької Г. Філіпчука та М. Москаленка; Передмова А. Жардена. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>

149. Толстов С. Система міжнародних відносин: внутрішні зв'язки та регулюючі механізми. *Антологія творчих досягнень*. К.: ICEMB НАН України, 2004. Вип. 1. С. 263-289. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19882/47-Tolstov.pdf?sequence=1>
150. Тоффлер Е. Третя Хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
151. Тягло О. В. Роздуми Карла Поппера щодо теорії та практики демократичної держави. *Постметодика*. 2010. № 1. С. 2-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_1_3.
152. Тягло О. Теорія і практика демократичної держави: рефлексії Карла Поппера. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3 (46). С. 117-131.
153. У Торонто триває третя міжнародна конференція з питань реформ в Україні. *Сайт Громадської спільки «Фонд підтримки реформ в Україні»*. URL: <https://fsr.org.ua/news/u-toronto-tryvaye-tretya-mizhnarodna-konferenciya-z-pytan-reform-v-ukrayini>
154. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
155. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи. Експертна доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/ukraina-v-2006-roci-vnutrishne-i-zovnishne-stanovische-ta>
156. Українська асоціація районних та обласних рад . URL: www.auc.org.ua.
157. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження Інституту Горшеніна. Київ, 2017. 42 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>.

158. Участь громадськості у процесі прийняття рішень. Огляд стандартів та практик у країнах – членах Ради Європи. Страсбург, 2016. 57 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/rubrik_rekomendation/civik_Europe_2016.pdf. (дата звернення: 15.09.2022).
159. Ференс Б.В. Україна та світова спільнота. Майбутні сценарії. *Зовнішні справи*. 2015. № 5. С.50- 53.
160. Ференс Б.В. Зовнішня політика ЄС та України (теоретичне осмислення). *Історико-політичні студії. Серія «Політичні науки»*. Київ. 2018. № 10. С. 114-124.
161. Ференс Б.В. Проблематика формування політичного простору України та ЄС. *Європейські історичні студії. Електронний журнал. Наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 4. С. 32-43. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>
162. Ференс Б.В. Київ-Брюссель. Рух без цілі? *Зовнішні справи*. 2017. №3. С.28-29.
163. Фіш С. Четвертий перехідний період Росії. Глобальне відродження демократії / за ред.: Ларрі Раймонда і М. Ф. Платтнера. Львів, 2004. С. 328–340.
164. Фрідман М. Фрідман Р. Капіталізм і свобода / пер. з англ. Н. Рогачевська. Київ : Наш формат, 2017. 216 с.
165. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці / пер. з фр. П. Тарашук. Київ: Основи, 1998. 392 с.
166. Хельберг У. Теоретичні підходи до розуміння європейської безпеки. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 51-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_5_9.
167. ЦВК опрацювала 100% протоколів. *Українська правда*. 2019. 26 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/26/7221983/>
168. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України : підручник. Київ: LAT і К, 2015. 478 с.

169. Чи стала Революція Гідності рушієм розвитку громадянського суспільства – експертне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2019. 14–17 лют. URL: <https://dif.org.ua/article/chi-stala-revolutsiya-gidnosti-rushiem-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-ekspertne-opituvannya>. (дата звернення: 01.08.2022).
170. Шайгородський Ю. Громадянське суспільство у пошуках нових смислів і практик. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1111 : Серія «Питання політології»*. Харків, 2014. Вип. 26. С. 22–28.
171. Шаян О. Л. Розробка та впровадження політичних рішень у демократичному суспільстві: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2005. 16 с.
172. Шевченко М. Концептуальні засади розбудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2006. № 2. URL: http://novyn.kpi.ua/2006-2/11_Shevchenko.pdf (дата звернення: 12.05.2022).
173. Шеренговський Д.В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 98 - 108.*
174. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2021.html>
175. Як уряду України розбудувати державну політику у сфері е-торгівлі. Аналітичний документ. *Українська сторона : офіційний сайт*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/141-policy-paper-e-commerce/>
176. Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. №26. С. 82-87.

177. Яковлев Д. В. Комунікативні чинники формування демократичної політики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2007. Вип. 9. С. 167–175.
178. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: [монографія]. Одеса: Астропринт, 2009. 288 с.
179. Яковлев Д. В. Політичні дебати як засіб раціоналізації політичної взаємодії. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 40. С. 50-57.
180. Яковлев Д. В. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (2). С. 157-162.
181. Яковлев Д.В. Дилеми вибору. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34). С. 503-508. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/7/120.pdf>
182. Яковлев Д. В. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? *Молодий вчений*. 2015. № 5 (4). С. 129-134.
183. Яковлева Л.І. Легітимність публічної влади: рецепції та новації : монографія Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 325 с.
184. Яременко Б. Зовнішньополітична чернетка для Зеленського: як зміниться шлях України до ЄС та НАТО. *Європейська правда*. 2019. 26 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2019/04/26/7095703/>
185. Amirov, A. (2023). Conceptualization of Ukraine's foreign policy choice as a marker of democratization. *Scientific Journal of Polonia University*, 55(6), 127-133. <https://doi.org/10.23856/5517>
186. An J., Cha M., Gummadi K., Crowcroft J. Media landscape in Twitter: A world of new conventions and political diversity. *Proceedings of the Fifth International Conference on Weblogs and Social Media (July 17-21, Barcelona, Catalonia, Spain)*. 2011. Vol. 5(1). URL: https://www.researchgate.net/publication/221297859_Media_Landscape_in_Twitter_A_World_of_New_Conventions_and_Political_Diversity
187. Andrén, N. Säkerhetspolitik. – Stockholm : Utrikespolitiska inst. 1984. 167 p.

188. Arminen, I. Institutional interaction: Studies of talk at work. Routledge. 2016. 296 p.
189. Autumn L. P., Tying Down Gulliver: How Weak States Control the Design of International Institutions. Ph.D. Dissertation. The Ohio State University, 2009. URL: http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Payton%20Autumn%20Lockwood.pdf?acc_num=osu1250222881
190. Ayooob M. Security in the Third World: The Worm About to Turn? / Ed. by B. Buzan and L. Hansen. *International Security. The Cold War and Nuclear Deterrence*. London: SAGE Publications. 2007. Vol. 1. P. 317–329.
191. Bigo D. Globalized (In)Security: the Field and the Ban-opticon. *Terror, insecurity and liberty*. Routledge, 2008. Vol. 5 (13). P.20-58.
192. Biscop S. The European Security Strategy: A Global Agenda for Positive Power. Aldershot: Ashgate, 2005. 152 p.
193. Boulding K. Conflict and Defense. A General Theory. New York: Harper, 1962. 349 p.
194. Brenner R. Merchants and revolution: commercial change, political conflict, and London's overseas traders, 1550-1653. Verso Books, 2003. 750 p.
195. Bretherton C., Vogler J. The European Union as Global Actor. London: Routledge, 2006. 316 p.
196. Buchanan J. M., Tullock, G. The calculus of consent: Logical foundations of constitutional democracy. Indianapolis: Liberty Fund, 1962. 270 p.
197. Buxton N. Interview with Ben Hayes, September 2010. The EU Security-Industrial Complex. 8th Asia-Europe Peoples' Forum, 2–5 October 2010, Brussels. 12 p. URL: http://www.tni.org/sites/www.tni.org/files/AEPF8_TNI_booklet.pdf.
198. Buxton N., Hayes B. Introduction: security for whom in a time of climate crisis? *The Secure and the Dispossessed. How the military and the corporations are shaping a climate-changed world*. 2015. P.1-19. URL: <https://www.tni.org/en/publication/the-secure-and-the-dispossessed>
199. Buzan B. People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. London: Harvester Wheatsheaf, 1991. 393 p.

200. Buzan B., Wæver O., De Wilde J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, Colo: Lynne Rienner, 1998. 239 p.
201. Conversations in International Relations: Interview with John J. Mearsheimer (Part I). *International Relations*. 2006. Vol. 20(1). P. 105–123. URL: <https://doi.org/10.1177/0047117806060939>
202. Cornago N. Paradiplomacy and Protodiplomacy. *Gordon Martel (ed) Encyclopedia of Diplomacy*. Oxford: Blackwell-Wiley, 2018. URL: <https://ssrn.com/abstract=3174277>
203. Dahl R. A. What political institutions does largescale democracy require? *Political Science Quarterly*. 2005. Vol.120(2). P. 187–197.
204. Denemark R. A., Thomas K. P. The Brenner-Wallerstein Debate. *International Studies Quarterly*. 1988. Vol. 32(1). P. 47-65.
205. Dudchenko, V.V., Tsurkan-Saifulina, Yu.V., Vitman, K.M., Kresina, I.O., & Kresin, O.V. (2021). Strategic guidelines of ethno-national policy of Ukraine: Political and legal aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(4), 51-61.
206. European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World. 2009. 49 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
207. Frank A.G., Gills B. The five thousand year world system: an Introduction. *Humboldt Journal of Social Relations*.1992. Vol. 18, no. 1. P. 1–79. URL: <http://www.jstor.org/stable/23262626>.
208. Ghia N., Cenusă D., Minakov M. Democracy and its Deficits: The Way of Georgia, Moldova and Ukraine towards Becoming European-Style Democracies. *Center for European Policy Studies policy papers*. 2017. URL: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/democracy-and-its-deficitsway-georgia-moldova-and-ukraine-towards-becomin>.
209. Hepp A. The communicative figurations of mediatized worlds: Mediatization research in times of the «mediation of everything». *European Journal of Communication*. 2013. Vol. 28 (6). P. 615–629.

210. Horowitz S. Sources of post-communist democratization: Economic structure, political culture, war, and political institutions. *Nationalities Papers*. 2003. Vol. 31(2). P. 119-137.
211. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence. New York: Longman, 2012. 330. URL: <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=231748&kod=JPM033>
212. Krotz F., Hepp A. A concretization of mediatization: How 'mediatization works' and why mediatized worlds are a helpful concept for empirical mediatization research. *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*, 2011. Vol. 3(2). P.137–152.
213. Kuznetsov A. Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs. New York: Routledge. 2015. 184 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315817088>
214. Lecours A. Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world. *Discussion papers in diplomacy*. 2008. No. 113. URL: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081217_cdsp_diplomacy_paper_paradiplomacy.pdf
215. Lecours A. Paradiplomacy: Reflections on the Foreign Policy and International Relations of Regions. *International Negotiation*. 2002. Vol. 7. Iss. 1. P. 91-114. URL: <https://doi.org/10.1163/157180602401262456>
216. Livingstone S. Challenges to comparative research in a globalizing media landscape. In Esser, Fr., and Hanitzsch, Th., (eds.) *Handbook of Comparative Communication Research. ICA handbook series*. New York, USA: Routledge, 2012. P. 415-429.
217. Marx K., Engels, F. The communist manifesto. In *Ideals and Ideologies*. Routledge. 2019. P. 243-255. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429286827-43/communist-manifesto-karl-marx-friedrich-engels>.

218. Marx K. *Capital: A Critique of Political Economy: The Process of Capitalist Production* (Vol. 1). McMaster University Archive for the History of Economic Thought. 1867. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>
219. Matsiyevsky Y. Revolution without Regime Change: The Evidence from the PostEuromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. Vol. 51(4). P. 349–359.
220. McCombs M. A look at agenda-setting: Past, present and future. *Journalism studies*. 2005. Vol.6(4). P. 543-557.
221. Minakov M. Development and dystopia. *Studies in post-Soviet Ukraine and Eastern Europe*. 2018. 280 p.
222. Morgenthau H. J., Thompson, K. W. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York, 1993. 688 p.
223. North D. C., Wallis J. J., Webb S. B., Weingast B. R. *Limited Access Orders in the Developing World: A New Approach to the Problems of Development. Policy Research Working Paper*. 2007. Vol. 4359. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7341>
224. Oberthür S., Gehring T. Institutional interaction. *Managing Institutional Complexity; Oberthür, S., Stokke, OS, Eds*. 2011. P. 25-58.
225. Olson M. Collective action. In C.K. Rowley, ed. *Public choice theory. Volume 1: Homo economicus in the political market place. Elgar Reference Collection series. International Library of Critical Writings in Economics*. 1993. Vol. 24. P. 353–356.
226. Pierson P., Skocpol T. Historical institutionalism in contemporary political science. *Political science: The state of the discipline*. 2002. Vol.3(1). P. 1-32.
227. Popper K. Reflections on the theory and practice of the democratic state. *Popper K. The lesson of this century: with two talks on freedom and the democratic state*. London and New York : Routledge, 1997. P. 65–80
228. Sagi P. C. Lewis F. Richardson. *Statistics of Deadly Quarrels*. Edited by Quincy Wright and C. C. Lienau. Pp. xxv, 307. Chicago: Quadrangle Books, 1960.

- The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1961. 336(1). P. 209–209. URL: <https://doi.org/10.1177/000271626133600166>
229. Soldatos P. Cascading subnational paradiplomacy in an interdependent and transnational world. *States and provinces in the international economy*. 1993. P. 45–64.
230. Toffler A. *The third wave*. New York: Morrow, 1980. 544 p.
231. Waldman St. *The Information Needs of Communities: The Changing Media Landscape in a Broadband Age*. North Carolina: Carolina Academic Press, 2011. 464 p. URL: https://transition.fcc.gov/osp/inc-report/The_Information_Needs_of_Communities.pdf
232. Wallerstein I. *The Capitalist World-Economy*. New York and London: Cambridge University Press, 1979. *Politics & Society*. 1980. Vol. 9(3). C. 375–375. DOI: <https://doi.org/10.1177/003232928000900315>
233. Wallerstein I. The Geopolitics of Ukraine's Schism. Published on Saturday, February 15, 2014 *Commentary* No. 371. URL: <https://iwallerstein.com/geopolitics-ukraines-schism/>
234. Wallerstein I. World System versus World-Systems: A Critique. *Critique of Anthropology*. 1991. Vol. 11(2). P. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308275X9101100207>
235. Wolfers A. «National Security» as an Ambiguous Symbol / Ed. by B. Buzan and L. Hansen. *International Security*. 2007. Vol. 1: The Cold War and Nuclear Deterrence. London: SAGE Publications. P. 15–29.
236. Wright Q., Wright L. L. *A study of war*. University of Chicago Press, 1983. 474 p.
237. Yakovlev D. Choice of Ukraine: Reforms v. «Perestroyka». *Young Scientist*. 2015. №12. P. 159 – 167.
238. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Proceedings of the International Conference on Social*

Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021). Atlantis Press, 2021. Vol. 617. P. 81-87.

239. Yakovlev D., Borovyk L., Diachenko O. The voice of the middle class and economic democracy in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8(3). P. 220-227.

URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1821>

240. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences? *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. Vol. 2(4). P. 582-608.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Аміров А. О. Демократизація політичних інститутів за Президента В. Зеленського: від Торонто до Вільнюса. *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 3. С. 18-23. URL: http://politicus.od.ua/3_2021/3.pdf
2. Аміров А. О. Парадипломатія у зовнішньополітичному виборі України: «п'яте колесо» чи акселератор європейської інтеграції? *Науковий журнал «Politicus»*. 2021. № 4. С. 14-19. URL: http://politicus.od.ua/4_2021/2.pdf
3. Аміров А. О. Президентські вибори та зовнішньополітичний вибір України: грані взаємовпливу. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2019. № 11. С. 3-10. DOI: <http://space.onua.edu.ua/index.php/space/article/view/133>
4. Аміров А. Зовнішньополітичні тренди України крізь призму теорій міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 19. С.84-91. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/13.pdf

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Amirov A. Conceptualization of Ukraine's foreign policy choice as a marker of democratization. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 55(6). P 127-133. <https://doi.org/10.23856/5517>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Аміров А. О. Безпековий аспект зовнішньополітичного вибору України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності*

України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 187-189.

2. Аміров А.О. Взаємодія Одеси з містами-побратимами як складова зовнішньополітичного вибору України. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ–Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 52-59.

3. Аміров А. О. Дискурс мас-медіа щодо зовнішньополітичного вибору України. *Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2019 р.) / за загальною редакцією Н. В. Петлюченко. Одеса : Фенікс, 2019. С. 19-21.

4. Аміров А.О. Зовнішньополітичний вибір України у програмах кандидатів у Президенти України 2019 року. *Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення*: матеріали всеукраїнської наукової конференції 18 травня 2019 року. Одеса, 2019. 907 с.

5. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. (2021, December). Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021)*. Atlantis Press, 2021. P. 81-87.

6. Аміров А.О. Зовнішньополітичний курс України після президентських виборів (на основі аналізу матеріалів ЗМІ). *Трансформація політичних процесів у XXI столітті», IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23-24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А.Є., Цвиха В.Ф., Батрименка О.В., Обушного М.І., Телешуна Я.С., Візняка А.Е. Київ: 2019. С. 22-28.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) – заочна участь, IV міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 23 листопада 2018 р.) – заочна участь, III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.) – особиста участь, Всеукраїнській науковій конференції «Суспільство XXI століття: крізь призму історії до сьогодення» (м. Одеса, 18 травня 2019 року) – дистанційна участь, International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021) – заочна участь, Міжнародній науковій конференції «Трансформація політичних процесів у XXI столітті» (м. Київ, 23-24 травня 2019р.) – особиста участь.